AVRUPA'DA OSMANLI TESİRLERİ

Prof. Paul Coleş

ÖTÜKEN YAYINEVİ

YAYIN NU: 83
KÜLTÜR SERİSİ: 5

AVRUPA'DA OSMANLI TESİRLERİ

Prof. Paul Coles

Tercüme : **Vecdi BÜRÜN**

İstanbul 1975

ÖTÜKEN YAYINEVİ

ÖTÜKEN YAYINEVİ: Klodfarer Cad. Nu.: 40-7 Divanyolu - İstanbul ● **KAPAK:** Nur ve Olcay Okan ● **KAPAK BASKISI:** Kuşak Ofset Tesisleri ● **DİZGİ, TERTİP ve BASKI:** Yüksel Matbaası ● **CİLT:** Yedigün Mücellithanesi — 1 9 7 5

TAKDİM

Bradford Üniversitesi içtimaî ilimler profesörlerinden olan Paul Coles bu eserinde, Osmanlı fetihlerinin Avrupa'daki tesirlerini incelemektedir. Ancak, kitapta aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğunun gelişmesi, ihtişamı ve gerilemesi hususlarında açıklama denemeleri yapılmaktadır. Bu yönüyle, Osmanlı tarihi çevresinde bir tarih felsefesi vasfında olduğu söylenebilir.

Yazar, Osmanlı fütuhatının Avrupanın - kendi hesabına - uyanmasında büyük tesirleri olduğu kanaatindedir ve fetihlerle birlikte Avrupanın siyasî ve içtimaî yapı tahlillerini yaparak bu fikrini delillendirmektedir. Avrupayı bugüne getiren oluşumda, bilinen İslâmî tesirlere ilâveten Osmanlı fütuhatının da işlenmiş olması Türk okuyucusu için ilgi çekici olacaktır. Ancak, bu tesirlerin daha çok siyasî yönleriyle ele alınmış olduğunu ilâve etmeliyiz.

Bir kısım doğru tesbitleri olmakla beraber, yazarın, Osmanlı İmparatorluğunun yayılma ve gerileme sebepleri hakkında yaptığı açıklama ve değerlendirmelere bütünüyle katılmamız mümkün değildir. Bu, açıklamalarda takip ettiği usulden çok, yazarın yabancı oluşundan ve bilgi yetersizliklerinden ileri gelmektedir. Yazar, tarihin sosyal baskılar ve sosyal tabakaların gerilimini ifade eden sosyal nabız tarafından tayin edildiği görüşüne bağlıdır. Bu sebeple, imparatorluk bünyesini incelerken dış görünüş ve resmi durumlardan ziyade, içtimai kuvvetler sa-

hasının terkibini ve bunların karşılıklı tesirlerini tasvir etmeyi esas almıştır. Sosyal baskılar ve gerilimi araştırırken, bunun en genel ve müessir tayin edicisi olarak dinî-ruhî faktörleri umumiyetle ihmal etmiştir. Halbuki, meselâ İspanya Habsburgları incelenirken bu unsurun değerlendirildiğini görmekteyiz.

Biz, kaideten, yabancı kültüre mensup bir tarihçinin İmparatorluğumuzdaki gelişmeleri ve Osmanlı kültürünün bütün unsurlarını yeterince kavrayabileceğine kani değiliz. Yabancılar için, Osmanlı kültürünü içerden kavramak, bünyevi hususiyetlerini anlayabilmek mümkün olmamaktadır; özellikle kültürümüzün manevi yapısını. Bu durumda, tamamen dışardan müşahedelere dayalı, objektif görünümlü mütalaalar, hadiseleri açıklamakta yeterli olamamaktadır. Mesela yazar, Osmanlı timar ve toprak sisteminin bütün içindeki yerini tayin edemediği gibi, müstakil bir müessese olarak da mahiyetini kavrayamamıştır. Benzeri eksiklikler yüzünden, zaman zaman çelişmelere düşüldüğü ve değerlendirmelerde bir istikrarın kurulamadığı görülecektir. Ayrıca Gibons gibi bazı tarihçilerin iddialarına bağlı kalındığı ve bazı hükümlere bu hareket noktalarından varıldığı görülmektedir ki, bu iddiaların ciddiyetini kaybettiği ve artık sözünün edilmediği bugün bilinmektedir.

Yukarıda işaret ettiğimiz sebeplerle, kitabı yayına hazırlarken, gördüğümüz bilgi yanlışlarının bazıları hakkında dip notu şeklinde kısa açıklamalar koymayı zaruri gördük; bunların okuyucumuzu sıkmayacağını, faydalı olacağını düşündük. Bu haliyle, Osmanlının büyüklüğünü ve Avrupa üzerindeki tesirlerini bir yabancının kaleminden, Vecdi Bürün'ün güzel Türkçesi ile okumanın, okuyucularımız için zevkli bir bilgi edinme olacağına kani olarak eseri sizlere sunuyoruz.

ÖTÜKEN YAYINEVİ

YAZARIN ÖNSÖZÜ

Lord Acton der ki: «Yeni Çağ tarihi Osmanlı fetihlerinin azametiyle başlar.» Bu kitap, Lord Acton'un hükmünü doğrulamaktadır.

Kronolojik olarak, Osmanlı fetihleri 14. asrın ortasından 17. asrın sonlarına kadar devam eder. Yani, Osmanlıların Avrupa'ya girerek meydana getirdikleri tehlikenin Avrupa milletleri tarafından idrâk edilmesiyle, Türklerin uzun ve yavaş gerilemesinin ilk işaretleri olan İkinci Viyana muhasarasının muvaffakiyetsizliğe uğramasına (1683) ve Karlofça muahedesine kadar devam eder.

Bu devreler içinde 1520'den 1580'e kadar geçen yıllar hususî bir dikkatle ayrılır. Bu devreler sırasında, Türklerin tehditkâr baskıları en kesif olmuştu.

Osmanlı akınları ve fetihleri, hareketler olarak iki bakımdan ehemmiyetlidir:

a) Doğu Tuna havzasının Türk Avrupası;

b) Akdeniz havzasının Türk Avrupası.

Bu bölgelerde açıkca dile getirilmemiş olsa da tarihinde bu hal, esasında bir değişiklik

Lord Acton'un hükmünü doğrulamaktadır.

Kronolojik olarak, Osmanlı fetihleri 14. asrın ortasından 17. asrın sonlarına kadar devam eder. Yani, Osmanlıların Avrupa'ya girerek meydana getirdikleri tehlikenin Avrupa milletleri tarafından idrâk edilmesiyle, Türklerin uzun ve yavaş gerilemesinin ilk işaretleri olan İkinci Viyana muhasarasının muvaffakiyetsizliğe uğramasına (1683) ve Karlofça muahedesine kadar devam eder. [illegible] graşan sa-

Bu devreler içinde 1520'den 1580'e kadar geçen yıllar hususî bir dikkatle [illegible] beri yerleşmiş bulu-
Bu devreler sırasında, Türkl[illegible]am medeniyeti, bu kud-
tehditkâr baskıları en kesif, onlarla birleşmeye mu-
nuyordu. [illegible]nlerin istilâ ve fütuhâtından

Osmanlı akınları ve [illegible] İslâm toplulukları, her şe-
hareketler olarak iki [illegible]ncılarının kendileriyle birlikte

a) Doğu Tuna [illegible]den ve karşılıklı münasebetle-
rupası; [illegible]aydalanmışlardır. Şüphe yok ki,

b) Akdeniz h[illegible]ki medeniyet mensuplariyle yeni

Bu bölgelerde[illegible]asında az çok tatmin edici geçici
açıkca dile getir[illegible]arılıncaya kadar, İslâm toplumu için-
rihinde bu hal, [illegible]sda bir değişiklik yapılması şarttı.

sadece çatışma bölgelerinde bu hususu da aştığı için çok defa, daha geniş bir araştırmanın zaruretine ihtiyaç hissettirir. Dış görünüşleriyle bütün bunlar, harplerle alâkalıdır. Bununla beraber, cemiyetlerin mücadele, içiçe girme ve değişmelerinin gidişâtını kaydetmek bakımından bu malzemeyi yorumlamaya çalıştım.

Bradford Üniversitesi Danışma Bürosundan Mis John Borass, eserin hazırlanmasında bir çok el yazması vesika ve binlerce mehâzı temin etmek suretiyle yardımcı olmuştur. Aynı zamanda, dikkatli tenkitleriyle eserin yapısında bazı hatâların yer almasını da önlemiştir.

Ayrı hususlardaki yardımlarından dolayı Mr. Ronald Devdson'a da minnettarım.

Prof. Paul Coles.

OSMANLI HAKİMİYETİNİN HİSSEDİLMEYE BAŞLANMASI

Takriben 1000 (M.S.) yıllarına tesadüf eden, bin yıllık devre içinde en tesirli mevzu, Asya steplerinden Avrupa'ya taşan Türk ve Moğol akınıydı. Bu cenkci göçebelerin fütuhâtı ve Avrupa içlerine süzülmeleri, hemen bütün medenî dünyayı tesiri altında bırakmış, sadece Japonya ve Ortaçağ Batı Avrupa'sı gibi fakir ve medeniyet dışı kalan bölgeler, step cengâverlerinin elinden kurtulabilmişlerdi. Coğrafî bakımdan bu kavimler seli, ancak 15. (M.Ö.) asra kadar sürmüş olan tunç işçiliğiyle uğraşan savaşçıların fütuhâtı ile kıyaslanabilir.

Ancak Orta-Doğu'da çoktan beri yerleşmiş bulunan ve derin kökleri olan İslâm medeniyeti, bu kudretli kavimleri içine almaya, onlarla birleşmeye muvaffak olmuştur. Bu kavimlerin istilâ ve fütuhâtından son derece zarar gören İslâm toplulukları, her şeye rağmen, step akıncılarının kendileriyle birlikte getirdikleri geleneklerden ve karşılıklı münasebetlerin gelişmesinden faydalanmışlardır. Şüphe yok ki, Orta-Doğu'nun eski medeniyet mensuplariyle yeni Türk kavimleri arasında az çok tatmin edici geçici bir anlaşmaya varılıncaya kadar, İslâm toplumu içinde geniş mikyasda bir değişiklik yapılması şarttı.

Bununla beraber, bu çeşit bir anlaşmaya varılır varılmaz, düşünce ve niyetleri değişmiş olan step fütuhâtçılarının askerî cesareti, tasavvuf harekâtı neticesi meydana gelmiş bulunan misyonerce gayretlerle birleşerek, Müslümanları kendi klâsik sınırlarının çok ötesine götüren dikkate değer bir genişlemeye yol açmıştır: Bu genişleme bir yandan Hindistan, Çin ve Hind Çin'i, diğer taraftan Küçük Asya ve Doğu Avrupa'ya doğru olmuştur. Bu ilerlemenin bir neticesi de, fırtınayı andıran Türk istilâsının Avrupa üzerindeki tesirleridir.

1000 (M.S.) yıllarında, Orta Asya kavimlerinin, birbiri ardınca, Batı memleketlerinde daha elverişli ve daha iyi otlaklar bulmak zaruretinde kaynağını bulan bu step yürüyüşü, uzun zamandan beri sürdürülmekteydi. Netice olarak sırasiyle Batı'ya ilk göçeden Âriler, sonra Türkler, Moğollar ve yine Türkler olmak üzere Orta Asya'dan doğru gelen bir ırk ve dil akını teşekkül etmiş oldu. Bütün bu devre zarfında, dillerde birtakım değişiklikler meydana gelirken, yine de savaşçılık, politika ve ekonomi alanlarında pek az değişiklikle karşılaşabilmiştir.

Bununla beraber, medenî usûllerin öğrenilmesi step kavimleri üzerinde şiddetli tesirler yapmaya başlamıştır. Çiftçi ve şehirlilerle daha yakın münasebetler cenkci topluluklara dâima çok çekici gelmiştir.

Zira, bu münasebetler yoluyla, cenkcilerin tabiat ve avcılıktan elde ettikleri tesadüfe bağlı nâdir ganimetlere hububât, tekstil ve mâdencilik gibi çok elverişli yeni kaynaklar eklenmiş oluyordu. Daha ziyade ticârî temaslar ve medenî ordulardaki ücretli askerlik hizmeti, cenkci kavimleri Güney medeni-

yetlerinin zenginlik ve hârikalarından şiddetle haberdâr etmiş oldu. Çin, Orta-Doğu ve Bizans'ın çekiciliği, câzibesi, steplerin müthiş süvarisi üzerinde, gittikçe artan büyüleyici tesirini göstermeye başladı.

Cenkci kavimler meskûn bölgelere en kolay Orta-Doğu'dan girmişlerdir. Zira burada ekilebilir arazi yerini hemen hemen farkedilemeyecek bir şekilde kavruk otlaklara terketmektedir. Cengâverler buralarda evvelce yerleşmiş toplumların yanı başında, alışmış oldukları hayat tarzını devam ettirebiliyorlardı.

Bir yandan hasâd sonrasında arta kalan ekin saplarını hayvanlarına yedirirken, diğer yandan da, şehirli halkla ticaret ve vergilerden doğan temaslar neticesinde, elde ettikleri lüksden faydalanıyorlardı. Böylece, steple ekili arazi arasındaki uçurum gittikçe dolmaya başladı. Zamanla türkçe konuşan insan toplulukları genişleyerek İran halkını tesiri altında tutma yoluna girdi. Buradaki Türkler İslâm örf ve âdetlerini kendi bünyelerine uydurdular. Fakat kendileri hiçbir zaman İslâm dünyasının tamamen tesiri ve hükmü altına girmediler*. Askerî ve teknik üstünlüklerinden ötürü gururluydular ve bu gurura dayanan bir üstünlük duygusu ile başkalarını bütünüyle taklid etmekten kaçındılar. Konuştukları dili ve savaşçılıkdaki özelliklerini hiçbir zaman kaybetmediler.

Müslümanlığı benimsedikten sonra Sünnî mezhebini tercih ettiler ve bu suretle de komşuları olan

---

(*) Bu hükmü, İslâmî inanç ve dünya görüşüne dayalı orijinal bir kültür yarattılar şeklinde tavzih ve tamamlamak gerekir.

medenî hükûmetlere karşı bağımsızlıklarını ilân etmiş oldular. Sünnîlik, Hilâfetin ilk ve parlak devirlerindeki dinî itikadlara sâdık bir doktrindi. O sıralarda Müslümanların büyük çoğunluğu bu doktrine sıkı sıkıya bağlıydı. Türklerin Sünnîliğe bağlanmalariyle, bu doktrinden sapan birçok Müslümanlar, hâkim olan dinî doktrini reddettiklerinin ve geçmişdeki zaferlerin yeni baştan yaşandığının farkına vardılar.

Türkleri İslâm dinine çeken ikinci bir âmil vardı ve bu da Müslümanların Mukaddes Cihad telâkkisiydi. Bu savaşlarda gaziler baş mevkii işgal ederler ve savaşlardaki kahramanlıkları adetâ mukaddes sayılırdı. Bunun için İslâm hudutlarına karşı savaşlar, Türklere şerefli bir vazife vermekte, bu ise onların cenkci örf ve âdetlerine tam olarak uymaktaydı. Türklerin pek çoğu için, hiç şüphe yok ki, bünyelerini genişletmek ve ganimet ümidi, dindarlık ve Allah yolunda hizmetten daha kuvvetli bir hedef teşkil etmesine rağmen*, Mukaddes Cihad fikri Türk savaşcılarının Müslümanlar içinde şerefli bir yer işgal etmelerini nisbeten kolaylaştırmış oldu. Aynı zamanda medenî Müslüman devletlerinin Türk askerî gücünü Hindu ve Hıristiyan komşularına karşı kullanmalarına yaradı.

Bu coğrafî, dinî ve harsî şartlar neticesinde, Türk toplumları İslâm devletleri ile geniş ölçüde birleştiler. Türkler, daha sonra 11. asırda Müslüman hükümdarlarının ve askerlerinin çoğunluğunu teşkil

(*) Avrupalı tarihçiler, Türklerin İslâmiyet içindeki tavırlarını anlamakta daima güçlük çekmişlerdir; kitabın yazarı buna istisna teşkil edebilmiş değildir. Normal sayılmak gereken bu durum, daha ileriki sayfalarda da görülecek ve yazarı, zaman zaman, yukarıdaki gibi, delillerini bildiremediği bir takım hükümlere götürecektir.

ettiler. Hindistan ve Hıristiyan âleminde İslâmlığın yayılmasını temin ederek kesin İslâm sınırlarını çizdiler.

İslâm dünyası üzerinde Türklerin siyasî hâkimiyet hususundaki âmirâne tavrı, 11. asırdan 13. asra kadar sürdü. Cengiz Han tarafından başlatılan (1206-27) Moğol istilâsı devrinde son bulmasına rağmen, Türk hâkimiyeti 14. ve 15. asırlar boyunca tekrar ortaya çıktı ve devam etti. Steplerden gelen Türk istilâcılarının Orta-Doğu'ya ulaşmaları, asıl İslâm bölgelerinde büyük bir ekonomik zarara ve siyasî düzensizliğe sebep oldu. Buna rağmen, İslâm dünyasının genişlemesini durduracağı yerde, büsbütün teşvik etti.

Müslüman memleketlerde, devamlı savaş neticesinde sürekli asker grubu ortaya çıkmıştı. Bunların bir kısmı ganimet peşinde, bir kısmı ise Hıristiyan âlemine karşı gerçek bir itikadla savaşmak şevki içindeydi. Böylece, İslâm memleketlerinin orta yerindeki siyasî düzensizlik, savaşçıları, steplerden Müslüman memleketlerine çekip, geri kalan halkı ise sınırların dışına püskürten bir harman makinesi haline gelmiş oldu. Sosyal kuvvetlerin ana mekanizmasını verdikten sonra, Orta-Doğu'da siyasî vaziyeti istikrarlı bir hale getirmeye muktedir herhangi bir Müslüman hânedânını büyük fırsatların beklemekte olduğunu görüyoruz. Böyle bir İslâm hânedânının İslâm dünyasının öfkeli gücünü tek bir otoritenin eline tevdi edebilecek ve Batı'daki Hıristiyan dünyasına karşı Cihad dâvâsını güdebilecek emsalsiz bir kudrete sahip bulunması gerekiyordu. bu tarz mutlak ve bölünmemiş bir otorite, aslında hiçbir zaman tam olarak tesis edilemedi. Fakat böyle bir otoritenin Osmanlı Sultanları tarafından kıs-

men kurulabilmiş olması da, onların hem büyüklük derecelerini gösterir, hem de muvaffakiyetlerini isbat eder. Osmanlıların İslâm memleketlerine gelmelerinden önce, Orta-Doğu'daki Müslüman dünyasının karakteristik vasfı olan aşırı şiddet ve istikrarsızlığın neticesi olarak örf ve âdetçi İslâm memleketleri virân bir hale gelmişti. Irak ve Suriye perişan bir vaziyetteyken, bilhassa Anadolu önceden ehemmiyetsizken, daha sonra az harap bir vaziyete düşen bazı bölgeler gittikçe daha çok ehemmiyet kazanmaya başlamıştı.

Bizans'ın hemen bitişiğinde, Batı'daki hıristiyan âlemine kolay bir geçit teşkil eden böyle bir bölgede ekonomik ağırlık merkezinin değişmesi, aynı yerde büyük bir Müslüman kudretinin teşekkül etmesine yol açmış oldu. Bu öyle bir kudretti ki, Batı İslâm sınırları boyunca sürekli ve şiddetli bir İslâm hücumunu başlatmaya muktedirdi.

Bir zamanlar zengin bir Roma eyâleti olan Anadolu (Küçük Asya), Roma İmparatorluğunun 7 ve 8. asırlarda veba, sıtma gibi salgın hastalıklarla, Pers ve Arap istilâları neticesinde harâbeye dönerek çürümeye başlamasından sonra, siyasî bir karışıklık içine düştü. Ancak 9. asırda yeniden canlanan Bizans imparatorluğunun yakın alâka ve idaresi altında, Bizans kudret ve zenginliğinin platformu haline gelerek inkişâf etti. Anadolu'da yetiştirilen meyve, hububat, zeytin ve et bütün imparatorluğu doyurmağa yetiyordu ve Anadolu köylüsü bu bakımdan Bizans ordusunun belkemiğini teşkil ediyordu. 10 asır boyunca, bu bölgenin sınırları, kurumuş Türkistan yaylalarından gelen kabileler tarafından şiddetle zorlanmaya başladı. Bu hücumlar, Malazgirt mey-

dan savaşında (1071) Bizans kuvvetlerini ezici bir mağlubiyete uğratmasından sonra, yeni bir devrin açılması imkânını getirdi. Bu devirde Bizans toprakları, Türk sınır Beylerinin devamlı saldırıları sonunda gittikçe daralmaya başladı. Bu saldırılarda büyük rol oynayan bu sınır Beyleri, savaşçı Türk istilâcılarını birleştirerek kendi hâkimiyetleri altında bir konfederasyon kurulması için mücadele eden ve bunda muvaffak olmaya başlayan Selçuk Sultanları tarafından «Gazi» olarak adlandırılmışlardı. 13. asırda, Selçuk Sultanları da, Bizans imparatorları da adeta müsavi mikyasda çeşitli felâketlere uğradılar.

Bizans, 1204 yılında Dördüncü Haçlı seferine katılan memleketlerin, Venedik harekâtına karşılık olarak başşehrini zaptedip halkını kovalamalarından sonra, bir daha hiçbir zaman toparlanamadı. Bunun peşinden Yunan ve Balkan eyâletleri elden çıktı. Bu felâketlere 1340 senesinde imparatorluk halkının büyük bir kısmını telef eden veba salgını da eklendi.

Küçük Asya'ya yaptıkları geçici akın ve askerî seferlerde akıl almayacak derecede zâlimce hareket eden Moğolların yağması sonunda, Selçuk Sultanlarının Türk boyları üzerinde kurmaya gayret ettikleri disiplin sıfıra indi. Bu akın ve yağmalarla Selçuk Sultanlarının hâkimiyeti gittikçe zayıflayarak sonunda tamamiyle yok oldu. Selçukluların ortadan kalkması, Gazi sınır Beylerini merkezî bir otoritenin son tahditlerinden de kurtulmuş bir hale getiriyordu. Bunlar, Moğol nizâmından miras kalan devamlı bir muhacir seli tarafından takviye edilerek, Bizans sınırları üzerindeki baskılarını yenileyip arttırdılar, coğrafî bakımdan elverişli olan yerlerden Doğu Avrupa'ya girmeye hazırlandılar.

13. asrın ikinci yarısında Anadolu'da daha eski ve daha büyük siyasî sistemlerin kalıntılarından doğan sayısız «Gazi» beylikleri vardı. Bunlardan biri de, Bursa'nın Marmara'ya bakan hinterlandında Ertuğrul Gazi tarafından 1281 tarihinde kurulmuş olan beylikti. Osmanlı devleti işte bu beylikten doğmuştur. Küçük ve ehemmiyetsiz beyliğin iki avantajı vardı. Evvelâ, hem Moğol istilâ bölgesinden, hem de Güney ve Güney Batı Anadolu'daki daha o zamandan kudretli bir hale gelmiş olan Türk Beyliklerinden coğrafî bakımdan uzak bulunuyordu. Aynı zamanda da, henüz zaptedilmemiş Bizans toprakları ile karşı karşıya olan tek sınır karakoluydu. (Zira diğer bölgelerde Türkler çoktan kıyıya ulaşmışlardı.) Bu sebeplerden ötürü, küçük ve ehemmiyetsiz dediğimiz Beylik, Moğolların önünden kaçan Türk ganimetçileri, etrafına toplayacak mürid arayan dervişler ve toprağa susamış ziraatçilerden meydana gelen bir mâceraperestler grubu için son derece çekici bir yer durumundaydı. Diğer Gazi liderler, ellerine geçirdikleri Biazns topraklarının aralarında taksimi yüzünden birbirlerine girerlerken, Osmanlı hükümdarları hâkimiyetlerini kabul eden herkese arazi ve ganimet vaadedebilecek durumda bulunuyorlardı. Bu sosyal câzibe ve geniş teşebbüs imkânı, Osmanlıların hem Küçük Asya üzerinde kontrol kurmalarını, hem de Balkanlara sarkmalarını mümkün kılmış oldu.

Tesirli bir Osmanlı devletinin doğuşu, bir taraftan saldırgan tahriklere karşı koymak, bir taraftan da kavgacı Gazi imparatorluğunu daha oturmuş ve daha mantıklı bir topluluk haline getirmek gibi mes'eleler ortaya çıkarıyordu. Sultan Orhan (1326-62) ve Sultan I. Murad (1362-89) bu mes'eleleri hal-

letmeye muvaffak oldular. Bursa (1326), İznik (1329), İzmit (1337), Avrupa'da ise Edirne (1354) gibi zabdedilmiş büyük şehirler devleti şehirli düzenine bağladı. Osmanlıların, itimâda şâyan olmayan ve din esaslarına aykırı hareket eden dervişlere karşı*, doktrini sağlam Sünnî İslâm temsilcilerinin tarafını tutup bunları desteklemeleri iki esaslı netice doğurdu: Hıristiyan tab'aya karşı dinî bir müsamâha hâsıl oldu ve bunun sonucu olarak da Küçük Asya ve Balkanlara yerleşmiş olan çiftçi Hıristiyan halk, Osmanlılara karşı daha az isyankâr bir hâle geldi. Bundan başka, ilâhiyâtçı ve hukukçu ulemâyı yetiştiren medreselerin kurulmasına yol açtı. Bunların tahsilleri ve disiplinli içgüdüleri ilk mülkiye memurluklarının ana hatlarını çizmiştir.

Askerî sistemde yapılan reform bunların en önemlisidir. Osmanlı devletinin kudret kazanması ve genişlemesinde, ilk önce göçebe aşiretler, yâni savaşçı step halkının tabiî bünyesinden doğan gönüllü hafif süvariler vasıta olmuşlardır. Türk süvarilikleri yerine zamanla Timarlar tâyin edilmiş, Timarlar arasına feodal arazi ve ünvan mertebeleri kurulmaya başlanmıştır. Bu reform, atlı askeri kayıtsız şartsız Sultana bağlamış oluyor ve aynı zamanda, askerin yeni fetihlere karşı iştihâsını da kamçılıyordu.

(*) Prof. Köprülü uç beyliklerine, sünnî telâkkiye muhalif dervişler yanında, sünnî tarikatlere dahil dervişlerin, Selçuklu, İlhanî bürokrasisi mensuplarının ve İran, Mısır ve Kırım medreselilerinin de çok miktarda gelmiş olduklarını izah etmiştir. Yazar burada, kuruluş devirlerindeki dervişlerin tümünü sünnî akideye muhalif göstermek gibi bir mübalâğaya düştüğü gibi, ileride de, bütün tasavvufî hareketleri gayri sünnî hallermiş gibi değerlendirmek hatâsına devam edecektir. (Bu hususlar için bakınız, Prof. Fuat Köprülü, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Shf. 138 ve devamı, ayrıca Prof. Ömer Lütfi Barkan, Vakıflar Dergisi, Kolonizatör Türk Dervişleri).

Bu şekilde doğmuş olan süvari kuvvetine ücretli piyâdeler ve Yeniçeri topluluğu da ekleniyor ve denge kuruluyordu. Yeniçeriler Hıristiyan ve eski Hıristiyan esirler* içinden toplanıyor, hizmete sokuluyorlardı. İslâm cemiyetinin en dikkate değer özelliği çok eski çağlardan itibaren hükümdarın şahsî kudretini desteklemek üzere, geniş ölçüde esir asker kullanmış olmasıdır. Kanuna boyun eğmeyen siviller

---

(*) Daha ileriki sayfalarda da sık sık görüleceği gibi yazar, devşirmeler hakkında yer yer esirler, köleler tâbirlerini kullanmaktadır ki, bu tamamen yanlıştır. Devşirmelik müessesesi gerek menşe, gerekse gelişme ve müesseseleşmesi itibariyle esaretten tamamen farklıdır. Bunlar, İslâmiyetin anladığı mânada dâr-ül harbde alınmış esirler değildir. Devşirmeler, saray hizmetlerinde, bostancılıkta ve yeniçeri ocağında istihdam edilmek üzere, Hıristiyan Osmanlı teba'sı arasından ve muayyen yerlerden, kırk hane başına bir kişi olmak üzere pâdişah fermanı ile toplanırdı. Prof. Coles'ün de daha sonraki sayfalarda ifade edeceği gibi bu, aralarından devşirme alınan ahali için zulüm değil, bir mazhariyet telâkki edilir ve hıristiyan teba' kendi arzu ve ricaları ile bu ocağa çocuklarını vermek isterlerdi. (Bu husus için bakınız, Şinasi Altundağ, Osmanlı İmparatorluğunun Karakteristik Bazı Vasıfları, CHP. konferansları 16, sh: 40 - 41) Boşnaklar müslüman oldukları halde, kendi arzu ve ısrarlı talepleri üzerine onlardan da devşirme alınmasına ferman çıkmıştır. Devşirmeler, gerekli fizikî ve zihnî kabiliyetleri haiz 8 ilâ 15 yaş arasındaki çocuklar arasından seçilir ve muhtelif ocaklarda, Anadolu ve Rumeli'ndeki Türk aileler yanında Müslüman-Türk terbiyesi üzere yetiştirilirdi. Ayrıca, emekli olan Yeniçerilerin çocukları doğrudan doğruya acemi oğlan yazılabilirdi. Cevdet Paşa'nın tesbitine nazaran devşirme usulü 1747 senesine kadar devam etmiştir.

Görülüyor ki, müessesenin esirlikle herhangi bir ilgisi yoktur. Türk-İslâm kültürü içinde tam bir Osmanlı olarak yetiştirilen bu insanların devletimize hizmetlerinin misalleri bu kitapta da görülecektir. Bu müessese, Hammer'in ifadesiyle, «Çandarlı Kara Halil'in siyaset-i müthişesi neticesi olarak vücuda» getirilen ve Avrupa için «Top barutunun ihtirâından bin kat daha dehşetli bir darbe teşkil eyleyen» orijinal bir eserdir. (Bu konuda daha geniş bilgi için Mehmet Zeki Pakalın'ın Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimler Sözlüğü ve Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapıkulu Ocakları, isimli eserlerine bakılabilir.)

veya hür savaşçı aristokratlar tarafından devlet üzerindeki kontrolü sarsılabilecek olan bir hükümdâr, şahsına ait esirler dâimî bir ordu haline gelinceye kadar aile ferdlerini genişleterek silâhlandırmayı doğru buluyordu. Sistemin kurucusu olan Abbâsi halifesi Mutasım (833-42) ve onu takibeden Türkler, esir askerlerin yerini kendileri doldurdular. Artık daha yüksek bir hükmetme mertebesine erişmiş bulunuyorlardı. Yeni fethettikleri yerlerde böyle bir hizmetin mecburiyetlerini kabul ettiriyor ve fırsatlardan faydalanıyorlardı. Bu sistem 15. asrın ortalarına kadar tam olarak tatbik edilemedi. Bu tarihte Sultanın esir câmiası, idareciler için olduğu kadar, askerler için de büyük bir kaynak haline gelmiştir.

Her biri ayrı ayrı faydalı olan Timar ve Yeniçeri sistemleri birleşince, daha da tesirli bir hâle geldiler. Zira, Osmanlı silâhlı kuvvetlerinin serbest süvâri ve esir piyade topluluğu arasında devamlı bir gerginliğe sebeb oluyorlardı. Bu da Sultanların şahsî üstünlükleri bakımından bir istismâr vesilesi olarak kullanılabilirdi. Bu unsurlar arasındaki devamlı denge ve disiplini kurmak için gerekli otorite Osmanlı Sultanları tarafından temin edilebiliyordu. Bu husus Osmanlı idaresinin temel karakteristiklerindendir. Cengâver kütleden, Osmanlı imparatorluğuna geçişte, Orhan devrindeki idare sistemi önemli rol oynamıştır. Bursa'yı aldıktan sonra burada yaptırdığı Yeni camide kendisi için yazdırmış olduğu kitâbe bu geçişin en uygun sembolüdür. Bu kitâbede yeni devletin Gazi şahsiyeti üzerinde duruluyor ve aynı zamanda da bir Osmanlı Emirinin ilk defa Sultan ünvânı aldığı tesbit ediliyordu.* Sultan

(*) Sultan ünvanının Osmanlı Hakanlarınca ne zamandan itibaren kullanılmağa başlandığı meselesi, tarihçilerimiz arasında uzun

ünvânı «Gazilerin oğlu Sultân, Gazilerin oğlu Gazi, ufukların hâkimi, dünya kahramanı» gibi mânâlara geliyordu.

Türk Milletinin ilk defa Avrupa'ya ayak atması da Orhan zamanında gerçekleşmiştir. 1345 tarihinde Asya'dan Bizans ücretli askerleri olarak gelen Osmanlılar* imparatorluğun kontrolünden çabucak kurtuldular. 1350 yıllarında hür istilâcılar olarak yerleşmek üzere Avrupa'ya giriyorlar, Gelibolu ve Edirne'yi muhâsara ederek Avrupa'nın Marmara denizindeki kıyılarını koloni haline getirip, Trakya ve Mora'yı istilâ ediyorlardı. 1363 tarihinde Bizans imparatorluğu Türklere bu yerlerin mülkiyet hakkını tanımak zorunda kaldı. Bizans otoritesinin çökmesi neticesinde Güney Doğu Avrupa'da beliren boşluğu Osmanlılar bu merkezlerden doldurdular. On yıllık bir zaman sonunda Bulgaristan'a yerleşmişler, Tu-

---

tartışma ve araştırmalara mevzu olmuştur. Tarihçi Ahmet Refik Bey, Sultan ünvanının edebiyat, tarih eserleri ve kitâbelerde kuruluştan itibaren tâzimen, sikkelerde ise muvakkaten ve siyaseten kullanıldığını, Divân-ı Hümâyun kayıtlarında ise Çelebi Mehmet'den itibaren resmen ve müstakaran istimal edilmeye başlandığını yazmıştır. Prof. Fuat Köprülü, Yıldırım Bayezid Han için de Sultan ünvanının kullanıldığını yazmış, Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı ise, bu ünvanın ilk Osmanlı hakanlarından itibaren ihraz edilmiş olduğu kanaatini ileri sürmüştür. (Daha geniş bilgi için Bk. ' M. Z. Pakalın, a. g. e.)

(*) Osmanlıların 1345 tarihinde Avrupa'ya geçişleri Bizanslıların ücretli askeri olarak değil, İmparator 6. Yoannis Kantakuzinos'la yapılan anlaşma sebebiyle ve yardım kastiyle olmuştur. 5. Yoannis Paleologos ile Bizans tacı üzerine mücadele eden bu zat, kızı Prenses Teodora'yı Orhan Gazi'ye teklif ederek kendisinden yardım istemiştir. Paleologos'a karşı Kantakuzinos'u desteklemeyi siyasetine uygun bulan Orhan Gazi Avrupa yakasına asker geçirerek, Karadeniz'e kadar Trakya'nın zaptedilmesinde zikri geçene yardım etmiştir. (Bkz. İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. İstanbul - 1971, Cilt I., Shf. 24).

na nehrine ve Rodop dağlarına ulaşmışlardı. Böylece, ilk teşkilâtlı Avrupa kuvveti sayılabilecek Sırp imparatorluğuyle yüzyüze gelmiş oldular.

İki büyük Hıristiyan devletinin ortadan kaldırılması, 14. ve 17. asırlar arasında Osmanlı imparatorluğunun Balkanlardaki muvaffakiyetlerinin başlıcalarından sayılabilir. Bunlardan Sırbistan 14. asrın sonunda, Macaristan da 16. asrın başında yok edilmişlerdir. Mücadelenin inişli çıkışlı olması ve Türklerin çok defa enerjilerini başka yerlere çevirmelerine rağmen, bu muazzam zaferler neticesinde diğer devletlerde de çöküntüler başlamıştı. Sırbistan'ın çökmesi Bizans'ın kaderini tâyin ederek, Macaristan'ın düşmesinin hazırlığı yerine geçti.

Bununla beraber, 14. asrın ortalarında Türkler Doğu Avrupa'ya henüz giriyorlardı ve Küçük Asya üzerinde tam bir kontrol kurmaktan çok uzaktılar. Bu durumda büyük, mütecaviz ve görünüşte kuvvetli olan Sırp imparatorluğunun, Osmanlılardan çok evvel İstanbul'u fethedip Bizans mirâsına konacakları tahmin edilirdi. Sırbistan'ın, Türklerin Avrupa'ya yayılmasına mâni olabilecek tesirli bir duvar teşkil edeceği umulmaktaydı.

Eski Sırp krallığı, Bizans'a sığınmış ufak bir devletti. Modern Makedonya'yı da toprakları içine alan Bizans, modern Bosna, Hırvatistan ve Tuna'nın kuzey kıyılarını kaplayan Macaristan, Niş ve çevresini içine alan Bulgaristan ve Sırbistan'ı çevreliyordu. 13. asırda Bizans'ın çökmesiyle, Sırbistan merkezi Üsküp olmak üzere yeniden ortaya çıkmak fırsatını buldu.

Stefan Düşan'ın (1331-55) enerjik idaresi altında Sırbistan sür'atle gelişti. «Sırp ve Rumların Çarı»

ünvanını alan Düşan, Makedonya, Trakya, Tesalya ve Epir'i topraklarına kattı, Bulgaristan'ı kendisine bağladı. Sınırlarını Akdeniz'de Korfu, Ege'de Selânike kadar uzattı. Stefan Düşan Bizans'ı taklid ederek parlak bir siyasî ve dinî sistem kurdu. Sırp kilisesi, yeni rejimi desteklemek üzere yeniden düzenlenerek hayat buldu. Rumca resmî dil olarak kabul edildi. Hükûmetin belli başlı yerlerine Bizans'da tahsil görmüş memurlar getirildi. 1349 tarihinde meşhur Düşanov Zakonik kanunları kabul edildi.

Bütün bunlara rağmen, görünüşte kuvvetli olan bu devlet, kof bir imparatorluk olduğunu çok geçmeden ortaya koydu. Osmanlı baskısının dayanılmaz bir şekilde artması sonunda, devletin zayıflığı iyice meydana çıkmış oldu. Bizans idaresinin gevşemesi neticesinde ortaya çıkan boşluklar, dengesiz toplumlarda her zaman aynı karakteristik zayıflığı meydana çıkarmıştır. Aktarılan, adapte edilen Bizans kültürü, kanunsuz, güvenilmez ve çıkarcı feodal şeflerin idaresi altındaki merkezî sosyal aksaklıkları yok edemedi, sadece maskelemiş oldu. Feodal şeflerin çoğu, 1389 tarihinde patlak veren buhranda, Osmanlı Sultanına sığındılar. Düşanov Zakonik kanunları bile tetkik edildiğinde bunların, sadece şekil bakımından Bizans kanunlarına benzedikleri ve aslında tamamen feodal temeller üzerine oturtuldukları görülür. Ohri, Selânik, Kavala gibi şehir merkezleri, merkezleştirilmiş bir toprak devletine katılmamakta ısrar ettiler. 1347 veba salgını yüzünden işçi gücünün azalması, aristokratların iştiyakını arttırarak, asillerle köylüler arasındaki mücadeleyi kat'ileştirdi.

Sırp imparatorluğunun büyüklüğü stratejik göze

çarpmasına yol açıyordu. Devlet, birbirini çaprazlamasına kesen iki ticaret ve ulaştırma yolu üzerinde kurulmuştu: Dubrovnik, Yenipazar, Niş, Sofya, Filibe, Edirne ve İstanbul üzerinden geçen Doğu - Batı ana yolu ve Belgrad'da Tuna ve Sava'yı Ege'de Selânik'e bağlayan Kuzey-Güney (Morova-Varda) yolu. İmparatorluğun asıl merkezi bu yolların tam kesiştiği yerde olduğundan, Kuzey, Güney ve Batıdan gelecek bütün istilâlara karşı açıktı. Bu merkez düştüğü takdirde, buraya bağlı bütün çevre de kolayca ele geçirilebilirdi. Zira, hücum etme ve karşı koyma gücü olmadığı gibi, Sırp hükümdarlarının sadakatlerine güvenebilecekleri yerler de mevcut değildi.

Böyle bir sosyal ve siyasî durumda, Sırp monarşisinin mes'elelerini halletmek için tek çâre, daha sonra, 16. asrın başlarında Macaristan'ın da başvuracağı tesirli bir ücretli asker ordusunun kurulmasıydı. Fakat, Sırbistan'ın servet kaynakları, Bizans lüksünü taklid yüzünden tükenmişti. Debdebeli saray hayatı, devamlı dinî inşaât ve sonsuz bürokrasi, sınır topraklarının yağması mümkün olduğu müddetçe devam edebilirdi. Stefan Düşan'ın zaferleri sonundaki genişleme ve dolayısiyle yağma da sona ermişti. Sırbistan Osmanlı sistemiyle karşı karşıya geldi. Osmanlılar esasen Sırbistan'la Bizans arasına sınır çekmişlerdi. 1355 tarihinde Stefan Düşan'ın ölümünden sonra, dahilî karışıklık ve mücadelelere dalan Sırbistan, Türklerin eline düştü. 1371 tarihinde Meriç nehri kıyılarında mağlubiyete uğrayarak Bulgaristan ve Makedonya'nın büyük kısmını kaybetti. 1387 tarihinde Niş Osmanlıların eline geçti. Nihayet, 1389 tarihinde Sırp Birliği Kosova Meydan Muharebesinde tamamen mahvoldu. Türkler bu se-

fer de Yunanistan ve Makedonya'yı muhâsara etmek suretiyle Balkan istilâsını sistematik ve teferruâtlı bir şekilde tamamlamış oldular. 1396'da ise, Küçük Asya'da bitirmemiş oldukları mühim işleri tamamlamak üzere geri döndüler. Bu işlerin başında. İstanbul muhâsarası ve Bizans'ın ortadan kaldırılması yer alıyordu.

1396 tarihindeki Niğbolu Meydan muharebesinde Haçlılar yenilmiş oldukları halde, bu sefer, Sultanın İstanbul muhâsarasını kaldırmasına sebep oldu. İkinci İstanbul muhâsarası ise, Timurleng'in kısa bir müddet için Küçük Asya'yı istilâ etmesi sebebiyle kalktı. Timur'un arkasında bıraktığı kargaşalık yüzünden, Osmanlılar bu bölgede tekrar hâkimiyet kurmak, mühim ve uzun süreli bir mes'eleyle uğraşmak zorunda kaldılar. Bu uğraşmalar, Transilvanyalı Hunyadi Yanoş ve Arnavutluk'ta İskender Bey idaresindeki Avrupalıların, Osmanlılara karşı mukavemet hareketlerine hazırlanmalarına yol açtı. Ancak, 1448 tarihinde İkinci Kosova Meydan muharebesinde Hunyadi Yanoş'u yendikten sonradır ki Türkler, Bizans muhâsarası için serbest kalabildiler. Şehir 1453 tarihinde düştü.

Bizans'ın düşüşü bütün Hıristiyan âlemine korku, panik, ümitsizlik ve akın akın muhacir saldı. Hıristiyan âleminin Osmanlılara karşı kullanabilecekleri tek stratejik imkânın yıkılması sonunda, Türklerin Avrupa'ya yerleşmeleri teminât altına alınmış oldu. Osmanlı zaviyesinden İstanbul'un fethi büyük bir askerî zaferden çok daha önemliydi. Şehir büyük bir metropol halindeydi.

Son asırlar içinde çürümüş olmasına rağmen, Türklerin eline geçtikten sonra menfaatlerine uygun

olarak canlandırabilecekleri geniş ticaret, ulaştırma, idare ağlariyle örülmüş bir merkezdi. Avrupa ile Asya arasındaki kavşak noktasında kurulmuş olması dolayısiyle, iki kıta üzerine yayılmış bir imparatorluk için ideal bir başşehirdi. 14. ve 15. asırlarda gerçekleştirilen fetihlere, Orhan ve I. Murad devirlerindeki idarî reformlara rağmen, Osmanlılar, 1453 tarihinden önce Şarklı bir toplum olarak tasvir edilebilir. İstanbul'a girmeleri neticesinde Osmanlı devleti büyük ve tarihî emperyalizmlerden biri, aynı zamanda tabiî bir kudret olduğu kadar, bir san'at eseri haline de geldi. 15. asrın ikinci yarısında, Sultanın esir teba'sının mufassal bir duruma gelerek genişlemesi de bu kaynaşmayı işaret eder. Bu devrede imparatorun asker ve idareciye olan ihtiyacını karşılamak üzere, Balkanlardan çok miktarda çocuk alınıp yetiştirilmekteydi.

Büyük bir başşehrin icâblarından olan özel bir muhâfız kıtası, esirler, hizmetkârlar, harem ve idarecilere olan ihtiyaç şiddetle artmaya başlamıştı. İstanbul'un alınışıyla Karadeniz'e giden tek dar çıkış üzerinde de hâkimiyet kurulunca, muazzam gıda ve esir ambarlarının anahtarları Osmanlıların eline geçmiş oldu. Karadeniz kıyılarındaki Yunan ve Ceneviz ticaret kolonileri 15. asrın başlarına kadar, Avrupa'ya bol miktarda tahıl, et, kurşun, balık ve Güneyli Rus esirleri satmaktaydılar. Osmanlılar İstanbul'a yerleştikten sonra bu ticarete sekte vurarak balık, tahıl, kereste gibi lüzumlu maddeleri İstanbul'u beslemek ve muazzam bir donanma meydana getirmek için kullandılar. 1475 tarihinde Türk harp gemileri Cenevizlilerin başlıca limanı olan Kefeyi ve Karadeniz'e açılan diğer büyük limanları ele geçirdiler. Kuzey'deki Kırım tatarları, kıyı kasabalarını ellerine

geçiren yeni istilâcılara uymak zorunda kaldılar. 1480 tarihinden itibâren Tatarların Polonya ve Ukrayna'yı ele geçirmek için yaptıkları akınlar şiddetlenmeye başladı. Tatarlar kurbanlarını sürüler halinde Karadeniz limanlarından İstanbul'a götürürler, esirler burada efendilerinin zevk ve safalarına, böbürlenme ve hükmetme arzularına hizmet ederlerdi. Bizans siyasî bakımdan olduğu kadar, dinî teşkilât bakımından da ikinci bir Roma sayılabilir. 1451 - 53 tarihinde Hıristiyan Batı'nın büyük kuvvetlerinin çökmekte olan Bizans imparatorluğuna yardım etmemesinin başlıca sebebi, Yunan ortodoks kilisesinin Papalıkla anlaşmamasıydı*. Şehrin alınmasıyla Yunan ortodoks Hıristiyanlarının kaderi de Osmanlıların eline geçmiş oldu. Fâtih Sultan Mehmed'in bu durum karşısındaki tutumu, Osmanlıların ilk Gazi kuruluş bünyelerinin ne kadar dışına çıkarak süratle gelişmiş olduklarının delilidir.

İlk Osmanlı Sultanlarının, cengâver bir sınır beyliğinden büyük bir Müslüman imparatorluğuna geçerken, ulemâdan yardım istediklerini görmüştük. Bunların garip tesirleri oldu. Ulemâ, Osmanlı hayatına Şerîatı getirmek suretiyle İslâm ile Hıristiyanlık âlemi arasındaki uçurumun derinleşmesine yol açmıştı. Osmanlıların ilk zamanlarında, tasavvufî hareketlerle Hıristiyan doktrinleri (Hıristiyan mistisizmi) birbirine karıştığından, eskiden pek fazla ayrılık yoktu. Bununla beraber, Şerîat, Hıristiyan ve Musevî dininden olanlara karşı zor kullanılmasını yasaklıyor, böylece bütün kâfirlere hücum etmek şeklinde beliren Gaza temâyüllerini tahdit ediyordu. Netice ola-

(*) Bilindiği gibi bu anlaşma bilâhare temin edilmiş, ancak Batının yardımı Bizans'ın kaderini değiştirememiştir.

rak Sultanların tutumu ve Sünnî İslâm ulemâsının müsbet tesiriyle Osmanlı tarihlerinin kaba sınır adamı zihniyeti değişirken, Hıristiyan teba'nın zorla Müslümanlaştırılması âdeti ortadan kalktı. Bu âdet yalnız saray erkânına münhasır kaldı. 14. asırdan sonra yalnız Bosna gibi uzak ve dağlık bölgelerde (ki burada Boğomolizm mezhebinin hâkim olması Müslümanlığın kabulünü kolaylaştırmıştır) veya Girit ve Arnavutluk gibi devamlı mahallî harplerin eski Gazi ruhunu daimâ canlı tuttuğu yerlerde belirli bir Müslümanlaştırma temâyülü vardı.*

Bu durum açık bir tehlike arzetti: Bu tehlike, Balkan fetihlerinde imparatorluğa katılan Ortodoks Hıristiyan teba'nın Osmanlı hayatına intibak edemeyerek kaynaşamaması mes'elesiydi. İstanbul'un fethi bu tehlikeye karşı iyi bir hal çâresi getirdi. Şehir, Rum ortodoks patrikliğinin merkeziydi. Fâtih Sultan Mehmed, sevilen ve son derece katolik düşmanı

(*) Yazarın, imparatorluk hayatına şeriatın hâkim kılınması ve zorla müslümanlaştırma konusundaki fikirlerini sıhhate kavuşturmak gerekmektedir. Şöyle ki, Osmanlı hayatında, kuruluştan itibaren şeriat esaslarının hâkim olduğu hususu, tartışmasına gerek duyulmayacak açıklıkla bilinmektedir. Tasavvufî hareketlerin canlılığından, şeriat'ın hâkim olmadığı neticesini çıkartmak yanlışı, yazarın, bu ikisinin karşılıklı durumlarını yeterince bilmeyişinden doğmuş olabilir. O devirde sünnî akideye muhalif bir kısım dervişlerin de uçlarda ve gazalarda bulunuyor olmasından, böyle genel bir hükme varmak mümkün değildir.

Gibbons'un ileri sürmüş olduğu zorla müslümanlaştırma iddiaları ise, Prof. Köprülü ve onu takibedenlerin yapmış oldukları inceleme ve açıklamalardan sonra ciddiye alınmamaktadır. (Köprülü, a. g.e 141) Yerli ahalinin Müslümanlığı kabul etmeleri hususunda tekkelerin ve dervişlerin telkinlerinin müessir olduğu bilinmektedir. Ancak, bu hususun zorla Müslümanlaştırma ile ilgisi olmadığı gibi, Köprülü, toplu ihtidaların da vâki olmadığını açıklamıştır. Esasen dinde zorlama Kur'ân'la yasaklanmış bir husustur. «Dinde zorlama yoktur...» (Bakara sûresi 256, âyet.) Aynı meâlde daha birçok âyet sıralanabilir.

olan keşiş Genodios'u patrik yaptı ve Bizans imparatorluğu zamanında ortodoks kilisesinin bütün hak ve dokunulmazlıklarını tanıdı. Sultanın bütün Hıristiyan teba'sı üzerinde patrik'e adlî hâkimiyet verildi. Aslında, Fâtih Sultan Mehmed, çifte rejimi dengeli bir hâle getiriyordu. Hıristiyan din adamları ulemânın benzerleri durumuna çıkarıldılar. İslâm Şerîat adamlarının Müslümanlar üzerinde kurdukları otoriteyi taklid eden Hıristiyan din adamları da, Hıristiyan cemaatini avuçları içine aldılar. Sultan, ulemâ arasında bir mertebeler silsilesi (hiyerarşi) kurdu. Ayrıca, o zamana kadar hiçbir Müslüman idarecinin yapmadığı bir şeyi yaparak, sıkı bir kontrol getirdi. Böylece, Osmanlı devleti istikrarlı bir hâle geldi. Sultanın şahsî kudreti artmış oldu.

Bu kitap, Osmanlı imparatorluğunun yerli tarihini tetkikten ziyade, Avrupa'daki Osmanlı fetihlerinin en parlak devirlerinin bıraktığı tesirleri incelemeyi hedef tutmaktadır. Bununla beraber, bu iki konu birbirinden ayrı mütalâa edilemez. Osmanlıların sosyal müesseselerinin kurulması ve gelişmesi, Osmanlı nüfuzunun belli bir şekil almasına ve tesir sahasının tâyinine yardım etmiş oldu.

Devrimizin sonunda, yâni 17. asrın bitiminde, Osmanlı sisteminin en önemli karakteristiği olan büyük kuvvet ve zorlama unsuru, oldukça tükenmeye yüz tutmuştu. Türk cemiyeti yıpranıyor veya bazı bölümlerde, kültür sahasında ıztırap verici bir gelişme geçiriyordu. Bu gelişme Türk cemiyetini Batı'da hâkim olan sistemden ziyade, bürokratik monarşilere yakın bir benzerliğe götürüyordu. Fakat bu imparatorluk 15. ve 16. asırlar boyunca, hücum etmiş olduğu Avrupa cemiyetlerinden hemen her hususta ayrılmış bulunuyordu.

İmparatorlukdaki ihtiyatlı idarî düzen, bu devirde, başı boş sosyal tahriklerle şaşılacak derecede kaynaşmıştı. Osmanlı imparatorluğunun bu devirdeki bünyesi üzerinde yapılacak herhangi bir tahlil bu hususlar üzerine dikkatle eğilmelidir.

Burada «bünye» tâbirinin bilhassa kullanılması, zahiren, sür'atli bir inkişaf içinde bulunan müessese ve nizamlardan ziyade, sürekli ve hiç değilse dayanıklı olanlarla alâkalı gibi görünebilir. Bununla beraber, aslında böyle değildir. 17. asır sonlarına kadar Osmanlı tarihinde, değişiklik, en çok hâkim ve kaçınılmaz bir unsur olmuştur. Bu hâdiseler, hareket, dramatik sergüzeşt, zafer ve felâketler içinde sür'atle geçip gidiyordu. Bu şartlar altında sosyal grup ve müesseselerin karakteri de, bunlar arasındaki bağlantılar karışımı gibi değişiyordu. Bunun için imparatorluğun bünyesini incelerken, dış görünüşlerden ve resmî muamelelerden ziyade, sosyal kuvvetler sahasının terkibini ve karşılıklı tesirlerini tasvir etmek daha faydalı olur, kanaatindeyiz. Tarih, sosyal komiteler tarafından değil, bu komiteleri meydana getiren sosyal baskılar ve sosyal nabız tarafından vücuda getirilir. Bunlar gerçek bünyevî âmillerdir.

Osmanlı cemiyeti, Sultanlık müessesesi merkez olmak üzere bunun etrafında şekillendirilerek mütalâa edilmiştir. Monarşi müessesesi, tarihî bakımdan üç kademeli bir köke sahiptir: Hükümdâr, harpte liderlik, kanun yapıcılık ve dinî memuriyet işleriyle vazifelendirilmişti. Osmanlı Sultanları bütün bu kaabiliyetleri içinde vazifelerini ifâ etmişlerdir.

Bitmez tükenmez fetihler Türk cemiyet hayatının kanunu haline gelmişti. Sultanlar, tarih ışığının

altına bir Gazi aşiretinin liderleri olarak çıkmışlardır. Hattâ imparatorluk bir metropol tedârik ederek, resmî ve mufassal bir idarî sistemle idare edildiği zaman bile, hemen hemen harp halinde kalmaya devam etti. Avrupalı kafasına uygun bir devlet olmaktan ziyade, sonsuz bir ordugâhtı. 16. asrın sonlarında, lükse düşkün ve rahatlarını seven bir hükümdarlar silsilesinin gelmesine kadar, Sultanlar hareket halinde, meydan muharebeleri başkumandanları idiler. Umumiyetle her ilkbaharda ordu ile birlikte İstanbul'dan ayrılırlar, yaz boyunca seferde bulunurlar, seferin bütün meşakkatlerine seve seve katlanırlardı. Bir 16. asır Sultanı olan Kanunî Sultan Süleyman'ın seferlerinin, meşhur bir Avrupalı hükümdar olan V. Şarl'ınkilerle kıyaslanması çok öğreticidir. Şarl hiçbir zaman diplomasi icâblarından kaçınmamıştır. Fakat, seferlerinin asıl gayesi, yayılan ve dağılmış durumda bulunan sömürgelerini birbirine bağlayan hükûmet ağlarını sağlamlaştırmak ve tâmir etmekti. Bürokratlar tarafından sarılmış, teba'sına görünmekten çekinmeyen, hükümdarlığı elinde tutan, kuryeler kabul eden, dilekçeler hazırlayan, muhaberâtı idare eden vicdanlı bir hükümdar olarak bir mıntıka merkezinden diğerine koştu.

Kanunî Sultan Süleyman ise, aksine, sadece kış aylarında idarî işlerle meşgul olurdu. İdarî işlere ayırdığı yılın bu aylarında İstanbul'dan nadiren ayrılarak eyâlet merkezlerini ziyaret ederdi. Bununla beraber, her yaz payitahttan çok uzaklarda, ordusuyla birlikte sınırlarda olurdu. Şehir ve idare merkezlerinden ziyade, istihkâmlar ve harp meydanları ilerlemesinin işaretlerini taşırlar.

Gazi Beyleri olan ilk Osmanlılar, ancak anlaş-

mazlıkları halletmek veya kendilerine bağlı olanlar arasında ganimet bölüştürmek, sert adalet esaslarını yayarak ganimetle geçinen cengaver aşiretlerinin birlik ve kuvvetini muhafaza etmek gibi hususlarda gerekli geniş kararları alarak, kanunlar yaparlardı. Fakat 14. ve 15. asır Sultanları tarafından uygulanan İslâm Şerîatının tefsirinde ulemâ, ilâhiyatçılar, hukukçular ve Sünnî doktrinin başlıca temsilcileriyle işbirliği siyaseti, durumu değiştirdi.

İslâm medeniyetinde, kanunî ve dinî fonksiyonlar arasında hiçbir ayrılık olmamıştır. Hz. Muhammed Mekke ve Medine'yi, iyi olduğuna kaani bulunduğu müddetçe yerli an'anevî kanunlara göre idare etmiştir. Fakat, daha iyi olacağına kanaat getirdiği anda kendi adâletine güvenerek hareket etmekten geri kalmamıştır. Kendisinden sonra gelen ve inanan Müslüman nesillerine kutsal bir kitap bıraktı, ki bu bir kanunnâmeden çok bir hükümler silsilesinden ibâretti. Bunlar, ibâdet, dinî abdest, zekâtların dağıtılması, oruç, hac, iş muameleleri, verâset, evlilik, boşanma, sarhoş edici içkilerin kullanılmaması, cihad, avlanma, itaat ve esaret yeminleri gibi çeşitli maddeleri içine alıyordu. Netice olarak her bakımdan tamamlanmış bir talimât manzumesi ortaya çıkmış oldu. Sosyal âdetlere bağlı ve sıkıcı Batılı kafasına göre bu talimâtlar kanundan da fazla bir şey ifâde etmekteydiler. Bunlarda dinî yazıları menetmek kudreti dahi vardı. Modern bir âlim olan D. B. Macdonald, o devirdeki durumu şöyle hülâsa etmektedir:

«İslâm kanunu, eski târiflere en mutlak şekilde uymaktadır: Her şeyin ilmidir, beşerî olanın da, kudsiyetin de... Bütün işi üzerine alarak, vazife du-

rumundaki bütün hareketleri yâyin eder. Ağının dar ilmiklerinden hiçbir şey kaçmaz. En meşhur İslâm hukukçularından biri, hiçbir zaman ağzına karpuz koymazdı. Zira Peygamberin koymuş olduğu âdetler arasında karpuz yemeye dair meşrû bir söz veya tasdik edici bir madde bulamamıştı.»

Ulemâyı tutmak suretiyle, Osmanlı Sultanları, insan davranışının her sahasında kudret ve tesiri olan kanunî ve dinî mertebeler silsilesinin başı haline gelmiş oldular. Dinî prestij ve otoritelerine bu yoldan büyük ve yeni kuvvetler eklendi. 1516 tarihinde Yavuz Sultan Selim, uzun ünvanlar listesine Halife yâni Peygamberin halefleri ünvanını da kattı. 1683 tarihinde ise IV. Mehmed, çok düşkün olduğu avlanmayı bile bırakarak Macaristan'a gitti. Veziriâzam Kara Mustafa Paşa'ya sırmalı kaftanını ve kendi Sancağını emânet etti. Böylece, Hıristiyanlara karşı açılan Mukaddes Cihad'da onu Müslümanların resmî lideri tâyin etmiş oldu.

Tatbik etmekte oldukları teokratik sistem, Osmanlı Sultanlarına kudret kazandırdığı gibi, bir dereceye kadar onları esir de ediyordu. Zira, hiçbir hükümdar Şerîatı değiştiremez veya onun sınırları dışına çıkamazdı. Bu sebeple, fermanlar, aslında tefsir mâhiyetindeydi. Yeni ve değişik şart ve ihtiyaçlara göre, kanunları tefsirde değişiklik yapmak mümkün oluyordu. Muhteşem Süleyman, Sultanlar arasında en hareketli, vicdanlı, tesirli ve idareci olanıydı. Mülk, arazi, miras, askerlik vazifesinin şartları ve resmî makamların vazifeleri hakkında son derece teferruâtlı fermanlar çıkardı. Bundan dolayı halk ona «Kanunî» adını verdi. Sultanlar, Şerîatın kendi buyruklarından evvel geldiğini ve Şerîata uymanın vazifeleri olduğunu teslim etmişlerdi.

Bununla beraber, Osmanlı cemiyetinde, Avrupa'da monarşi kudretine karşı gösterilen mukavemet ve girişilen menfaat mücadelelerine pek az rastlanmaktadır. Bütün hakikî Müslümanlar arasındaki eşitlik, aile mertebeler sistemini zayıflatıyor, tımar sistemi altında vergi alma hakkının verâset yoluyla intikali yasaklanıyordu. Böylece, devletin merkezleştirme tutumuna karşı koyan, sosyal iddia ve şahsî menfaatleri bulunan bir aristokrasinin doğmasına engel olunuyordu. İmparatorluğun askerî kuvvetleri ve şehir halkı, Lonca ve İhvan (kardeşlik cemiyeti) sistemlerine göre teşkilâtlandırılmışlardı. Tüccar zanaatkârlar cemiyetleri (Âhîler), denizci ve korsan cemiyeti (Levendler) de aynı şekilde düzenlenmişlerdi. İstanbul Yeniçerileri, Mısır'daki Memlük piyadeleri ve hattâ hâkim ve idarecileri içine alan ulemâ da aynı teşkilâta tâbi idi. Bunların her biri Müslüman loncalarıydı. Aynı zamanda lâik durumlarını ve kendi ruhânî reislerini kendileri seçerlerdi. Sultan bütün dinî mertebeler silsilesinin reisi olduğundan, bu loncalar kuvvetli ve tesirli birer kardeşlik birliği haline gelmişlerdi ve umumiyetle devlet reislerinin emrine itaat etmekteydiler.

15. ve 16. asırlarda, Osmanlı Sultanlarının emirleri, gerek tatbikatta, gerek nazâriyatta, o devirde hiçbir Avrupalı hükümdarın ümit ve hayâl edemeyeceği kadar geniş ve tesirliydi. 1534 tarihinde ihtilâf konusu olan Macaristan hakkında Kanunî Sultan Süleyman'ın Avusturya sefirine söylediği sözler, Sultanın şahsî kudretini ne derece müdrik bulunduğunu göstermektedir:

«Bu memleket bana aiddir ve kölemi buraya yerleştirdim... Ona bu krallığı verdim, istediğim an-

da ondan geri alabilirim. Çünkü, memleketi ve benim teba'm olan bütün halkı gönlümce idare etmek benim hakkımdır.»

Otoritenin tek kişi üzerinde toplanması sistemi Fâtih Sultan Mehmed tarafından kurulmuştur. Fâtih'in «Kanunnâme»si, İstanbul'un fethinden sonra seleflerinin tecrübe ve düşüncelerini biraraya getiren bir eser olmuştur. «Kanunnâme»de, Sultanın dengeli bir devamlılık sağlayabilmek için kardeşlerini öldürtmesi mubah sayılmaktaydı. Osmanlı topluluğunda taht verâset yoluyla intikal etmekteydi. Fakat, Müslümanlıkta birden fazla kadın alınması yüzünden ve İslâm kanunlarında en büyük evlâdın vâris olması şart koşulmadığından, Sultanın bir çok evlâdının taht üzerinde hak iddia etmesi çeşitli mes'eleler doğuruyordu. Bu durum, Kanunî Sultan Süleyman'ın son yıllarında devletin devamı ve istikrarı bakımından o kadar tehlikeli bir hale geldi ki, Pâdişâh, 1553 tarihinde büyük oğlu Mustafa'yı ve 1561 tarihinde ise küçük oğlu Bayezid'i öldürtmek zorunda kaldı. Her Sultanın ölümünden sonra taht üzerindeki şehzâde iddiaları yüzünden karışıklıkların çıkması kaçınılmaz bir şeydi. Fakat, hiç değilse yeni Sultan tahta çıktıktan sonra bütün erkek kardeşlerini ve onların oğullarını öldürtmek suretiyle, devlet dengesini ve devamını sağlayabiyordu. Bu durum 17. asra kadar devam etti. Bundan sonra, belki de Avrupa âdetlerinin tesiriyle taht, Pâdişâhın en büyük oğluna geçmeye başladı.

Kur'ân-ı Kerîm'de devlet reislerinin, devleti, bilenlere danışarak idare etmeleri gerektiğini emreden âyetlere uygun olarak, «Kanunnâme» bir merkez idare heyetinin meydana getirilmesini de fer-

man buyuruyordu. Bu idare heyeti Muhteşem Süleyman devrinde biraz karıştıysa da, asırlar boyunca hiç değişmeden devam etmiştir. Müslümanlıkta «Dört» mistik bir rakamdı. Buna uygun olarak idare heyeti, yâni Divanın başlıca şahsiyetleri, Veziriâzam, Şeyhülislâm, Defterdar, yâni Maliye Bakanı, Nişancı, yâni Hariciye Bakanından ibâretti. Veziriâzam en kudretli şahsiyetti. Avrupa ve Anadolu'da bulunan Beylerbeyilerinin idarî vazifelerini üzerine aldığı gibi, bunun yanı sıra dış politika ve askerî teşkilâtla da meşgul olurdu. Harplerde askerin en önünde gitmesi beklenirdi. Bu dört kişinin her biri Sultan tarafından seçilir ve Sultan arzu ettiği müddetçe hizmet ederdi.*

Yüksek makamlara sadece idarî kaabiliyetle erişildiğini zannetmek saflık olur. İltimasın büyük bir rolü vardır. Meselâ, Rüstem Paşa, Şehzâde Mustafa'nın idâmından hemen sonraya rastlayan kısa bir azil müddeti hariç, 1544 tarihinden 1561 tarihine, yâni ölümüne kadar bu makamı muhafaza etmiştir. Rüstem Paşa, Sultan Süleyman'ın en çok sevdiği karısı Hürrem Sultan, Hürrem'in kızı ve Rüstem'in karısı olan Mihrimâh Sultan ve Rüstem'in kardeşi Sinan Paşa, sarayda sıkı bir fesât ağı kurmuşlardı.

(*) Bu hükmün tavzihi gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluk nizamında, ilmiye sınıfının reisi olan Şeyhülislâm'ın, azil bakımından diğer memurlara nazaran özel bir durumu vardı; Şeyhülislâm pâdişah tarafından tâyin edilir ve fakat azledilemez, katledilemezdi. Şeyhülislâmlık, idarenin hukuka bağlılığını kontrol eden bir fetva mercîi olduğu, padişah ve hükûmetin tasarruflarının da üstün hukuka (şeriate) uygunluğunu murakabe edeceği için, Şeyhülislâm'a, günümüzde dahi benzeri müesseselerde ulaşılamayan büyük bir garanti verilmiştir. Ne yazık ki, müessese bu haliyle devam ettirilememiş, bilâhare Şeyhülislâmlar azledilmeye başlanmış, hattâ katil vak'ası dahi görülmüştür.

Sinan Paşa (1550 - 54) tarihlerinde donanmanın kaptanlığını yapmıştır.

Eyâletlerin idaresi hususunda, sivil ve askerî otorite arasına hiçbir ihtilâf girmedi. Şam gibi büyük şehirlerin veya Mısır gibi geniş eyâletlerin idaresi Paşalara teslim edilmişti. «Paşa» sözü resmî bir daireyi değil, bir ünvanı ifâde etmekteydi ki, sahibinin, imparatorluğun en yüksek makamlarına tâyin edilmiş olduğunu ve aynı zamanda Divân veya Devlet Meclisinde azâ bulunduğunu göstermekteydi. Bu yüksek rütbeli memurlar, muntazaman bir eyâletten ötekine tâyin edilirlerdi. Böylece, bunların yerli halktan kendilerine sadık bir topluluk bulmaları veya şahsî kudret ve hâkimiyet sistemleri kurmaları önlenmiş olurdu.

Zaptedilmiş Balkan Avrupası bölgesinde durum başkaydı. Burada tatbik edilen sisteme göre, üst makamdakiler uzun devre vazife başında kalırlardı. Avrupa Türkiyesi Rumeli'nin bir eyâleti sayılıyor ve valisine «Beylerbeyi» deniliyordu. 1540 yıllarında iki yeni Macar Beylerbeyliği kuruldu. Bunların bahşehirleri Buda ve Temeşvar'dı. Daha önceleri bu bölge sancaklara ayrıldı. 16. asırda ise, sancaklar ikişer üçer birleştirilerek yirmi dört paşalık haline getirildi. Paşa rütbesindeki resmî şahsiyetler, Batı Balkanlarda ve imparatorluğun sınır bölgelerinde «Bey» ünvanını almaktaydılar. Bu resmî makamlara muhâfız kıtası ve memur kadrosu besleyebilmeleri için has'lar tahsis edildi.

Bazı coğrafî bölgelerde Osmanlılar muayyen idarî mes'elelerde Sultanın gayri müslim teba'sına hiç karışmazlardı. Meselâ, Yunanistan ve Makedonya'daki büyük ortodoks manastırlarına, Bizans im-

paratorluğu devrindeki kadar arazi ve bu arazideki köylülere hükmetme hakkı verilmişti. Yunanistan'ın bazı dağlık ve kıyı bölgelerindeki müstakil köyler vergilerini verdikleri ve Osmanlı donanmasına kalyoncu yetiştirdikleri müddetçe kesin bir surette kendi ihtiyar heyetlerinin idaresine bırakılırlardı. Bütün Balkanlarda kanunî mes'eleler -bilhassa aile hukuku- tamamiyle o bölgenin patrikinin ve Yunan papazlarının meşgul olacakları mes'eleler sayılıyordu. Belgrad gibi büyük ve stratejik bakımdan önemli şehirler haricinde, Beyler ve mâiyetleri geçici olarak idareyi ellerinde tutar, kaleden kaleye gezerek, yabancı bir ülkede garnizon hayatı sürerlerdi. Nüfus sayımı, mal beyanı veya idare ve orduda kullanılmak üzere Balkanlardan devşirme çocuk toplamak gibi mühim işler için, İstanbul'daki hükûmet merkezi, Sultanın şahsî mâiyetinden resmî şahıslar seçerek, ellerinde hususî fermanlarla bunları gerekli yerlere gönderirdi.

Bu idarî sistemin doğması, Türk devlet adamlarının ana sosyal kudretleri bildiklerini ve bunları gayet güzel düzenlemeye muvaffak olduklarını gösterir.

Daha önce de belirtildiği gibi, Osmanlı devletinin menşe'i, daima hücuma hazır, sür'atli bir savaşçı topluluğunun büyümesidir. Osmanlı devleti adetâ bir fütuhât âletiydi. Bu şartlar, Osmanlı sosyal gelişmesinde iki hâkim prensip meydana getirdi. Birincisi askerî teşkilâtların öncelikle değiştirilmesi; ikincisi ise, daima yayılma ve fethetme prensibini güden bir zümrenin, hükmü altına aldığı halkla kaynaşma mecburiyetinin doğurduğu çeşitli şartlara uymak, imtizaç etmek zaruretiydi.

Osmanlı yayılmasının kesin sınırlarını tâyin eden Gazi savaşçılar, muhtelif menşe'li ve toprağa susamış insanlardı. Eğer Osmanlı devleti genişlemeye devam edecek olsaydı, bu topluluğun sayısı da muhakkak ki artacaktı. Çeşitli sınıflardan olan bu Sipâhiler için Tımar sistemi, ekonomik bir temel teşkil etti. Osmanlıların feodal mülkiyet kanunundaki verâset prensibinin inkârı sâyesinde, bu Sipâhilerin devlete itaati temin edilmişti. Sipâhiler savaşa çok iştihalıydılar; imparatorluğun sınırları boyunca daimâ yeni ganimet imkânlarının bulunuşu, onlara tahrik edici bir ümit veriyor ve teşvik ediyordu*. Venedik sefiri Marcantonio Barbara'ya göre, 1573 tarihinde Avrupa Türkiyesinde 80.000, Asya eyâletlerinde ise 50.000 Sipâhi mevcuttu. Bâbıâli'nin 15.000 Kapıkulu askeri de bunlara dahildi. Sipâhiler askerî bakımdan kıymetli, fakat siyasî bakımdan ihtiraslı bir sınıf olarak kalmışlardır. Bunların kavgacılıklarını dengeli bir hâle getirip kontrol altına almak gerekiyordu. Umumî idarecilerin sayılarının arttırılması suretiyle kifâyetli bir seviyeye yükseltmek ve köylerde müessir, kayıtsız şartsız Sultana bağlı bir aile ocağı, piyade bünyesi kurmak suretiyle bu husus temin edilebiliyordu. Bu ihtiyaçlar yüzünden, 15. ve 16. asır Osmanlıları esâreti temel bir sosyal müessese olarak kabul ettiler. Büyük bir emperyalist dev-

---

(*) Osmanlı İmparatorluğunun genişlemesinde toprak ve ganimet elde etme arzusunu önemli bir faktör olarak sık sık zikreden yazar, Osmanlılardaki cihad şevkinin, nizam ve adalet götürmek fikrinin tesirlerinden söz etmemektedir. Halbuki ileride görüleceği gibi, İspanya anlatılırken, Habsburg'ların dinî heyecanı başarılarının kuvvetli bir unsuru olarak değerlendirilmektedir. Bu vesileyle Avrupalı tarihçilerin, Osmanlılardaki İslâmî heyecan ve sadakati değerlendirmekte güçlük çektiklerini, okuyucuya bir kere daha hatırlatmış oluyoruz.

letin ihtiyaçlarını karşılayabilecek miktarda, teşkilâtlandırılmış, itaatli ve hünerli askerler, idareciler yetiştirdiler.

Felemenkli Rycaut, 17. asırda şöyle yazmaktadır:

«Osmanlı sarayının bütün teşkilâtı tetkik edilecek olursa, ancak süslü ve parıltılı görünüşlerinin kürek mahkûmlarından farklı olduğu ve sarayın bir esir kampından başka bir şey olmadığı söylenebilir.»

Yine 17. asırda, Edward Gibbon, daha az müşkülpesentlik gösteriyor, fakat aynı şiddet ve mübalâğa ile yazıyordu:

«Osmanlı hükûmetinin kudretli devirlerinde, Türklerin kendileri de sivil ve askerî bütün ünvanların dışında bırakılmışlardı. İtaat etme, fethetme, emretme disiplini altında yetiştirilen bir köle sınıfı, birtakım sun'i insanlar meydana gelmişti.»

Osmanlı sisteminde esâretin rolü, istisnâî bir tahlile ihtiyaç gösterir. Çünkü bu hakikatler açığa vuruldukça, esir akımının insaniyetsizliği, Avrupalıların Türklere karşı an'anevî antipatisiyle birleşerek, tarihçilerin görüşünü bulandırmak temâyülünü beslemektedir.

Türk kölelik sistemi, 16. asır devamınca Yeni Dünya memleketlerinde Avrupalıların kurmuş oldukları kölelik sistemine hiçbir suretle benzemiyordu. Yine aynı devirde, Doğu Avrupa'da köylü sınıfı üzerine yüklenen esâret müessesesi kadar ağır şartlar da taşımıyordu. Köleler, hizmet bakımından ekonomik sahada birinci derecede rol oynamıyorlardı. Türk kölelik sisteminin nisbeten mutedil karakteri de, belki bu sebepten ileri gelmektedir. Bunun yeri-

ne Osmanlı ileri gelenleri, heveslerini tatmin ve şahsî kudret ve zenginliklerinin ifâdesi olarak, geniş bir hizmetkârlar ailesi meydana getirmek hedefi peşinde koşarlardı. Muazzam esir mâiyetlerin rekabet halinde ve gösterişli bir şekilde hazırlanması, İstanbul'un sosyal hayatının karakteristik bir hususiyetiydi. Veziriâzam Rüstem Paşa 1561 tarihinde öldüğü vakit, konağında 1.700 esir bulunduğu kaydedilmiştir. 16. asır Sultanlarına gelince, Yeniçeriler ve hükümdârın şahsî muhafızları hariç tutulmak üzere 20.000 ile 25.000 arasında esire sahip oldukları görülür. Sayısız ve sadık esirlerden meydana gelen bir topluluk şahsî emniyetlerini teminât altına aldığı için, bir ihtiyat tedbiri olarak Türk ileri gelenleri, esirlerine karşı, düşünceli hareket ediyorlardı.*

Bütün bu sebeplerden ötürü, Osmanlı cemiyetinde esirler, her şeyden evvel şahsî muhafız ve hizmetkâr olarak kullanılıyorlardı. Bu kaideye tek mühim istisnâ kürek mahkûmlarında görülüyordu. Aynı

(*) Esirlere karşı bu insanî davranışlarda, İslâmiyetin köleliği, o zamana kadarki ve Avrupa'daki mahiyetinden tamamen çıkarmaya ve tedricen yok etmeye matuf emir ve telkinlerinin tesiri Prof. Cohen'ün dikkatinden kaçmıştır. Bilindiği gibi, İslâmiyette köleliğin kaynağı tekti: Savaş. Ancak bu halde de savaşılanın kâfir olması gereklidir. İslâmiyetin bu konudaki tavrını belirtmek bakımından bir âyet ve bir de hadîs meali vermeyi uygun buluyoruz. «Anaya, babaya, akrabaya, yetimlere, fakirlere, yakın komşuya, uzak komşuya, yolculara, kölelerinize iyilik edin.» (Nisa sûresi, 36. âyet.)» «Köleleriniz kardeşlerinizdir. Şimdi Allah onları emrinize vermiştir. Kim ki kardeşi kendi emrine verilmişse işte o, köle kardeşine yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Siz kölelere güç işleri yüklemeyin. Yüklediğiniz takdirde mutlaka onlara yardımcı olun.» Hâdis) Ayrıca şunu da ilâve edelim ki, Türklerin bağlı oldukları Hanefî mezhebinin büyük kurucusu İmâm-ı Âzam'a göre, «Köleyi öldüren, köle yerine katledilir.» (Bakınız, Sadrettin Yüksel, Dini ve İlmî İncelemeler, sh. 68 ve devamı).

devirde yaşamış Avrupalı seyyahların Osmanlı hayatı hakkındaki rivâyetlerine göre, kürek mahkûmlarının, forsaların çektikleri ıstırap, öteki esirlerin rahat hayatlariyle aşikâr hâlde bir tezad meydana getiriyordu. Esir kadınlar câriye rolünü oynuyor ve Osmanlıların hükümdâr sınıfının şehzâdelerine analık ediyorlardı. Sultanın kendisi de çok defa esir bir ananın oğluydu. Büyük mülk sahipleri imparatorluğun çeşitli işlerini esirlerden meydana gelen mâiyetleri vasıtasiyle idare ederlerdi. Asillerin esir topluluğu, Sultan hükûmetinin lâik işlerini idare eder ve ordunun üst kademelerini, rütbelerini meydana getirirdi. Bütün bunlar bizim esâretten anladığımız mânâdan çok uzaktı. Kışlalarda, muhafız kıtalarında, nazırlıklarda ve saray erkânı içinde bulunan esirler, Avrupa esâret telâkkisinden tamamen farklı bir muamele görüyorlardı. Durumları, Amerika kıtasının ezilen zenci esirlerinden de büsbütün başkaydı.

İslâm dini, esir edilen halkın Müslüman olmaması veya vergi ödemek suretiyle boyun eğmiş olmaması şartiyle köle edinmeyi mübah sayıyordu.

Osmanlılar, Hıristiyan dünyasının bütün sınırlarından devamlı surette esir almaya çalışırlardı. Esirler saray için bazan yeterli olmadıklarından, Türkler Osmanlı sınırları dahilinde de hususî olarak seçilmiş gençleri esir alma temâyülü gösterdiler. Sultanlar, 15. asrın başlarında, para vergilerinin güçlükle tahsil edilebildiği uzak, yaban Rum ve Batı Balkan köylerinden altı ile onbeş yaş arasındaki çocukları toplamaya başladılar. Bu usûl, saraya devamlı esir temini için yeterliydi. Fakat, daha küçük rütbeli kimselerin kendi evlerinin ihtiyacı için esir bulmalarına yardımcı olmuyordu. İstanbul'un esir ihtiyacı daimâ devam ediyordu.

Akdeniz korsanları ve Tuna Boyu Avrupasındaki sınır akıncıları bu ihtiyacı karşılamak için çok faydalı oldular: Ama Osmanlı esir pazarları, asıl verimli kaynaklarını Karadeniz hinterlandında buldu. Akıncı ruha sahip Kırım Tatarları, bu bölgede Karadeniz limanlarının tecrübeli tüccar toplumu ile yakın temas halinde bulunuyorlardı. Bu tüccarlarla Tatarlar, birbirleriyle işbirliği sürdürmeye uzun zamandan beri alışıktılar. Cenevizlilerin hâkimiyet kurduğu devirlerde, Tatar kervan aşiretleri, köylerden mal toplayarak bunları Yafa ve diğer sahil kasabalarındaki tüccarlara teslim ederlerdi. Eski tahıl çuvallarının yerini esirler alınca, transit ticarette hiçbir değişiklik yapılmasına lüzum hâsıl olmadı. Hattâ, Tatarların nakliyat mes'elesi daha da basitleşti. Zira, bu yeni çeşit malın tahıl gibi taşınmasına ihtiyaç yoktu. Uzak mesafelerden pazar yerine kendi ayaklariyle geliyordu.

Osmanlı imparatorluğunun sınırları dahilindeki başka hiçbir yerde, keyfiyetlerin bu şekilde imtizaç ettiği görülmemiştir. Meselâ, Macaristan'da esirlerin şehir merkezlerine naklini mümkün kılacak bir pazarlama teşkilâtına duyulan ihtiyaç, hiç bir zaman buna benzer bir ehemmiyet kazanamamıştır. Bu arada, yerli Osmanlı memurları esirleri sadece belirli işlerde kullanırlardı. Zira, bu memurların bulundukları yerlere bağlı olan esirler, esasen lüzumlu işleri yapıyorlardı. Buna mukabil, Karadeniz Avrupasından Yafa yolu ile, Osmanlı dünyasının açgözlü şehir pazarlarına ulaşmak mümkündü. Bu hakikat herkese mâlum olduğu zaman, Tatar esir akınları her yıl tekrarlanan bir teşebbüs haline geldi. Bu akınlar; ancak çok anormal siyasî şartlar altında ve tehlikesi göze alınamayacak kadar büyüdüğü za-

man, geçici olarak iptal ediliyordu. Lehlilerin kaydettiğine göre, 1473 ile 1534 yılları arasındaki altmış sene içinde, Ukrayna'ya otuz yedi defa Tatar akını yapılmıştır.

Bu akınların bir kısmı yıllarca sürmüştür. Yalnız 1482 ile 1512 seneleri arasında hiçbir akına rastlanmaksızın beş sene geçmişti. Bu vesikaların tam olduğuna veya sadece büyük çaptaki hâdiselerin kaydedilmiş olduğuna inanmamak için hiç bir sebep yoktur.

Sistematik köleliğin gayri insanî olduğu ve sosyal yıkıcılığı aşikârdır. Bununla beraber, şehir esir pazarlarına çok zahmetli nakledilen esirlerden sağ kalabilenler, çok defa karşılarında zengin ve fevkalâde mükâfatlandırıcı yeni bir dünya buluyorlardı. Bütün dünya ile alâkaları kopuk ve fakirlik içinde kıvranan köy ve kasabalardan gelen bu zorlanmış muhacirlere, Türkler arasındaki kölelik mevkii geniş imkânlar sağlıyordu. Pâdişah sarayına mensup esirler, bütün imparatorluğun en zengin ve en kudretli insanlarıydılar. Osmanlı ordularına kumanda etmek, eyâlet veya vilâyetlerde en yüksek mertebelere ulaşmak, muhakkak ki müstesnâ bir şeydi. Bu yüzden, büyük bir aile yanındaki en mütevazi esirin hayatı bile, köy hayatının yeknesaklık ve mahrumiyetleri düşünülünce, birçok bakımlardan tercihe değerdi. Bazan köle ile efendi arasında hakaretle alâkalı ve gaddarca muameleler geçtiği oluyordu. Fakat, bu gibi hâdiseler esirlerin gelmiş oldukları köy hayatında da mevcuttu. Bazı Ukrayna halk şarkılarının nakaratına dikkat edildiği zaman bu hususlar hemen göze çarpar.

Hizmete zorlanan esirler üzerinde Osmanlı ce-

miyetinin bıraktığı çekici tesirin en büyük, en iyi isbatı, esirlerin İslâm dinini kabul etmek hususunda gösterdikleri intizamdır. Bu hususta maddî kuvvet kullanmak bahis konusu değildi. Aynı zamanda, başkalarına İslâm dinini kabul ettirmek için tam bir faaliyet de gösterilmiyordu. Sosyal şartlar ve ümitlerin baskısı sonunda, bütün esirler, dış görünüşte bile olsa, İslâm dinine girmeye iknâ ediliyorlardı. Eski köy ve kasabalarının âdetlerini tamamen (bazan da sadece belirsiz bir şekilde) reddetmek suretiyle, bu mümkün olabiliyordu. İkinci plânda kalmak şartiyle, İslâm dini Hıristiyanlığa şerefli bir yer vermekteydi. Müslümanlar, Hıristiyanlığı, Peygamberin ilâhî gaye ve vesâyetine ait son ifşaâtının selefi kabul etmekteydiler. Bunlardan dolayı Hıristiyanlar, Osmanlı cemiyeti içinde ikinci derecede fakat muntazam, meşrû ve dikkatle sınırlandırılmış bir yer sahibi oldular.

Büyük Osmanlı ailelerinin yanındaki esirler, Hıristiyan hüviyetini terkederken, yeni hayatlarının, sadece dar fikirli dinî hayatlarının yerini aldığı ve mahdut dinî tecrübelerini arttırdığı gerçeğini tesbit ediyorlardı. Umumî dinî kaidelerden tamamen farklı olan Müslüman an'aneleri, böyle bir görüşü büsbütün makûl gösteriyordu. Bektaşîlik gibi derviş mezhepleri -ki bunlardan bazıları ile Sultan ailesinin bazı dallarının yakın ve hususî bir alâkası vardı- Hıristiyanlık ve Müslümanlık dahil bütün teşkilâtlı dinlerin, hakikate doğru eksik bir yaklaşmanın temsilcileri olduğunu öğretmekteydiler. Bu yaklaşma, Allah ile kul arasında şahsî ve mistik bir ünsiyet peydâ etme haliyle mümkün olabiliyordu. Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçen bir kimse, Müslüman itikadının usûllerini kabullendiği zaman, çocukluğun-

daki yetiştirilme tarzının taassubu istisnâ edilirse, hiçbir şey kaybetmediğine kolayca inanıyordu.

Bütün bunlardan dolayı, 15. ve 16. asırlarda, Osmanlı imparatorluğunun enerjisi, bürokrasisinin dinçliği ve ordularının cesareti, Osmanlı kontrolü altındaki toprakların sınırlarından içeri çekilen köylü halkın tamamen esir edilmesine dayanıyordu. İstanbul'un hususî akademilerine, içoğlanı, Yeniçeri ve saraylı yetiştiren mekteplerine giren basit köylü çocukları, hükümdârın nam ve hesabına, dünyanın en büyük imparatorluklarından birini müdafaa etmek, genişletmek ve yönetmek üzere sistematik olarak yetiştiriliyordu. İşlerinin ehli öğreticiler, kazandıkları mesleğin ileriliği hemen göze çarpan kaabiliyetli insanları kudretin zirvesine eriştiriyorlardı.

Otorite, bürokratların inhisarı altına alındıktan sonra, uzak Balkan ve Karadeniz kasabalarındaki çocukluk hayatlarını hâtırlayan devlet büyükleri, ekseriyetle köylü halka karşı sevgi temâyülü gösterdiler. İmparatorluğun yüksek memurları, Müslüman bir mülk sahibinin mülkleri üzerinde yaşayanlardan isteyebileceği mal ve hizmetlere geniş sınırlar konulmasına taraftardı.* Böylece, Sultanın esir memurlariyle, Müslüman süvari tımar sahipleri arasında, devamlı bir gerginlik hâsıl oldu. Fakat bu denge sâyesindedir ki, Sultanın şahsî kudreti de, idaresi altındaki Balkan halkının selâmeti de teminât ve

(*) Prof. Coles, Tımar sahiplerini mülk sahibi olarak göstermekte ve bu yanlışı ilerdeki sayfalarda da sık sık tekrarlamaktadır. Tımar, Has ve Zeamet sahipleri mülkün sahipleri değildir. Bunların hukukî statüleri idarî temsilci ve devlet memurluğu mahiyetindedir. Bu hususta son yıllarda, değişik çapta ve oldukça çok sayıda neşriyat yapıldığı için geniş izahat vermek lüzumunu duymuyoruz.

tekâmüle kavuştu. Bu hayatiyet dolu gerginlik muhafaza edildiği müddetçe, Osmanlı imparatorluk sistemi, Doğu Avrupa beyliklerinin hükümdarlarından mirâs kalan, noksan teknik ve anarşik politika geleneklerine bağlı, nisbeten daha zayıf halk kaynaklarının aksine, daimâ heybetli kaldı. Meydan muharebesi ordusu, disiplin altına alınıp tek bir Şâhâne emre itaati beklerken Osmanlı imparatorluğunun bütün kuvvetleri, geride hiçbir isyan tehlikesi bulunmaksızın meydan muharebeleri için seferber edilebilirdi.

Bu kölelik sisteminin askerî güneşi, piyade okçuların Yeniçeri topluluğuydu. 1438 tarihinde kurulmuş, 15. ve 16. asırlar boyunca Batı Balkanlardaki çocuklar orduya alınmak suretiyle kuvvetlendirilmişti. Yeniçeri birlikleri, İmparatorluğun bütün ana garnizon şehirlerine yerleştirilmişti. Sayıca en yüksek olan İstanbul Yeniçeri birliğinde ise en iyi yetiştirilmiş olanlar toplanmıştı. Bunların sayıları, Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatı devrinde 12.000'i buluyordu. 1683 tarihinde ise beş, altı misliydi. Fakat bu tarihte Yeniçerilerin hem teşkilâtları, hem de hasletleri ciddî surette bozulmuştu. 15. ve 16. asrın büyük bir kısmı boyunca, bunların disiplinleri ve Sultana sadakatleri, geniş evlilik yasağı sâyesinde temin edilmişti. Bununla beraber, Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatının son yıllarında, bazı istisnâlarla müsaade veriliyordu. II. Selim'in saltanatı devrinde (1566 - 79), yasak tamamen gevşedi. 1500 yılında Yeniçeriler Top ve Tüfeklerle teçhiz edildiler. Bu silâhlarla, yakından harbetmek hususundaki mahâret, cesaret ve ittihatları Memlük ordularını bozguna uğrattı ve (1516 - 17) tarihlerinde Osmanlıların Suriye ve Mısır'ı fethetmelerini hızlandırdılar. 1526

Mohaç Meydan muharebesinde ise, Haçlı Hıristiyan süvarilerinin son şiddetli hücumunu darma dağın ederek Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan'ı almasını sağladılar.

Osmanlı sisteminde köleliğin rolü, Osmanlı imparatorluğunun bünyesiyle Doğu ve Orta Avrupa monarşilerinin bünyeleri arasındaki tek önemli fark değildi. 15. ve 16. asırlarda Avrupa monarşileri ile bunların üzerine yüklenen Osmanlı İmparatorluğu arasındaki bir fark da verâset prensibidir. Bu prensip Osmanlı cemiyetinde zayıf kalmıştır. Türk topraklarında; Rönesans ve Reform Avrupasının iddiacı aristokratları ile kıyaslanabilecek, hükmeden bir sınıf hiçbir zaman çıkmamıştır. Osmanlı imparatorluğunda, mülkiyete dayanan köklü bir aristokrasinin faaliyeti ve mevcudiyeti Sultanın otoritesini hiçbir zaman sarsmamıştır. Osmanlı hükûmetinin tesirliliği doğrudan doğruya bu gerçeğe dayanmaktadır.

Nesli ile övünmek ve aileye sadık olmak, hür doğmuş savaşçılar arasında bile nadir görülmüş bir şeydi. Bunların pek çoğu, nereden geldikleri belli olmayan esirlerin ve cariyelerin oğulları, atalarını alâkasızlıkla suçlayan sosyal türedilerden ibâretti. Türklerin aile hayatları ve seksüel davranışları, karargâh kurmuş bir ordunun davranışlarından başka bir şey değildi. Yaz seferi sona erer ermez, Osmanlı savaşçıları karşılarına çıkan herhangi bir câzip kadını zevce veya odalık olarak almaya hazırdılar. Fakat, yeni sefer mevsimini haber veren emir geldiği anda, kadını da çocuklarını da kaderlerine terkederlerdi. Bazan da harpte şehit olmak veya askerî

bir emirle başka taraflara tâyin edilmek gibi sebeplerle geri dönmezlerdi.*

Bir bütün olarak cemiyete baktığımız zaman, hem aile bağlarının, hem de İmparatorluğun hükmeden sınıfının verâset prensibinin zayıf oluşu göstermektedir ki, aynı devirde yaşayan bir Hıristiyan cemiyetine kıyasla Osmanlı dünyasında bürokratik merkezî bir hükûmetin aşırılıklarına karşı mukavemet hareketleri çok daha azdır. İstanbul ve diğer büyük şehirlerin sosyal câzibesi, Bizans'ın kanunî ve sosyal geleneklerinin Osmanlılar tarafından tevârüs edilmesi, kuvvetle aynı istikamette tesir yaparak, ordularının dayanağı, fakat aynı zamanda Sultanın muhtemel hasımları olan Müslüman mülk sahiplerine karşı Sultanın durumunu kuvvetlendirmişlerdir.

Bu sebeplerden ötürü, 16. asrın ortalarına kadar, Sultanın emrine girmiş hür doğmuş savaşçılar da, harp meydanlarında süvârilere kumanda eden saray mensubu esirler gibi, kendilerini, geçmişe bağlayan bütün bağlardan koparmaya mutemâyildiler. Daimî bir seferberlik hali, ağır insan kaybına sebep oluyordu. Sadece muharebede değil, fakat kazalarda ve hastalık salgınlarında da insanlar telef oluyordu. Sınır muharebelerinin iptidaî ve sağlığa zararlı şartları altında bu kayıplardan kaçınmak mümkün değildi. Netice olarak, mülkiyet ve istihdâm konularında gayet süratli bir tedâvül ortaya çıktı. Bundan böyle imparatorluk genişlemeye devam ettiği müddetçe, her yeni eyâletin fethi, toprak mülkiyeti sis-

(*) Prof. sürekli olarak askerî kuvvet ve teşkilât üzerinde durduğu için, incelediği çağlardaki Türk aile yapısını ve bağlarının köklülüğünü olduğu gibi görememekte ve üstünkörü hükümler vermek zorunda kalmaktadır.

teminde huzursuzluklara yol açtı; zira toprak, gaziler arasında taksim ediliyordu. Pek çok Türk savaşçıları kışlık karargâhlarını sık sık değiştiriyorlardı. Geçici bir askerî hareketsizlik devresinde kendilerine temin edilen gıda kaynakları, gelir ve hizmetler yerine, kökleşmek, devamlı ve şahsî mülk sahibi olmak imkânlarını veren yeni yerleri tercih ediyorlardı.

Bir sınıfın mülkiyeti altındaki topraklarda, Avrupa cemiyetlerine kıyasla idarî merkezleşmeye karşı yerli mukavemet hareketleri dikkati çekecek kadar azdı. Zira, Avrupa cemiyetlerinde, aile topraklarına sımsıkı bağlı bir aristokrasi, haris bir hükümdarın hizmetindeki hakir görülen bürokratlar tarafından empoze edilen herhangi bir yenilik hareketine karşı inatla karşı koyuyorlardı. Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'daki eyâletleri arasında, bu kaidenin tek istisnâsı Bosna idi. Burada toprağa bağlı yerli aristokrasi, 15. asırda tüm olarak Müslümanlığı kabul etmişti. Şerîat, hakikî müminlerin topraklarının istimlâk edilmesine müsaade etmiyordu. Bundan dolayı, Bosna'da hükümdârın kudreti, umumiyetle bütün Hıristiyan Avrupasında olduğu gibi tahditliydi.

Arazi tasarruf hakkı hususundaki Osmanlı ve Hıristiyan sistemleri arasındaki tezat da, köylüler zaviyesinden ehemmiyetliydi. Türk savaşçıları umumiyetle senenin yarısında topraklarının başında bulunmuyor ve arkalarında tesirli temsilciler bırakamıyorlardı. Çünkü, seferden dönüp dönmeyecekleri meçhuldü. Böylece, kasaba muhtariyetinin tekâmülü için geniş bir meydan kalıyordu. Hıristiyan Avrupasının aristokrasisi ise, aksine, aile gelenekleriyle be-

lirli topraklara bağlıydı. Uzun zamandan beri köylülere kendi işlerini çekip çevirmek için pek az imkân bırakarak, kasaba hayatının bünyesine nüfuz etmişti. Osmanlı İmparatorluğundaki kasabalarda yaşayan halk, nisbî bir hareket hürriyetine karşılık bazen aşırı gaddarlık ve şiddetli bir müdahaleyle karşılaşıyordu. Dâvetsiz bir misafir veya mütahakkim bir şahıs, beklenmedik, bir şekilde araya girerek, Sultanın emriyle konulmuş nisbeten hafif mükellefiyetlerin üstündeki malların tedârikini talebederek birtakım hizmetler istediği vakit, bu durum vaki oluyordu. Arada sırada ortaya çıkan bu çeşit şiddet hareketleri, Türklerin idaresi altındaki kasaba hayatının şeklini bozmakla beraber, normal muhtariyetini zedelemiyordu.

Bundan dolayı, 15. ve 16. asırlardaki Osmanlı İmparatorluğu, devletin merkez bölgesindeki köylülerin nisbeten korunmasına ve ilâveten de, Türk idarî sınırlarının hemen ötesindeki benzer cemiyetler üzerine sistematik ve kararlı bir akın hareketi yapılmasına dayanıyordu. Merkez, sadece civardaki cemiyetlerden ganimet toplamak suretiyle geniş çapta teşkilâtlandırılmış bir askerî kuvveti elinde tutabiliyordu. Bu arada emin bir memleket temelini idâme ettiriyorlardı ki, burada, eski cemiyet kaidelerinden istifade edilmek suretiyle hazırlanan cemiyet düzeni, yüksek dereceli bir istikrar sağlamış oluyordu. Avrupalılara o kadar şaşırtıcı ve zıd gibi görünen Osmanlı dünyasında değişiklik yapılmasına ve asker kaydetmeye ait muntazam ve esaslı teşkilât şekilleri, hakikatte hükûmet merkezinin kuvvet ve ikbalinin devamını teminât altına alan, anormal derecede şiddetli ve tesirli tertiplerden ibâretti.

Hıristiyanlıkla Müslümanlık arasındaki dinî uçu-

rum, Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa devletleri arasındaki ihtilâfı büsbütün genişletti. 15. asırda kısa bir müddet için, bu uçurum aşılabilir hale geldi. Türkler, Bizans mirâsının unsurlarını kendilerine maletmeğe çalışıyorlardı. İtalyan Rönesansının lâikliğinin akisleri Macaristan Kralının sarayında da, Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbulunda da aynı derecede hatırı sayılır bir ilgi uyandırdı. Fakat, 16. asırda, 15. asrın medenî çevrelerinde muteber olan geniş fikirlilikten eser kalmadı. Hıristiyanlar da, Müslümanlar da, müsamâha tanımayan koyu bir itikada kendilerini kaptırdılar. Bu hareketin müdafileri, dış tesirlerin gittikçe nüfuz edemeyeceği bir hale geldiler. Bu aksülâmeli doğuran şartlar, tarafları birbirinden ayıran çizginin her iki yanında da eşitti. 1514 tarihinde Doğu Anadolu'da patlak veren Şiî isyanı, Martin Luther tarafından Almanya'da ve Kuzey Batı Avrupa'da 1517 tarihinden itibâren başlatılan dinî ayaklanma dalgasını hızlandırdı ve bazı bakımlardan da buna paralel gitti.

An'anevî İslâm ilminin mü'min toplulukları içinde gelişi güzel ayırım yaptığı yetmişiki mezhep mevcuttu. Bunlar, Peygamberin (S.A.) halefi mevzuunda iki ana gruba ayrılmıştı: Hilâfetin Hazret-i Muhammed'in damadı Hazret-i Ali'ye intikal ettiğine inanan şiîler ve Hilâfetin Hazret-i Muhammed'in şakirdleri Hazret-i Ebubekir, Ömer ve Osman vasıtasiyle intikal ettiğine inanan Sünnîler. Bu ana ikilik 8. asırdan itibâren, Allah'a yakın olduklarına inanan ve Müslüman itikadının sağlam bir doktrinle sınırlanmasına itiraz eden mutasavvıf topluluklarının ortaya çıkmasiyle daha da artarak karıştı. Ayrıca ilk üç Halifeyi meşrû kabul etmek suretiyle Sünnî olarak kalan, fakat Şiî tesirlerine de temâyül gösteren, dinî

esaslara muhalif grupların türemesi de işleri büsbütün karıştırdı. Şiîler, Müslüman dünyasında oldukça ezilen bir azınlık olarak kaldılar. Bununla berâber, Sünnî kisvesine bürünerek yaşadıkları ve bu arada sırlarını sadece güvendikleri kimselere açtıkları içindir ki, birçok gizli Şiî grupları Müslüman dünyasında yayılmaya muvaffak oldular. Bu suretle muhtelif Müslüman mezhepleri arasında garip bir müvazene tesis olundu. Etrafına birçok mürid toplayan muayyen bir din adamı veya kendi ideolojik prensiplerine uymayanı cehennem ateşiyle tehdit eden bir mütaassıp ortalıkta göründüğü zaman yer yer karışıklıklar çıkıyordu.

11. asırdan sonra Müslüman halk üzerinde hâkimiyet kuran savaşçı Türk Beyleri de, bu muvazenenin idâmesine yardımcı oldular. Zira, bu Beyler, dinî kaidelere bağlılık talebetmek suretiyle ayaklanmalara sebebiyet vermekten çekiniyorlardı. Osmanlı devleti de bu kaideye bir istisnâ teşkil etmiyordu. Sultanlar, Sünnî mezhebini destekler görünmelerine, 15. asırda devletin resmî mezhebi ilân etmiş bulunmalarına rağmen, İmparatorluğun tekâmülüne geniş çapta hizmetleri dokunan, dinî kaidelere muhalif derviş toplulukları ile münasebetlerini hiçbir zaman kesmediler.*

(*) Yazar, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, tasavvuf hareketini, derviş ve tekkeleri tamamen sünnî itikada muhalifmiş gibi alıyor ki, bunun yanlışlığına dokunmak bile aslında fazlalıktır. Osmanlı Hakanlarının sünnî tarikat ve şeyhlerle ilgileri hiç bir zaman kesilmemiş, hattâ Hakanlar mensubiyetlerini devam ettirmişlerdir. Sultan Abdülhamid Han'ın hatıratından öğreniyoruz ki, imparatorluğun en ücra köşelerine kadar yayılmış olan tekkeler ve bilâhare gezginci dervişler, aynı zamanda doğrudan doğruya Hakana bağlı bir istihbarat unsuru olarak değerlendirilmişlerdir. (Dervisler ve tekkelerin benzeri fonksiyonları için Prof. Ö. Lütfi Barkan'ın adı geçen makalesine bakılmalıdır).

Menşei Hazer denizinin Kuzeyi olan müfrit Şiî mezhebi, 1499 tarihinde tesirini yayarak zaferler kazanmaya başlayınca, Müslüman cemiyetinin dinî ve siyasî dengesi sarsıldı. Birkaç mü'minle işe başlayan mezhebin kurucularından İsmail Safevî, süratle ürkütücü bir ordu meydana getirmekte gecikmedi. 1500 tarihinde Tebriz'i ele geçirerek kendisini Şâh ilân etti. İran yaylası yeni Fâtihin hükmü altında birleşmişti. 1508 tarihine kadar Bağdad'ı ve Irak'ın büyük bir kısmını ele geçirmişti. Bütün bunlar, kudretli İran monarşisinin temeli demekti.

Şâh İsmail bütün Sünnî Müslümanlara eziyet ederek, krallığının sınırları dışında kalan yerlerde de şiddetli bir Şiî propagandası yaptı. Zaferleri sonunda, pek çok Şiî taraftarı Müslüman dünyasının her tarafında açıkça ortaya çıkmak cesaretini buldu. Doğu Anadolu'da beliren bu duruma Osmanlı Sultanlarının göz yumması imkânsız bir hâle gelmişti. Zira bu hareketler ciddi bir tehlike teşkil etmeye başlamıştı. 1514 tarihinde Osmanlılara karşı geniş çapta bir Şiî ayaklanması oldu. Bu ayaklanmanın bastırılması için bütün ordu seferber edildi. Kendi memleketindeki ayaklanmaları yatıştırdıktan sonra, Osmanlı kuvvetleri Doğu'ya, mikrobun merkezine doğru yürüdüler. 1514 tarihinde, Çaldıran'da, Türk ordusu Safevî yobazlığını ezdi. Bununla beraber, Yavuz Sultan Selim Han, çeşitli sebepler yüzünden, Şâh İsmail'in kudretinin temelini tamamen ortadan kaldıramadan geri dönmek mecburiyetinde kaldı. Şiî doktrininin idâmesine ve yayılmasına kendini adamış olan Safevî İmparatorluğu, 16. asır devamınca, Müslüman dünyasında devamlı bir tehlike halinde kaldı. Osmanlı İmparatorluğu ile sürekli bir düşmanlık güdüyorlardı. Geçici barış devreleri hariç tutu-

lursa, 1693 tarihine kadar devamlı sulh temin edilemedi.

1514 tarihinde İran İmparatorluğunu yıkmak için girişilen teşebbüsün tam muvaffakiyetle neticelenmemesi üzerine, Osmanlılar, Şâh İsmail ile Mısır ve Suriye'nin Memlük Sultanları arasında henüz başlamakta olan ittifakı önleyebilmek için yeni askerî hareketlere girişmeye mecbur kaldılar. Yavuz Sultan Selim 1516-17 tarihlerinde tek bir askerî seferle Memlük krallığını fethetti. Bu seferde Yeniçerilerin disiplini ve aynı zamanda topçularının üstünlüğü Sultan Selim'in zaferlerini sağlamıştır. Sultan Selim'in bu zaferleri sonunda, çokdanberi Memlüklerin tâbiyeti altında bulunan Mekke ve Medine gibi mukaddes şehirler de Osmanlı idaresi altına girmiş oldu.

Yavuz Sultan Selim aynı zamanda, Mısır'da ele geçirmiş olduğu yeni yerler sâyesinde, Kuzey Afrika'nın kıyı şehirlerinde kudretini yaymaya başladı. Zira, Fas'da, Suudî Şeriflerin eseri olan ikinci bir âsi Şiî monarşisinin yayılmasını sınırlamak istiyordu. Bu Şerifler, 1511 tarihinde, tıpkı Irak ve İran'da olduğu gibi, büyük bir dramatik muvaffakiyet kazanan şiddetli dinî propaganda sâyesinde, Müslüman dünyasının en Batısında şehirliler ve kabileler üzerinde kudretli bir devlet nizâmı kurmuşlardı. Bu gelişmeyi kontrol edebilmenin doğurduğu âcil mecburiyetler Osmanlı deniz filosunu Cezayir sahillerinde harekete geçirerek, İspanya ile Osmanlı devleti arasında 16. asırdakı uzun süreli İspanya harplerinin temelini atmış oldu. Bununla beraber, İberyalı Hıristiyanlara karşı duyulan müşterek düşmanlık, Osmanlı ve Fas devletleri arasında doğrudan doğruya bir çarpışmayı önlemiştir.

16. asır Osmanlı Sultanlarının kendi dominyonlarındaki kararlı politikaları, hâkim olan dinî mezheplerin hepsini birden söküp atmak tehlikesini göze almadan, bunları bastırmak oldu. Dinî doktrinlere aykırı derviş mezhepleri, cepheden taarruz edilmeyecek kadar Osmanlı devletinin bünyesiyle yakından kaynaşmış durumdaydı. Meselâ, Yeniçeriler, ruhânî nasihatçıları olan Bektaşî dervişlerini himâye ediyorlardı. Diğer derviş mezhepleri de aynı şekilde, İstanbul'daki şehirli loncalarla ve Anadolu bölgelerindeki topluluklarla sıkı münasebet halindeydiler. Osmanlı toprakları içindeki Şiî sempatizanlarının pek çoğu, 1514 tarihindeki ayaklanmadan sonra, Sünnî itiyadlarına zâhiren muvafakat etmek yolundaki an'anevî desiselerine yeniden başvurdular. Ciddi mukavemet hareketleri sınır dışındaki bölgelere hasredildi. 1526 tarihinde Toros ve Karaman dağlarında yaşayan Türkmen aşiretleri arasında, dervişler tarafından kışkırtılan bir isyan patlak verdi. Bastırılması iki yıl sürdü. Uzak eyâletlerdeki bu lüzumlu gösterilerden başka, Sultanlar ayrıca idarî tedbirler almakla da uğraştılar. Kanunî Sultan Süleyman, İmparatorluğun silsileler mertebesine dayanan ulemâ teşkilâtını kuvvetlendirerek, Sünnî maarif müesseselerine tahsisât ayırdı. Sofuca hazırlanmış, sağlam bir Sünnî doktrinini desteklemek hususunda hükûmetinin ağırlığını ortaya koydu. Bu tedbirlerin neticesi olarak, halk efkârı, çoğunu gizli Şiî mezheplerinin teşkil ettiği, dinî kaidelere muhalif derviş mezheplerinin gittikçe daha az tesiri altında kalmaya başladı. Telkinleri, Müslümanlıkla Hıristiyanlık arasındaki farklılıkları an'anevî bir şekilde ve ehemmiyetle belirterek, bu iki din arasında tesirli bir köprü kurulmasına yol açtı. Bu sebepten, impa-

ratorluk dahilindeki iki dinî cemaat arasındaki uçurum, gittikçe genişlemeye yüz tuttu. 16. asır Osmanlı Sultanları, Cihad'ın sancakdarı olmak vaziyetini benimsedikleri ve bu vazifelerini geniş ölçüde yerine getirmeye mecbur kaldıkları zaman aradaki uçurum büsbütün genişlemiş oldu. Doğu Avrupa ve Akdeniz'deki Avrupalılara karşı giriştikleri uzun süreli harplerde Müslüman teba'larında şevk uyandırabilmek ve onları seferber edebilmek için, Osmanlı Sultanları bu vazifeyi yerine getirmek mecburiyetinde bulunuyorlardı.

Sultan Süleyman'ın koyduğu kanunlar, Osmanlı İmparatorluğunun entellektüel hayatını kendi kendinden memnun sabit bir hale getirerek dondurdu. Osmanlı hükûmeti tarafından alınan tedbirler sonunda, Türk Müslümanları, Şerîatın Sünnî anlayışına meydan okuyanlarla entellektüel bir zaviye dahilinde karşılaşacakları yerde, Şiî doktriniyle yüz yüze geldikleri anda, resmen tasdik edilmiş bir mutabakata ve arizî bir işkenceye başvurmayı imkân dahilinde görüyorlardı. Bu entellektüel ve mânevî feragat, en sonunda Türklere oldukça pahalıya maloldu. Türkler yavaş yavaş, fakat kat'i surette öğrendiler ki, düşünce ve hareket dünyasında sofuca an'aneye bağlılık, Avrupa'nın birbiri ardında bütün bölgelerde üstünlük kazanmasına meydan verecek ve buna karşılık bir Müslüman harekâtı da meydana gelmeyecekti. Bununla beraber, başlangıçta bütün avantajlar Türklerin tarafında gibi görünüyordu. Sınırların Müslümanlara düşen tarafındaki dinî düzen ve disiplin, Reform devri Avrupasının gürültülü karışıklığı ile tezad teşkil ediyordu. Avrupa'da Roma'nın iki rakip doktrini olan Wittenberg ve Cenova doktrinleri, bir taraftan birbiriyle çarpışırken, bir ta-

raftan da Babtistlerin, Üniteryanların köklü inanışları ile mücadele halindeydiler. Bununla beraber, Müslümanlar arasında emsâline hiçbir zaman rastlanmayan karşılıklı bir sövüp sayma, Hıristiyan mezheplerini arizî olarak bir entellektüel muhakeme seviyesine ulaşmaya teşvik ediyordu.

O devir Hıristiyanlarının, bilhassa kendilerini Doğu Avrupa ve Akdeniz'de Türk ordularına ve donanmasına karşı dövüş meydanlarında bulanların gözünde, 15. ve 16. asırlardaki Osmanlı İmparatorluğu, düşmanlarını cebir ve kuvvetle yenen, yenilmez bir hasımdı. Bununla beraber, sosyal müesseselerde ve bu muzaffer şâhâne tekâmülü kudretli kılan gelişmelerde için için tezadlar ve görünmez birtakım rabıtasızlıklar mevcuttu ki, bunlar zamanla meydana çıkıp sivrilerek, sonunda şa'şaalı İmparatorluğu felce uğrattı ve tüketti.

Bütün haricî durumuna ve ihtişâmına rağmen, Osmanlı Sultanlarının İmparatorluğu, içinden doğmuş olduğu akıncı cemiyetin gayelerine önemli bir şekilde sadık kaldı. Aslında sadık kalmaktan başka çâresi de yoktu. İstanbul'un büyük bir başşehir olarak kalmasını sağlayan kaynaklar, ancak sınırların dışına yapılan akınlarla temin edilebilirdi. Şimdi artık lâzım olan büyük çapta bir sınır akıncılığı, yalnız büyük orduların işiydi. Bu ordular için asker toplanması iki yoldan tesirli olabilirdi. Evvelâ, askerlik hizmeti karşılığında tımarlar dağıtılabilirdi. Fakat, Şerîata göre, Müslümanların elindeki mevcut toprakların istimlâk edilmesi yasaktı. Toprak, sınırların genişletilmesi suretiyle ihtiyacı ancak karşılayabilecek miktarlarda elde edilebiliyordu. Bu da yeni akınlar yapılmasına bağlıydı.

İkinci hal çâresi olarak, bir esir ordusu kurula-

bilirdi. Fakat, esirler, daha sık akınlar tertiplemek suretiyle elde edilebilen mükâfatlardandı. Bu her iki yolun da tesirliliği, daha falza ganimet toplayabilmek için sürekli fırsatların doğmasına, aynı zamanda da bir köle idaresinin itaatkârlığına bağlıydı. Bütün bunların hepsi de, yine daha sık akınların yapılması demekti.

Bu, öyle bir devr-i dâim sistemiydi ki bu sistemin içindeki her şey, bitmez tükenmez sayıda esir ve ganimet teminine dayanıyordu. Osmanlıların savaşçılık, ulaştırma ve idarî işler hususundaki temel tekniklerini ve nisbî noksanlarını inceledikten sonra, Osmanlı İmparatorluğunun kendi kendisini idâme ettiremeyeceğini görürüz. Zira, bu teknik ve noksanlıklar, sistemin işlemesine tesir ederek, sonunda sistemi zorla sınırlandırmışlardır. Bununla beraber ganimet peşinde koşmaktan vazgeçilmesi bahis konusu değildi. Tesbit edilen sınırların gerisine çekilmek, muharebe ve fetih vasıtalarını idare etmekten âciz bir merkezî otoritenin neticede dağılmasına yol açacaktı. Merkezî hükümetin verdiği ümitlerin tesirinden kurtulan tımar sahipleri, kendilerini ve ailelerini, sahip oldukları topraklara iyice bağlamak hususunda uzun barış devrelerinden faydalanacaklardı. Bu arada ganimet toplamaktan mahrum olan esir askerler takımı, efendilerini terkederek, iştihalarını doyurmaya hazırlanan ve araverilmiş sınır akıncılığı ve fetihler serisini yeniden başlatıp devam ettirecek bir Sultanı, efendileri sayarak sadakatlerini ilân edeceklerdi. Bu son gelişmelerin sağladığı fevkalâde imkânlar, Sultan Süleyman gibi gerçekten muhteşem bir Sultanın da gözüne çarpmıştı. 1535 tarihinde, İstanbul'daki Yeniçerilerin üç yıllarını, harbetmeden geçirmeleri ciddi huzursuzluklara sebep olmuştu. 1526 tarihinde kaza-

nılan askerî zaferlere rağmen, aynı on yıl içinde ortaya çıkan hâdiseler, mes'elenin diğer tarafını insafsızca tebarüz ettirerek, çok uzun mesafeli savaşçılığın teknik imkânsızlık yüzünden zorluğunu bütün açıklığıyle ortaya koydu. 1529 tarihinde Viyana'dan Belgrad'a çekilen Kanunî Sultan Süleyman'ın bu geri çekilmeyi kaydeden resmî harp muhtırasında şöyle satırlara rastlanmaktadır: «Akşamdan ertesi günün öğlenine kadar kar yağışı», «Bataklıklarda çok sayıda insan ve at zâyiatı», «Birçokları açlıkdan kırıldı». Bu sistemin iç mantıkı, kendi kendini hezimete uğratmak, kendi kendini mahvetmekti. Büyük zaferler kazanılabilirdi, fakat uzun müddet devam etmesine imkân yoktu. Osmanlı İmparatorluğu bu durumdayken, yâni kendi menşe'lerinden kurtulmanın aczi içinde mahvolmaya mahkûmken, başka bir önemli husus da, tamamen zıd yöndeki ilerlemeleri uzaklaştırıcı bir rol oynadı*. Bu da heybetli Osmanlı an'ânesinin devamını sağlayan tarihî tecrübeydi. İlk Osmanlıların muvaffakiyetlerinin sırrı, birleşmelerindeki kayda değer kudretti. İlk aslî savaşçı zümre, yabancıları dışarı atıp bir krallık etrafında kenetlenmiş âzalardan müteşekkil bir kabile örneği değildi. Sadece herkesin katılabileceği, hicret halindeki bir göçebeler kafilesi, seçilmiş bir liderin kumandası altındaki gönüllü bir teşkilâttan ibâretti. Muvaffakiyetten muvaffakiyete ulaştıkça, savaş verdikleri topraklarda yerleşmiş kadın ve erkeklerle ve savaşta bozguna uğrattıkları rakip

(*) Osmanlı iktisadî hayatının büyük ağırlığını yeni fetihler ve ganimet teminine bağlayarak, bütün idarî ve içtimaî müesseselerin bu tabana göre kurulduğunu ve bu halin fazla devam edemeyip, kendi kendini çökerteceğini söyleyen yazarın bu açıklamaları karşısında, imparatorluğun altı yüz yıl devam ettiğini okuyucuya hatırlatalım.

yağmacı gruplardan gelen acemi askerlerle kaynaştılar. Kendilerine dinleyici arayan gezginci dervişler, Bizans topraklarından gelen cemiyetten tardedilmiş serseriler ve firarîler de bunlara katıldı. Moğol istilâsı sonunda Anadolu'daki topraklarından sürülmüş, kökünden sökülüp atılmış köylüler topluluğu da bunları takibetti. Daha sonraları Osmanlı kültürünün karakteristiği haline gelen bütün hususiyetler, birbirine benzer bir şekilde muhaceret esnasında kapılmış ve bir araya gelmiştir. İlk Osmanlılar fethettikleri yerlerdeki insanlara uzak kalmadılar ve yabancılık göstermediler. Muayyen bir kumandana sadık, dövüşçü bir kuvvet olmanın ötesinde hiçbir hususiyetleri olmadığından, barıştan başka hiçbir şeye karşı yabancılık duymuyorlardı.

Türkler Müslümanlığı kabul ettikleri zaman, bütün bunlar birden ve şiddetle değişiverdi. Dinin kabulü, muayyen teolojik prensiplerden ve dinî âdetlerden çok daha fazla şeyler ifâde ediyordu ve bu, dünyanın en muazzam kültürlerinden birinin çerçevesi içine girmek demekti. Bu öyle bir kültürdü ki, hususî kanun numuneleri, sosyal ve siyasî bir düzeni, yüksek sanatla ilgili çalışmaları, insan hayatı ve kaderi üzerinde hükümleri mevcuttu. Bütün bir hayat tarzı olarak, İslâm dünyası fevkalâde zengindi ve geniş, çeşitli seçmelere, tefsirlere yer verecek kadar değişikliklerle doluydu. Fakat, içine kapanık bir cemiyetti. Bilhassa ayrı itikadı olanlara karşı amansız bir düşmanlık gösterirdi. İntikal eden İslâm kanunları şöyle buyurmaktadır:

«Bu cemaat, bütün diğer cemaatlerden farklıdır. Müslümanlar seçkin ve mukaddes kimselerdir. İyilere yardım ve kötüleri yoketmek işi Müslüman-

lara bir vazife olarak verilmiştir. Dünya yüzünde adâlet ve imânın yegâne durağı İslâmdır. Bütün milletler içinde Allah'ın tek şâhidi odur. Nasıl ki Hazret-i Muhammed de Araplar içinde Allah'ın şâhidiydi.»

Aynı zamanda Asya'daki eyâletlerinde yaşayan birçok Müslüman teba'larının da mes'uliyetini yüklenmiş bulunduklarından, bunların da bağlılıklarını da hesaba katmak mecburiyetindeydiler. Fâtih Sultan Mehmed Han İstanbul'u aldıktan sonra, saray çevrelerinde Müslümanlıkla Hıristiyanlığı uzlaştırmaya çalışan gönülsüz teşebbüslerde bulunulması moda haline geldi. Bu teşebbüsler Osmanlıların mes'eleden habersiz olmadıklarının işaretidir. Bununla beraber kiralanmış âlim ve ilâhiyatçılardan meydana gelen bir seminerin başşehirde toplanması, bu hacimdeki bir mes'eleyi halletmeye kâfi gelmedi. Daha önce görmüş olduğumuz gibi, 16. asır başlarında İslâm dünyasında kopan fırtınalar, Sultanları eski telâkkilerini terkederek, Müslüman itikadının içine kapalı ve sert Sünnî telâkkisini kabule zorlamıştır. Sünnî mezhebi Hıristiyan teba'ya işkence yapılmasını menediyor, fakat programlı bir şekilde Hıristiyan halkın İslâma dönüşünü de desteklemiyordu. Osmanlı İmparatorluğu ile Hıristiyan Avrupa'nın **büyük kuvvetleri arasındaki rekâbet de bu durumu doğruluyordu.** Bu, Sultanların kabul etmiş bulundukları dinin aynı zamanda en iyi temsilcileri olmalarını gerektiren bir zaruretten ileri geliyordu.

Bu durumun kaçınılmaz neticesi olarak, Osmanlılarla Hıristiyan teba'ları arasındaki aşılmaz, geniş uçurum, kapanmadan olduğu gibi kaldı. Osmanlı devleti, artık ilk günlerinde olduğu gibi, gönüllü bir cemiyet değildi. Hıristiyanlar hiçbir zaman bu

cemiyetin azalığına tam olarak kabul edilmiyorlardı. Doğu Avrupa köylü sınıfı, sert ve hissiz hükümdarların zorbalığından kurtulmak ümidiyle, başlangıçta Osmanlı istilâlarını hoş karşıladılar. Fakat Türkler bir kere buralara yerleşince, teba'ları ile karşılıklı itimât ve anlaşılmış inançlar kurabilmeleri için, devamlı ve sistematik münasebetler geliştirmeleri hususunda dinleri temamen engel oldu. Reâya, Osmanlı hükûmetine karşı müsamâhakâr davranabilirdi. Fakat, kendi kaidelerini kabul etmeyen, çanlarını çalabilecekleri yeni kiliseler inşâ etmelerini yasaklayan bir Müslüman hükûmetine gönül rızasiyle katlanamazdı. Avrupa'daki Osmanlı İmparatorluğu, idarî bakımdan tesirli bir san'at eseriydi. Bununla beraber, dinî bir bütünlüğü yoktu. Kendisini meydana getiren unsurlar, hiçbir zaman ahenkli bir bütüne vücut veremediler. Tamamen keyfî olarak berâber yaşamak üzere kurulmuş böyle bir cemiyetin sistemi, muhtemelen hiçbir zaman organik bir sistem haline gelemiyecekti. Türklerin Avrupa'daki İmparatorluklarını müdafaa ve asâyişini temin eden askerî kuruluşlardaki herhangi bir inhiraf veya tereddüt, muhakkak ki bu büyük yapıdaki temel ahenksizliği ve süreksizliği ortaya çıkaracaktı.

Böyle bir ahenksizliği doğurabilecek gerginlikler, esasen, Osmanlı cemiyetinin hemen sathının altında beklemekteydi. Müslüman Sipâhiler birleşerek karşı konulması mümkün olmayan kuvvetli bir askerî ve siyasî güç meydana getirmişlerdi. Muhakkak ki, esas olan, bunları muvazene halinde tutabilmekti. Sultanlığın son derece kuvvetli otoritesi de bu muvazeneyi muhafaza etmek zaruretinden ileri geliyordu. Haddızatında, tehlikenin kaynağı bu muvazenenin temin edilmesiyle kurutulmayacaktı. Asıl

tehlike, her şeyin esirler lehine gelişmesiydi. Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatı zamanında, liyâkatı ne olursa olsun, hür doğmuş bir Müslümanın orduda da, bürokraside de yüksek mevkilere getirilmesi hemen hemen imkânsızdı. En yüksek memuriyetler kullara, yâni Sultanın emrindeki devşirmelere ayrılmıştı. Bu arada, İmparatorluğun feodal sınıfı, yâni Osmanlı hizmetindeki gayretiyle iftihar eden Türk neslinden gelme savaşçılar kudret ve imtiyazların dışında bırakılmışlardı. Kaabiliyete dayanan mükemmel meslekler mevcuttu. Fakat, bu Müslüman - Türk İmparatorluğu, sadece Müslüman veya Türk doğumlu olmayanları mükâfatlandırma yolundaydı. Ayrıca, böyle bir sisteme geçmenin tehdidi altında bulunuyordu. Sipâhiler arasında gittikçe artan infial, dış faktörlerle destekleniyordu. 16. asrın ikinci yarısında, Osmanlı İmparatorluğunun ve bütün diğer Akdeniz cemiyetlerinin müştereken mâruz kaldıkları ekonomik enflâsyon bu dış faktörlerin en mühimi sayılabilir. Enflâsyon, büyük memuriyetleri ellerinde tutanların yararına hatırı sayılır fırsatlar temin etti. Buna karşılık, elde etmiş oldukları mülkün sabit geliri ile geçinen bir zümreye de tesir ederek, bunların aleyhinde bir gelişme gösterdi. Fakat, asıl mesele, İmparatorluğun harp ve hükûmet teşkilâtındaki kusurlu sosyal kuvvetlerden çıktı. 1550 yıllarında meydana gelen hâdiseler, mes'elenin ciddiyetinin delilidir. Bu tarihlerde, Sultan Süleyman'ın üç oğlu tahtı ele geçirmek için birbirleriyle mücadele ediyorlardı. Tahta çıkar çıkmaz, gayri memnun Sipâhileri sarayda en mühim mevkilere getireceklerini vaadetmek suretiyle, her üçü de kuvvetli şahsî ordular meydana getirmeye muvaffak oldular. Kulların imtiyazlı mevkilere Sipâhilerin getirilmesi-

ni önlemelerine mâni olmak için, bazı yerlerde Yeniçerilerin imtiyazlı mevkilerine Sipahiler tâyin edilmişti. Ancak, ihtirâslı şehzâdelerden ikisi idâm edildikten sonradır ki, sükûnet yeniden tesis edilebildi. Muhakkak ki, Kanunî Sultan Süleyman kadar hükmetme san'atma vakıf olmayan bir Sultan vaziyete hâkim olamaz ve kontrolü kaybederdi.

Osmanlıların askerlik ve idare sistemleri, muvaffakiyetin zirvesine ulaştıkları devirlerde bile sert bir ırka has belirtileri açığa vurmaktaydı. 16. asırdaki fetihlerin şiddetli akıntısı, bu belirtileri büsbütün ortaya çıkararak kaçınılmaz bir duraklamanın temelini atmış oldu. Kudret, alelâde kaabiliyetleri olan Sultanın kölelerinin eline geçmişti.

İslâm dünyasının bir azâsı olan Osmanlı İmparatorluğu, 16. ve 17. asırlar boyunca, asıl tarihî tecrübelerini Sünnî - Şiî mücadelesinde kazanmıştır, denilebilir. Avrupa ile arasında geçen mücadeleler belli belirsiz ve silik kalmıştır. Osmanlı Sultanları, Sünnî doktrinine bağlılık sebebiyle, devleti İslâm devletlerinin hizâsına sokmayı ciddî ve lüzumlu bir tedbir saydılar. Zira, bu suretle, huzursuz ve akıcı bir cemiyet, mütaassıp Müslüman sisteminin tâlimat ve inançlarının disiplini altına alınmış olacaktı. Osmanlı müstemlekelerinde kurulmuş olan düzen, Reform devri Avrupasının karma karışıklığının tam zıddı idi.

Sultanlar ve hükûmet adamları, 16. asrın başlarında cemiyetlerini tehdit eden dinî buhranı muvaffakiyetle atlattıklarını anladılar. Neticede, itikadı olanlarla, alışılmış dinî inançlara aykırı fikirleri bulunanlar birbirlerine karşı son derece kendini beğenmiş tavırlar takınmaya başladılar. Koyu bir ta-

assup bütün yenilikleri uzaklaştırıyordu. Eski düstura âdeta zincirlenmiş olan Osmanlı İmparatorluğundaki Müslümanlar, İslâm dünyasından kendilerine miras kalan unsurları gün geçtikçe ihmâl etmeye koyuldular. Halbuki, Osmanlılar ancak bu unsurlar sâyesinde, Avrupa'da yer almak üzere olan kültüre ve ekonomik gelişmeler serisine ayak uydurabilirlerdi. Fâtih Sultan Mehmed'in sarayında, İtalya'daki Rönesans ruhunu andıran kıpırdanmalar ortaya çıkmaya başlamıştı. Fakat, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman, sarayda ve müstemlekelerinde baş gösteren bu türlü fikirleri bastırmayı vazife saydılar. Bunda o kadar muvaffak oldular ki, Avrupa'da modern edebiyata ve ilme cesaret vermiş olan araştırıcı uyanış, Osmanlı İmparatorluğunda hiçbir zaman görülmedi.

Alışılmış dinî inançlara aykırı fikirlerin entellektüel mücadelesiyle karşı karşıya gelmekten kurtulan felçli bir teâmül aynı cinsten müteakip mücadelelere daha müsbet bir şekilde karşılık verilmesini önlüyordu. Tahsilli ve dindar Sünnî Müslümanlar, dinî hakikatleri tenkid etmeden benimsemenin son derece emin bir yol olduğunu kabullenmeye başladılar. Fakat, entellektüel enerji, mücadelenin yokluğu karşısında süratle sönmeye yüz tuttu. Ulemâ, gün geçtikçe kendi entellektüel fikirlerini yaymaktan âciz, kudretsiz hocalar haline gelme yolunu tuttu. Alışılmış dinî inançlara aykırı fikirlerin bastırılması ve ezilmesi sonunda fikir hayatında bir durgunluk meydana geldi. Bu da Osmanlılara çok pahalıya maloldu. Müslümanlığın modern çağlarda eski muvaffakiyetlerinden uzak kalması sebebini bu fikir durgunluğunda aramalıdır.

İslâm dünyasının sosyal bünyesi, bu neticeye

ulaşılmasında geniş ölçüde yardımcı oldu. Küçük memurlardan ve vergi yükü altında ezilen bir köylü sınıfından tamamiyle farklı köklerden gelme askerlerden oluşmuş bir devlette, yeni fikirlerin zemin bulması ümit edilemezdi. Şehirlilerin memurlara ve mülk sahiplerine hizmet etmesi Orta Şark cemiyetlerinin en önemli bir hususiyeti haline geldi. Osmanlı İmparatorluğu kısa bir müddet için, bu sosyal numuneyi bizzat İmparatorluk düzeninin ihtişâmı içinde destekledi. Fakat, en sonunda, Sünnî-Şiî mücadelesine mukabele etmek suretiyle, Osmanlılar bu sistemin yıkılmasına yardımcı oldular. Sünnî doktrinini şevkle desteklemek suretiyle, Osmanlı sultanları, hükmeden sınıfla, şehirli sınıfları arasında tehlikeli bir uçurumun vücut bulmasına yol açtılar. Esnaf ve tacirler, 16. asırdan itibâren gün geçtikçe iptidâî büyücülük ve hurâfelerle uğraşmaya başladılar. Bundan dolayı hummâlı bir dinî iştiyaka daha mütemâyil bir tavır takınan şehirli halk, Sünnî doktrini ile karşı karşıya kaldı. Hıristiyan teba'larından feragat eden ve sadece çalışmalarıyle devleti destekleyen Müslüman köylülerden destek gören Osmanlılar, artık İmparatorluğun şehirli kütlelerinden ve şehirlerden uzaklaşmaya ve şehirlerden çekilmeye başladılar.

BATIYA KARŞI HARPLER

1520 - 1581

1520 tarihinde Osmanlı tahtına Kanunî Sultan Süleyman'ın çıkmasiyle Balkanlarda ve Akdeniz'de en büyük hamle başlamış oldu. Türklerle Mukaddes İspanya cemiyetleri ve Papalık arasındaki düşmanlığın neticesini belirten 1581 tarihi ise, bu harplerin son buluşunu işaretlemek bakımından uygun bir tarih sayılabilir. Osmanlılar 1577'de İran ile uzun süren savaşlara girişmek üzere Doğu'ya dönmüş bulunuyorlardı. Türklerin Doğu'ya dönüşü ile birlikte, Batı'da bütün devletlerden önce başrolü oynamış olan İspanyanın nüfuzu da Atlas Okyanusu'na geçmiş oldu. 1576 tarihinde İspanyolların Avrupa'dan ayrılmalariyle Felemenk'deki isyan son haddini buldu. 1580 tarihinde Portekiz de İspanya'ya katıldı. 1585 yılında ise İngiltere'ye karşı harp ilân edildi.

Nüfuzun bu suretle dağılması sonunda, Balkan ve Akdeniz memleketleri, ana tarih selinin muvakkaten dışında kalmış oldular.

Osmanlıların 16. asırda Batı'ya karşı girişmiş oldukları harpler, büyük çapta bir sistematik ganimet toplama hareketidir ve bu konuda rekor teşkil etmektedir. Osmanlılar, savaşçı ve akıncı bir kavim

olarak tarih sahnesine ilk adımlarını attıkları andan itibâren kendilerini fetihlere hasrederek zaferden zafere koştular. Hattâ, İmparatorluk İstanbul'a demir attıktan sonra bile, sınırlarından elde ettiği ganimet, insan gücü, toprak ve diğer kaynaklar vasıtasiyle desteklendi. Gibbon'un bahsettiği gibi, «yeni düşmanlar ve yeni teba'lar» edinmek hususunda girişilen fâsılasız araştırma, aslında kendi yerini alabilecek kuvvetlere karşı güdülen bir politika değildi. Artık geniş ve muğlak bir cemiyet haline gelmiş olan Osmanlı cemiyetine hayat veren bir başlangıç, bir hayat kanunu idi.

Ganimete karşı duyulan iştiyak gibi, anlaşmazlığın stratejisi de mufassal mâlûmat vermektedir. Büyük çatışmalar arasında kalan devrelerde her iki tarafın sınır akıncıları ve korsanları, daimâ işbaşındaydılar. Hattâ, resmî mütareke devrelerinde bile, akıncılar ve korsanlar faaliyetlerine ara vermiyorlardı. Ancak kışın gelmesi, hayatlarını bu şekilde kazananların faaliyetlerini muvakkaten durduruyordu. Bu gibi faaliyetler, Balkanlar'daki dinî sınır boyunca sıralanmış olan ve Kuzey Afrika'daki korsan cemiyetleriyle karşı karşıya bulunan küçük eşkiya gruplarının ve köy cemaatlerinin yağmasiyle sürdürülüyordu. Buralardaki korsanlık sistemi, daha büyük devletlerin ekonomi sistemini teşkil ediyordu. Adriyatik Denizi sahillerinde kurulmuş olan kıyı cumhuriyetleri Venedik ve Ragusa (Dubrovnik), tehlikeli şekilde korsanlığa mâruzdular; 16. asırda ve 17. asrın bir kısmı boyunca, hem Hıristiyan, hem de Müslüman denizcilerin hücumlarına uğrayarak büyük kayıplar verdiler. 1550 ile 1560 yılları arasında, Türk istilâlarının en şiddetli devresinde, İspanyol başşehrinin kıyıları bile Cezayirli ve Faslı denizcile-

rin devamlı saldırılarına uğramaktan kurtulamadı. Bu denizciler, Granada'da yaşayan esir Mağribîler arasında kendilerine bir takım müttefikler buldular.

Hâdiselerin gidişâtında daimî intizamsızlığın tesiri görülüyor, intizamsızlık bazan bütün gidişâtı hükmü altına alıyordu. Osmanlılar da, Avrupa'nın ilk şampiyonu sayılan Habsburglar da, bu yüzden dindar ve ırkçı düşmana karşı kuvvetlerini ve malî kaynaklarını mükemmel surette tanzim etmeğe muvaffak olamadılar. İmparator V. Şarl, Fransız monarşisine karşı girişilen hânedan mücadelesinin zincirlerinden hiçbir zaman kurtulamadı. Aynı zamanda, Almanya'daki dinî ve siyasî mücadele ile, Amerika'daki müstemlekelerini İspanya'ya bağlama problemi serbest kalmasına imkân vermedi. Halefi olan II. Filip, İspanya'nın en zengin deniz aşırı müstemlekesi olan Felemenk'te çıkan isyanla uğraşmak mecburiyetinde kaldı. Bu isyan dolayısiyle Filip de 1566-67 tarihinde en iyi ordularını Akdeniz'den çekmek mecburiyetinde kaldı. Türklerin Malta'yı almak hususunda muvaffakiyetsizliğe uğramaları ve Kanunî Sultan Süleyman'ın vefat ederek tarih sahnesinden çekilmesi de bu tarihe rastlar. Şayet şartlar böyle olmasaydı, bu dönem İspanyol hâkimiyeti için bir başlangıç tarihi olabilirdi.

Osmanlı hükümdarları, birbirine benzeyen mücadelelerle karşı karşıya kaldılar: Ermenistan ve İran nüfuzu altındaki bölgelere ve İran'a karşı 1534-35, 1548 ve 1554-55 tarihlerinde girişilen harpler; Kızıl Deniz ve Umman Denizi'nde 1537 tarihinde girişilen hareketler ve 1550 tarihinde başlayarak otuz yıldan fazla süren harpler; Kanunî Sultan Süleyman oğulları arasında 1553'ten 1560 tarihine kadar devam eden acı taht kavgaları bunların başlıcalarıdır.

Harp cereyanlarının, ekonomi sahasında meydana gelen yüz yıllık hareketlere uygun bir şekilde çoğalıp azaldığı görülmektedir. 16. asır Avrupasını ve Müslüman dünyasını, benzer bünyeli nisbî ferahlık devrelerinin bir sürü memleket içi kavgalara ve komşu devletlere karşı girişilen harplere sahne olduğunu görürüz. Bu ihtilâflar daimâ iştiyakla elde edilmiş ganimetlerin taksimi yüzünden çıkıyordu. Diğer taraftan ekonomik sarsıntı devreleri, bu aile çerçevelerinin dışında bazı mütecaviz faaliyetlerin doğmasına sebep olarak, bu toplulukların Haçlı seferlerine ve Mukaddes Cihad'a girmelerine yol açıyordu. Meselâ, 1550 tarihinde her iki topluluğun karşılaşmış olduğu ciddî ekonomik zorluklar mezhep ve hânedan ihtilâflarının her iki tarafta da muvakkaten yerleşmesine sebeb oldu. Bu ihtilâflar daha önce on yıllık devrelere hükmetmiş ve müteakip yıllar boyunca da Akdeniz'deki harp filolarının kuvvetlenmesine imkân vermiş, Osmanlıların Tuna boylarından Avrupa'ya girmeye başlamalarına yol açmıştı.

Türk istilâlarının uç noktaları, karadan Macaristan ve Doğu Avrupa içlerine, denizden ise Akdeniz'in Hıristiyanlar tarafından tutulmuş kıyılarına ve adalarına kadar uzanıyordu.

MACARİSTAN VE DOĞU AVRUPA

Ortaçağlarda ortaya çıkmaya başlayan büyük Macaristan devletinin hususiyetleri, Avrupa - Asya steplerinin Batı sınırındaki mevkiinden ileri gelmekteydi. Burası baştan başa nehirlerle örülmüş (bilhassa Tuna sistemi) ve sıra dağlarla korunmuş (bilhassa Karpatların meydana getirdiği kavis) bir sa-

haydı. Bu coğrafî mevkide, tabiî step alışkanlığına dayanan ziraatçilik, ormancılık ve mâdencilik gibi gelir kaynaklarının inkişâfı sonunda, dağınık ve gelişmemiş şehirliler ve küçük çiftçilerden oluşmuş memnun bir halk tabakası meydana geldi. Bununla beraber, bu tabaka, devamlı olarak, üstün hareket kaabiliyetleri, savaşçı hareketleri ve an'aneleriyle varolan bir topluluğun insafına, yâni, yaşama hakkı tanıyıp tanımaması tercihine bırakılmış bir durumdaydı. 9. ve 10. asırlarda Tuna yaylalarını istilâ eden Macar süvarileri, Asya dışında, kendileriyle birlikte getirmiş oldukları halk kütlelerinin ve serserilerin çalışmalarından faydalanma yoluna gitmediler. Buna karşılık, Tuna boylarında yerleşmiş olan halkı istismar fırsatını yakalamakta gayet sür'atli davrandılar.

Rastgele girişilen akıncılık hareketlerinden tamamiyle vazgeçilerek, yerleşme yoluna gidildi. Bunu takiben ortaya çıkan yeni mevkiler gelişmeye başladı. Teba'ları bulunan serflerin, zanaatkârların çalışmalarından faydalanan nüfuzlu kimseler, bu arada kendisinden söz edilebilecek Macar aristokrasisi işte bu şekilde doğdu.

Feodal hükûmet ve Ortaçağ Batı dünyasının takındığı tavırlar, bu hükmeden hür savaşçılar sınıfına, Bizans dünyasının emperyalizminden ve merkezleştirme sisteminden çok daha maksada uygun, son derece câzip bir kültür modeli sunuyordu. Asırlar boyunca Batı Hıristiyan dünyasının çerçevesi içine çekilmiş bulunan Macaristan, bir sınır devletinin özel mes'eleleriyle karşı karşıya kalıyordu. Bu sınır devletinin yaşayabilmesi, Doğu'dan gelmeleri muhtemel göçebelerin daha ilerideki hücumlarına karşı kurulacak bir barikat teminine bağlıydı. Ancak kud-

retli bir monarşi bu vazifeyi yüklenebilecek bir orduyu seferber edebilir ve etrafa salabilirdi. Dik kafalı hükümdarlar bu durumu kabullenmeyerek muhâkemesini yapmaktan kaçındılar. Macar krallığının intihaba mütemâyil karakteri üzerinde durarak daimâ kendi mahallî istiklâllerinin peşinde koştular.

Bununla beraber, hükümdarların hareket serbestisini sınırlandıran kanunlar ne olursa olsun, vicdana ehemmiyet vermeyen ve enerjik bir hükümdar, işbaşına geçer geçmez otoritesini kullanarak veya istilâ ihtimâlinin meydana getirdiği korkudan faydalanarak, ücretli bir ordu kurmaya muvaffak olabilirdi. Bu ordu sadece bir millî savunma vasıtası olmayacak, aynı zamanda, asılzadeler zümresinin zorla yola getirilmesini sağlayacaktı. 1444-58 tarihlerinde saltanat nâibi olan Jan Hunyad* ve 1458-96 tarihlerinde kral olan oğlu Mathias Korvinos, bu işi başarabildiler. Mathias'ın ölümünden sonra aristokratlar, bilhassa daha az asil bir tabakadan gelme asilzadeler, Mathias'ın halefleri Ladislas ve Bohemyalı Levis'i tahttan indirebilmek için, intihaba ehemmiyet verilmesi yolunda bütün nüfuzlarını kullandılar. Ücretli askerlerin dağıtılmasını ve aristokratik imtiyazlara karşı duyulan saygının ortadan kaldırılmasını vazife edindiler.

Bu aristokratlar geniş mülk ve arazileri üzerinde müstakil prenslikler kurmuş olarak, hükümdarlardan daha çok saltanat kudretini idrâk etmiş durumda bulunuyorlardı. Tahtın bu şekilde çürümeye yüz tutması, himâye altındaki yanaşma devletlerde

---

(*) Varna ve İkinci Kosova Meydan Muharebelerinde Fâtih'in babası muhterem Osmanlı Padîşâhı II. Murad'a yenilen ve tarih sahnesinden silinen Macarların millî kahramanı.

mühim isyanlar çıkmasına sebep oldu. Moravya, Sırbistan, Eflâk ve Buğdan'da patlak veren ayaklanmalar bunların başlıcalarıdır. Böylece, Macaristan, kudretli bir monarşinin hissetmekten geri kalmayacağı bir câzibeyle kuşatılmış oldu.

Sosyal ve ekonomik gerginlikler bu siyasî çekişmelerle besleniyordu. Macaristan'da Ziraat fakir ve iptidâî idi. Mathias'ın krallığı devrinde köylüler, kralın ve aristokratların bitmez tükenmez talepleri yüzünden fakir düşmüş, perişan olmuştu. Kral, ücretli askerlerini besleyebilmek için hükûmetin yıllık gelirine zorla el koyuyordu. Göçebe akıncılar durumundan henüz çıkmış bulunan aristokratlar ise, kendileri için çalışanlara zulüm ve nefretle muamele ediyorlardı. O kadar ki, yaptıkları zulüm, o devrin haşin ölçüleri içinde bile istisnâ sayılabilirdi. 1490 tarihinden sonra monarşi tarafından getirilen gelirlerin düşürülmesi kanunundan ve artık Mathias Korvinos'un idaresinden kurtulmuş olan asilzadelerin gittikçe şiddetlenen zorbalıkları, dayanılmaz bir hale geldi. 1514 tarihinde başlayan hiddetli köylülerin ayaklanmaları merhametsizce bastırıldı. Bu iş, gayet mânidâr bir şekilde, kralın askerleri tarafından değil, tahtta gözü olduğunu itiraf eden Transilvanya Voyvodası Jan Zapolya'nın idaresi altında toplanan daha az nüfuzlu beylerden müteşekkil bir partizanlar zümresi tarafından yerine getirildi. 1514 tarihinde toplanan parlâmento, köylünün sefâletini teyid eden ve büsbütün arttıran kanunlar çıkarttı. Aynı sene içinde, hem serflere, hem de tahta karşı aristokratik hak ve imtiyazları kanunnâme halinde toplayan İstivan Verbokzi'nin yaptığı neşriyât, Zapolya'nın partisi tarafından desteklendi.

Bizzat kendi intihab kaynakları tarafından ze-

delenmiş bir monarşi; devamlı aristokratik parti kavgaları; tehlikeli bir köylü tabakası içinde kaynaşmakta olan ağır bir huzursuzluk: İşte Osmanlılar Tuna boylarında yeniden hücuma geçtikleri zaman Macaristan krallığının hususiyetleri bunlardı. Karadeniz Avrupasının ve Akdeniz memleketlerinin muazzam kaynaklarına akıncı bir kavmin an'ânesini ve atılgan sevki tabiîlerini aşılamış olan bir İmparatorluğun yolu üzerinde, şimdi darmadağın olmuş bir Macaristan duruyordu.

Suriye ve Mısır Fâtihi Yavuz Sultan Selim Han'dan sonra 1520 tarihinde tahta geçen Kanunî Sultan Süleyman, Osmanlı an'ânelerine uyarak, tahta geçişini, babasının vermiş olduğu misâllere lâyık bir sefer tertiplemek suretiyle kutlamalıydı.

Kanunî Sultan Süleyman'ın orduları, 1521 yılında Macaristan'a karşı savaşmak üzere harekete geçtiler. İlk hedefleri, Orta Tuna ve Tuna ile birleşen nehirlerin kavşağındaki büyük şehir ve kale, Belgrat oldu. Osmanlı ordusunun kolları, Sava nehri boyunca Batı'ya ve Transilvanya içlerine ulaşmak üzere Doğu'ya doğru ilerlemeye başladı. Bu arada kuşatıcı bir hareket halk topluluklarını Kuzey'e doğru itmekteydi. Ağır bir bombardıman ve mütemadiyen tekrarlanan hücumlardan sonra, şehir Ağustosta düştü. Artık Belgrad'tan Budapeşte'ye kadar uzanan Orta Tuna hattı, Türk taarruzuna tamamen açık durumdaydı.

Akdeniz ve Mısır'da çıkan karışıklıklar, 1526 tarihine kadar Kanunî Sultan Süleyman'ın tekrar harekete geçmesine engel oldu. Sultan, 1526'da yeniden Macaristan üzerine yürüdü. Macaristan cemiyetindeki karışıklıklar, artık öldürücü bir cüretkârlık

ve kararsızlık karışımı haline gelmiş ve kendilerini iyiden iyiye açığa vurmaya başlamışlardı.

Sefer mevsimi iyice ilerlemişti ve iki tarafın ana kuvvetleri Ağustos sonuna kadar birbirleriyle karşılaşamadılar. Sebatlı bir savunma stratejisi Sultan Süleyman'ın gevşemeye başlayan taarruz hamlesini yavaşlatabilir ve kış başlangıcından önce Osmanlı ordularını çekilmeye zorlayabilirdi. Macarlar, böyle bir savunma sistemi kuracakları yerde, beylerin kumandası altındaki ağır süvarileri Sultan Süleyman'ın ordusuna karşı süren bir muharebe tarzına saplanıp kaldılar. Tuna'nın hemen Doğu'sunda bataklık bir yer olan Mohaç'daki son Meydan Muharebesi, Sultan Süleyman'ın en büyük zaferi oldu. Sür'atli hareket kaabiliyetine sahip, sayıca çok üstün bir düşman tarafından cenahlarından hücuma uğrayan ve topçu ateşiyle perişan bir hale gelen Macar süvarileri, Türk ordusunun candamarını teşkil eden Yeniçeri birliği karşısında daha fazla dayanamadı. Kral ve beylerinin pek çoğu öldürüldü. Artık, Sultan Süleyman'ın Budapeşte'ye ilerlemesine mâni olabilecek hiçbir düzenli mukavemet hareketi kalmamıştı. Budapeşte'nin alınmasından sonra Sultan tekrar Belgrad'a çekildi. Macaristan, ipi kopan bir tesbihin taneleri gibi darmadağınık bir hale gelmişti Osmanlılar bundan böyle, Macar krallığının merkezî eyâletlerine Sultanın buyruğuna tâbi bir ganimet sahası olarak bakmağa başlamışlardı.

1526 kasımında Macar aristokrasisinin son kalıntıları, «Kuvvetli Adam» sayılan Jan Zapolya'yı boş kalan Macar tahtına oturttular. Fakat, aynı anda İmparator V. Şarl'ın kardeşi olan Avusturya Arşidükü Ferdinand taht üzerinde hak iddia etmeğe başladı. Ferdinand'ın Macar tahtına namzetliği bir ihtimâl de

olsa, Macaristan'ın geri alınması yolunda en büyük Avrupa hânedânlarının gelir kaynaklarının temini demekti.

Habsburg kuvvetleri tarafından Budapeşte'den sürülen Zapolya, Sultan Süleyman'dan yardım istedi. Kanunî, peyk bir devletin münasip kukla hükümdârı olarak Zapolya'yı destekledi. Bu suretle, Osmanlı İmparatorluğu hem savunucu bir sınır karakolu, hem de zengin bir vergi kaynağı kazanmış oluyordu. Zapolya'yı Budapeşte'ye resmen yerleştirmek ve Ferdinand'ın başşehri olan Viyana'yı muhasara etmek üzere, 1529 tarihinde Sultan, üçüncü defa olarak Tuna boylarına yürüdü. Çok geçmeden ilk hedefine ulaştı. Fakat ikinci hedefte başarısızlıkla karşılaştı. Osmanlıların müthiş askerî kaabiliyetleri bile Viyana'ya yapıyan yürüyüşü kısaltamadı ve tek bir sefer mevsiminin sınırları içine, zor muhasara harekâtının başarılı idaresini sığdıramadı. Bununla beraber, Muhteşem Süleyman eli boş dönmedi. Eski Macar krallığının büyük bir kısmı, sadık kölesi Zapolya'nın hükümranlığını tanımıştı.

Ferdinand'ın Kanunî Sultan Süleyman'ın taleblerini reddetmesi üzerine (Macaristan tahtı üzerindeki hak iddialarından vazgeçmesi hususunda), 1532 tarihinde yeni bir Osmanlı hücumu daha doğuyordu. Bu taarruzda ciddî ve tehlikeli Avusturya mukavemeti, Sultanın büyük ölçüde ilerlemesini önledi.

Ancak ortada kalan Slovanya ve Slovakya Sultanın orduları tarafından feci şekilde tahribedildi. Ertesi sene bir mütareke yapıldı. Bu mütarekeye göre, Ferdinand'ın halen elinde bulunan Macar toprakları kendisinde kalacaktı. Fakat Zapolya, krallığın büyük bir kısmının hükümdarı olacak ve Ferdinand, Zapolya'nın krallığını tanıyacaktı.

Müteakip yıllarda, Balkanlar'dan ziyade Akdeniz'de faaliyetle karşılaşıldı. Bununla berâber, Klagenfurt'a yapılmakta olan ısrârlı sınır akıncılığını cezâlandırmak üzere harekete geçen Avusturya ordusu, mahallî Türk kumandanları tarafından darmadağın edildi. Mahallî Türk kumandanları bu çarpışma için İstanbul'dan en ufak bir yardım istemeğe lüzum görmediler. Ertesi yıl Kanunî Sultan Süleyman Besarabya ve civarında büyük başarılar kazandı. Bu suretle, Kırım'dan gelen Tatar müttefiklerinin Balkanlar'da kolayca hareket etmek imkânını sağlamış oldu.

1540 tarihinde Zapolya öldü ve Ferdinand Macar tahtı üzerinde yeniden hak iddia etmeğe başladı. Ferdinand'ın bu davranışı karşısında Kanunî Sultan Süleyman, Macaristan'ın tamamını kendine bağlamaya ve Osmanlı sınırlarına dahil etmeğe karar verdi. 1544 tarihinde yeni bir beylerbeyilik ihdâs ederek Budapeşte'yi merkez hâline getirdi. 1543 ve 1544 yıllarında yapılan sefer sonunda, nehir kıyılarında kurulmuş bir kaç kale ele geçirildi. Büyük ve küçük «Estergon» ve Gran kaleleri bunların başlıcalarıdır. Bu oldukça mühim hareketler karşısında Ferdinand mütareke istemek zorunda kaldı. 1545 tarihinde mütareke yapıldı. Peşinden de 1547'de muahede imzalandı. Bu muahedeye göre, Ferdinand, Macaristan üzerindeki bütün hak iddialarından feragat ediyordu. Sadece eski Macar krallığının ufak bir kısmı Ferdinand'ın elinde kaldı. Ferdinand, bu küçük toprak parçası için bile vergi ödemeyi kabul etti. Böylece, Macaristan fütuhâtının tamamlanmasiyle, Osmanlıların kazanmış oldukları hâkimiyet sapasağlam ve dokunulmaz bir hâle geldi. Osmanlı askerî kuvvetlerinin muvazenesinde bü-

yük bir değişiklik meydana gelmediği müddetçe Osmanlıların Macaristan üzerindeki nüfuzu devam etti. Bu fetihler esnasında Türkler koloni tesis etmekten ziyade, garnizonlar kurmayı tercih ediyorlardı. Kale ve garnizon şehirlerine yerleştirdikleri memurlar vasıtasiyle halktan vergi alıyorlardı. Ganimet toplamak bir hükûmet sistemi haline getirilerek düzenli bir şekle sokulmuştu. Askerî müstemleke bölgelerinin dışında kalan topraklarda yerleşmiş birçok yerli Macar beyi, ülkelerini kendileri idare etmek hakkına sahip bulunuyorlardı.

Bu beylikler Türk idaresi altında mahallî hareket hürriyetlerini herhangi bir müdahaleden uzak bir şekilde kullanabiliyorlardı. Bu sebeple, bir yabancı zulmünü bahane ederek «hürriyet» mücadelesi uğuruna halkın başına geçip savaşacaklarına pek ihtimâl verilmiyordu. Esasen Zapolya'yı desteklediklerı devirde kimin sadık olduğu, kimin olmadığı ortaya çıkmıştı. Zira, Zapolya, Macar tahtına namzet olan Ferdinand'ı destekleyecek yerde, Sultan Süleyman'ın kölesi olarak hükmetmeyi daha yerinde bulmuştu. Kısa bir müddet için de olsa, fütûhâtçıların diğer milletlere kıyasla gösterdikleri dinî müsamâha da Osmanlıların vaziyetini kuvvetlendiriyordu. 16. asrın geri kalan kısmında Türk işgâli altındaki Macaristan'da sür'atle yayılmaya başlaması, bu dini kabul eden aristokrasi mensuplarının, müstakbel bir Habsburg ve katolik istilâsının desteğiyle ayaklanmaları ihtimâlini ortadan kaldırmış oluyordu.

Kaydedilmiş Macar krallığının temelini ele geçilmekten ümidi kesen Habsburg politikası, gittikçe daralarak, sınır dışında yanaşma bir eyâlet olan Transilvanya'yı Osmanlı sisteminden ayırabilmek

gayretiyle yapılan bir dizi hücumdan ibâret kaldı. 1551 tarihinde, entrikalar ve küçük çapta çatışmalar baş göstererek, bunlar 1562 tarihine kadar devam etti. Bunun üzerine, Ferdinand, 1547 tarihinde imzalanan muahedeyi teyid etmek zorunda kaldı 1564 tarihine rastlayan Ferdinand'ın ölümünden sonra, halefi II. Maksimilyan, Transilvanya'ya tecavüz faaliyetlerini yeniden başlattı. Bu bölgede Osmanlıların durumunu kuvvetlendirmek için, Kanunî Sultan Süleyman, 1566'da son seferine çıkarak Macaristan üzerine yürüdü. Kanunî'nin vefatı üzerine bu sefer yarım kaldı. Buna rağmen, gergin statükonun devamı temin edilmiş oldu.

Transilvanya'daki şiddet ve entrika numunesi, 16. asrın sonlarında ve 17. asır boyunca aynen devam ederek, Osmanlı devleti ile Avusturya arasında 1593'den 1606'ya kadar süren uzun ve neticesiz harp esnasında son haddini buldu. Bununla berâber, 1540 yıllarında Balkanlar'da gergin bir durgunluğa ulaşılmıştı. 1550 ve 1560 yıllarında alınan neticeler bunu teyid etmektedir. Aile kavgaları ve Otuz Sene Harpleri'nde patlak veren dinî ve siyasî çatışmaların kopardığı gürültü, Habsburgların dâvâlarının gittikçe zayıflamasına sebeb oldu. Bu arada, Osmanlı İmparatorluğu Doğu'da karşılaştığı dahilî mukavemet hareketlerinin ve askerî tehlike ihtimâllerinin tesiri altında kalıyordu. 1560-70 tarihinde İsfehan'a yapılan sefer ve 1577'de başlayıp 1590 tarihinde son bulan İran harpleri bu arada sayılabilir.

DENİZ SAVAŞLARI

Deniz muharebeleri ilk defa olarak 16. asırda, Osmanlı taarruzu sırasında ve Avrupa'nın müdafaasında en mühim rolü oynadı. Mükemmel tophanesi, Karadeniz ve Yunanistan'daki kereste kaynakları ve kolay geçilen su yolları, İstanbul'un fethinden sonra, Türkleri denizciliğe teşvik etti. Suriye ve Mısır'ın alınması Osmanlı İmparatorluğunun kıyı hattını son derece genişletmiş oldu. Bu suretle, büyük limanları ile denizcilik tecrübe ve an'aneleri olan insan kitleleri Sultanın hükmü altına girmişlerdi. Osmanlılar Mısır'a yerleştikten sonra, Kuzey Afrika kıyılarında Trablusgarp'dan Fas'a kadar uzanan korsan devletler şebekesine mensup dindaşları ile yakın münasebetlere girişebilirlerdi. Buralarda yerleşmiş olan korsan devletleri, Osmanlıların bilgili deniz teknisyenleri ve zekî donanma kaptanları olarak yetişmesinde son derece yardımcı oldular.

15. asır sonlarında ve 16. asır başlarında, Hıristiyan Akdeniz'i de; İtalya hâkimiyeti yüzünden Fransa ile İspanya arasında meydana gelen mücadeleler esnasında, buna benzer bir gelişmeye şâhid oldu. Ücretli bir asker zümresi olan «Kondottieri»ler denize çok bağlıydılar. Kıyı bölgelerindeki ordu geçitlerini elde etmişlerdi. Fransız ve İspanyol

emperyalizminin enerji ve kuvvet kaynakları olan altın ve gümüş işletmelerinin, teçhizât ve malûmatlarının idaresini üzerlerine almışlardı. Cenevizli Andrea Doria'nın mevkii, bu denize düşkünlük ve idacilik temâyülünü belirtmektedir.

Andrea Doria başlangıç kuvvetleriyle işe koyulmuştu. 1528 tarihinde, 46 yaşındayken denizciliğe merak sarmaya başladı. Bu tarihten sonra Fransız, Papalık ve nihayet İspanyol amirali olarak deniz muharebelerinin süratle yapılması tekniğinin başında bulundu. Mesleğine, iki kadırgadan ibâret şâhsî kuvvetleriyle başlamıştı. 1528 tarihinde Fransa'yı bırakarak İspanyollara katıldığı vakit 12 kadırgalık bir filo kurmuş bulunuyordu. 1537'de ise, Türklere karşı savaşmak üzere 45 İspanyol, 80 Venedik ve 26 Papalık kadırgasından meydana gelen büyük bir filonun sahibiydi.

Denizcilik faaliyetleri asrın ortalarında da gelişmeye devam etti. 1571 tarihinde iki tarafın donanmaları İnebahtı'da karşılaştılar. Osmanlı donanması 230, Hıristiyan donanması 208 kadırgadan kuruluydu. Çarpışma sırasında 80 kadar Türk kadırgası battı, 130'u da esir edildi*. Bu mağlûbiyet karşısında

(*) Osmanlı donanmasındaki gemi sayısı Hammer ve bazı batı kaynaklarında 400 gösterildiğine göre, yazarın verdiği rakam nisbeten insaflı sayılmak gerekir. Bizim kaynaklar, donanmadaki gemi sayısının çok daha az olduğunu söylerler. Kâtip Çelebi 180 rakamını verir. Türk donanmasının mağlûbiyeti, Sokullu'nun, donanmada serdar olarak bulunan Pertev Paşa'yı gözden düşürmek için kahraman bir asker olan, ancak denizcilikten hiç anlamayan Yeniçeri Ağası Müezzinzâde Ali Paşa'yı donanma kaptanlığına getirmesi ve ona küffar donanmasına görüldüğü yerde hücum edilmesi emrini vermesi yüzünden olmuştur. Nitekim savaştan önce, donanmanın sol cenahına kumanda eden Barbaros'un talebelerinden Uluç Ali Reis'le, Pertev Paşa, iki tarafı müstahkem olan İnebahtı limanında kalmak gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Müezzinzâde donanmanın altı

Osmanlı Sultanı «Kâfirler sadece sakalımızı tıraş ettiler, sakal yine çıkar buyurdu.* Türklerin vermiş olduğu kayıplar, gerçekten de sakal çıkması misâli, sür'atle telâfi edildi.

Bu çapta kadırgalar inşâsı, adam temini ve diğer hazırlıklar, çarpışmakta olan kuvvetlerin malî kaynakları ve teknolojisi üzerine ağır yükler yüklemekteydi. 1570 tarihinden itibâren Akdeniz'de cereyan eden deniz muharebelerinin şiddetinin azalmasını izâh bakımından şunu söyleyebiliriz: Her iki taraf da öyle bir noktaya ulaşmışlardı ki, artık elde edilen neticeler, böyle hudutsuz kaynakların sarfiyâtı ile mütenâsip olmamaya başlamıştı.

1522 tarihinde Rodos'un zaptı ve peşinden bir yıl sonra Belgrad'ın alınması, Kanunî Sultan Süleyman'ın iki ayrı cephede, iki koldan bir taarruz takibetmekteki niyetini açığa vuruyordu. Doğu Akdeniz'deki sınır karakollarının birkaçı, bilhassa Venediklilerin elindeki Kıbrıs ve Cenevizlilerin elinde bulunan Sakız adası musamâha görmekteydi. Fakat, Sen Jan şövalyelerinin Rodos'dan sürülerek yeni bir ka-

---

aydır seferde olduğuna, askerin birçoğuna izin verilmiş olduğuna, yâni donanmada noksanlar bulunduğu hususuna dikkat etmeyerek, Sokullu'dan hücum emri aldığını ve pâdişahın donanmasına küffardan kaçtı dedirtmeyeceğini söyleyerek savaşı kaçınılmaz hâle getirmiştir. Bu mağlûbiyette Müezzinzâde Ali Paşa şehit düşmüş, Uluç Ali Reis ise, düşmanın sağ cenahını yararak kendi donanmasını kurtarmış ve esir aldığı düşman gemileri ile birlikte İstanbul'a dönmüştür.

(*) Zikredilen söz padişaha değil, veziri azâm Sokollu'ya aittir. Sokollu, Venedik büyükelçisi Barbaro'ya: «Biz sizden Kıbrıs krallığınızı alarak bir kolunuzu kestik. Siz donanmamızı yenmekle bizim sakalımızı tıraş ettiniz. Kesilen kol yerine gelmez, fakat tıraş edilen sakal daha gür biter.» Gerçekten de bir kış içinde, kaybedilenden daha büyük bir donanma vücuda getirilerek deryaya çıkartılmıştır.

le olan Malta'ya sevkedilmeleri, Akdeniz'de, Haçlı seferleri sevkitabiîsinin bu defa Hıristiyan âleminden İslâm dünyasına geçmiş olduğunun işaretiydi.*

Denizlerdeki üstünlük kısa bir müddet için hâlâ Avrupa kuvvetlerinin tarafında göründü. 1532 tarihinde Andrea Doria bir İspanyol seferine kumanda ederek Mora'da bir Türk sınır karakolu olan Koron'a hücum etti. Fakat, iki sene sonra bütün ümitler sönmüş bulunuyordu. Cezayirlilerin «Kralı» ve amirallerin en büyüğü olan Barbaros Hayreddin, emrindeki kaptanlarla birlikte Sultanın teba'sı olmuştu. Barbaros, 1546'daki ölümüne kadar, Sultan Süleyman devrinin bütün deniz muharebelerine kumanda etti ve Osmanlı poltikasına yeni bir deniz kuvveti kazandırdı.

Barbaros, Osmanlı amirali olarak yeni vazifesinde fevkalâde faaliyetler göstermeğe başladı: İspanya'nın kölesi mahallî bir hükümdarın idaresi altında bulunan Tunus'u zaptetti. Bizzat İmparator V. Şarl'ın idare ettiği bir deniz muharebesi sonunda, Tunus üzerinde İspanyol hâkimiyeti yeniden sağlandı. Fakat, daha o yıl çıkmadan, Barbaros, İspanya ve Balear adaları kıyılarında şiddetli bir karşı hücuma girişti.

Osmanlılar 1537 tarihinde yeniden hücuma geçtiler; Güney İtalya'nın kıyı şehirlerine saldırdılar. Venedik'in kolonisi olan Korfo'yu muhasara ederek Adriyatik Denizindeki üslerinden ayırdılar. Bunu ta-

(*) Yazarın bu sözü, sadece bir teşbih değeri taşımaktadır. Eğer dediği gibi olsaydı, Kıbrıs'ı hemen ve kolaylıkla fethedebilirlerdi. Rodos'un alınmasının sebebi, burasının Haçlı seferlerinin artığı Sen Jan şövalyeleri tarafından bir korsanlık ve eşkıyalık ocağı haline getirilmesi ve yakın olan Türk kıyılarına bile sarkıntılıkta bulunulmasıdır.

kibeden yıllarda İspanya, Venedik ve Papalık arasında alelacele imzalanan bir ittifakla, Andrea Doria'nın kumandası altında büyük bir Hıristiyan filosu meydana getirildi.

Bu donanma da aynı sularda faaliyet göstermeye başladı. Arto körfezinin ağzında bulunan Preveze'de Barbaros'un donanması ile Doria'nın kadırgaları karşılaştılar. Kendisine tâbi olanlara, bilhassa Venedikli kaptanlara kulak asmayan Andrea Doria kesin bir muharebeye girmekten kaçındı.

Halbuki Venedikli kaptanların başlıca gayeleri, Adriyatik Denizini düşman kuvvetlerinden temizlemekti. Andrea Doria, sadece incelikle düşünülmüş manevralarla ve hafif çarpışmalarla donanmasının yıpranmasına sebep oldu. Hıristiyan donanmasının komutanı, nisbeten ufak bir Türk donanmasına saldırmak fırsatını elinden kaçırdığı için çok tenkid edildi. Bu suretle İnebahtı deniz savaşına kadar sürüp giden Müslüman yenilmezliği menkıbesinin devamına da yardım etmiş oluyordu. Aynı zamanda uzun bir harp silsilesine dayanmağa gücü yetmeyen Venedik Cumhuriyetini de, Mora'da, Ege Adalar Denizinde birçok kıymetli toprakların kaybiyle neticelenen bir barış anlaşması yapmak zorunda bıraktığı için de sert tenkitlere mâruz kaldı. Bunlara rağmen stratejik maksadın müdafiîydi: Gayesi, İtalya'ya yapılan hücum ve girişilecek istilâlara siper olmaktı. Düşmanın bu iş için ayırdığı kuvvetlerin miktarını bilemediği için kaynaklarını muhafaza etmekte haklıydı. Bu hususlar Doria'nın lehine kaydedilebilir. Aynı zamanda bir Cenevizli olarak, Venedik'in menfaatlerini fedâ etmemesi de tabiî sayılabilir. Bunun yerine di-

ğer Akdeniz kuvvetlerini fedâ etmesi tabiî karşılanabilir.*

İspanya ve İtalya'ya karşı yapılan hücumlarda Cerbe adası başlıca merkez-üs olarak kullanıldı. Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan mes'elesiyle uğraşmasını fırsat sayan V. Şarl, 1541 tarihinde yeni bir sefere girişti. Bu seferin hedefi bir üs haline getirilen şehri ve kaleyi zaptetmek, korsanlığa nihayet vermekti. Fakat, fırtınalar hücumun bütün düzenini altüst ederek gemileri dağıttı, seferin akim kalmasına sebep oldu.* Bu hâdiseyi hemen takibe-

---

(*) Yazarın, Andre Dorya'nın kesin bir muharebeye girmekten kaçındığını söyleyerek geçiştirdiği Preveze deniz savaşı, aslında haçlı donanmasının kesin bir mağlûbiyeti ile neticelenmiş ve bu savaştan sonra Andre Dorya'nın yıldızı da sönmüştür.

«Haçlı armada, 600'den fazla gemiden müteşekkildi. Bunlardan 308'i saff-ı harb gemisi (karaka, kadırga, kalyon) gerisi küçük harb ve nakliye gemileri idi. Donanmanın küreklerini çeken on binlerce forsadan başka Armadaya 60.000 asker bindirilmiştir. Armadada 2.000-den fazla asker taşıyan 20'ye yakın dev gemi vardı. Bunlar, kat kat güverteleri ve koca topları ile, gerçek birer yüzer kale mahiyetinde idiler. Donanmayı Hümayûn 122 gemiden ve forsalar dışında 20.000 askerden müteşekkildi.» (Yılmaz Öztuna, Türkiye Tarihi, 6. cilt, sh. 10.) Şimdi de savaşın neticesine göz atalım: «Preveze'de, Haçlılar, gemilerinin yarısını kaybetmişlerdir. 128 Saff-ı harp ve birçok nakliye gemisi Türk topları ile batırılmış, birçoğu da zaptedilmiştir. Donanmanın karanlıktan faydalanıp kaçan diğer gemilerinin çoğu da yaralı idi. Denebilir ki, Türk topçusundan isabet almayan hiç bir düşman teknesi kalmamıştır. Türk zâyiatı ise, bir kaç gemiden ibaret olmuştur.» (A.g.e. sh. 14)

(*)Bu seferde Şarlken'in bizzat kumanda ettiği orduda 516 harp gemisi ve batı kaynaklarına göre 36.230 asker vardı. Andre Dorya donanma kumandanı idi. Haçlılar 23 Ekim'de taarruza geçtiler; Cezayir şehrini 600 asker ve 2.000 Arap gönüllüsü ile Barboroszade Hasan Reis savunmaktaydı. Gündüz yapılan taarruzla netice alınamadı; gece yarısından sonra Hasan Bey, kuvvetleriyle kaleden çıkarak düşman ordugâhını bastı. Şaşkına dönen ve böyle bir cüretkârlığı beklemeyen haçlılar 3.000 ölü verdiler.

Andre Dorya'nın denizden top ateşiyle desteklediği hücumlar kısa zamanda netice vermeyince, Barbaros'un Donanmayı Hümayûn

den yıllarda, Osmanlılar, gözalıcı olduğu kadar tesirli hareketlere girişerek, İspanyolları zaptetme stratejilerini tamamen durdurmakla tehdit ettiler. 1543 tarihinde Türk-Fransız ittifakının sona ermesinin hemen peşinden, Barbaros, Reggia ve Nice'i ele geçirerek, Katalonya kıyılarına hücum etti. Kışı Tolon limanında geçirdi; 1544 ilkbaharında Toskanya ve Napoletta limanlarına hücum etmek üzere yola çıktı. Üssünden uzak bir halde hazırlıklarını tamamlamasına rağmen bu akınlar plânlarına uygun bir şekilde neticelendi.

Barbaros'un 1546 tarihindeki ölümüyle Akdeniz Avrupasında Türk hücumlarına ara verilmiş olmadı. Zira, büyük amiral Barbaros'un yetiştirdiği genç derya kaptanları arasında zekâsiyle parlayan ve kendisinden sonra en dikkate değer dünya amirali olan Turgut Reis, Kuzey Afrika sahillerindeki üs-kalelerinden Hıristiyan âlemine karşı hücumlar tertiplemeye devam etti. 1551 tarihinde Trablusgarb'ı elegeçirdi. 1565 tarihindeki ölümüne kadar, İtalya, Elbe, Korsika, Katalonya ve Balear adalarında dehşet saçmaktan geri kalmadı.

---

ile yetişeceğinden korkan Haçlılar tedirgin olmaya başladılar. Bu sırada çıkan büyük bir fırtına Haçlıları çok zor bir duruma soktu ve nizamlarını altüst etti. Barbaroszade Hasan Bey fırsatı kaçırmadı, gemilerine binmek üzere emir almış olan ve arazinin de yabancısı olduklarından şaşkın bir vaziyette gemilere doğru ilerlemeye çalışan Haçlı kuvvetlerine durmadan baskınlar yaptı. Burada, 20.000'den fazla Haçlı askeri Hasan Bey'in kuvvetlerinin kılıçları altında, yahut denizde boğularak can verdiler. Muhakkak bir zaferi seyretmek ve kutlamak üzere gemilerle gelen Avrupa aristokrasisinin birçok kadın ve erkek zevatı canlarını kaybettiler. Kral Şarl'ın hayatını Malta şövalyelerinin kahramanlıkları kurtardı. Kral Şarl'ı ağlatan bu hâdise Avrupa'da müthiş bir tesir bıraktı. 130 düşman gemisi Türklerin eline geçmişti. Bu savaşlarda alman esir ve ganimetleri koymak için şehirde yer bulmakta güçlük çekilmiştir. (Bakınız, Yılmaz Öztuna, a.g.e. sh. 19).

Turgut Reisi Trablusgarb'tan atmak maksadiyle girişilen bir teşebbüs, 1560 senesinde Cerbe adasında İspanyol ordu ve donanmasının bozguna uğramasiyle neticelendi. Bunun üzerine Turgut Reis derhal faaliyete geçerek, 1561 yılında Napoli'yi abluka altına aldı.

Bu parlak Türk zaferlerine rağmen, karada Balkanlarda olduğu gibi, Akdeniz'de de stratejik bir durgunluğun ana hatları belirmeye başlamıştı. Deniz akınlarında büyük bir dikkat ve enerji gösterdikleri halde, Müslümanlar hiçbir zaman Akdeniz'deki İspanyol emperyalizminin bünyesini bozmağa muvaffak olamadılar. Sicilya, Malta ve Korsika gibi kilit noktalarını teşkil eden adaların hiçbirini zaptedemediler. İtalya'yı istilâ etmeyi hiçbir zaman ciddî bir plân çerçevesi içinde düşünmediler.

İspanyolların Akdeniz'deki harp gayretleri, 1556 tarihinde İspanya tahtına II. Filip'in gelmesiyle hızlandı. Bunun sebebi, yeni kralın, babasının Almanya'daki mes'uliyetlerini üzerine almamış olması, ayrıca Fransa'ya karşı girişilmiş hânedan mücadelesinden kurtulmuş bulunmasıydı. Filip, babasından daha darkafalı olmakla berâber, ondan daha metodikti. Bu kaabiliyetini kullanarak, İtalya ve Katalonya tersanelerinde hırslı bir gemi inşaatı programının tatbikine girişti. Bu iş için Papa'dan tahsisat aldı. 1562 tarihinde ise, İspanya Millet Meclisi, daha fazla malî destek temin edebilmek gayesiyle Kastil'de olağanüstü bir toplantı yaptı.

Yeniden düzenlenen bu teşkilâtın ilk meyvesi, 1563 tarihinde Oran'a karşı girişilen bir Ceneviz hücumunun bozgunla neticelenmesi oldu. Fakat, asıl durum, 1565 tarihinde Malta'nın Turgut Reis tara-

fından muhasara edilmesiyle ortaya çıktı. Ada tamamen ezildi. Fakat, müdafiler, Napoli ve Sicilya'da hazırlanan ve maksadı istilâcıları dışarı atmak olan seferin başlamasına kadar ellerinde kalan birkaç kaleye sığınmaya karar verdiler.

16. asırda Avrupa'ya karşı girişilen Türk deniz taarruzlarının son safhasına ait gerçekler, Batılı tarihçilerin an'ânevî kasıtları yüzünden gölgelenmiştir. Batılı tarihçilerin görüşüne göre, 1571 İnebahtı'da kazanılmış olan zafer bu muharebelerin en büyük hâdisesidir ve Akdeniz'deki deniz kuvvetlerinin muvazenesine tesir eden bir değişiklik işaretidir. Aslına bakılırsa, İnebahtı muharebesi de, diğerleri gibi, bir muharebeydi.

Türklerin Kıbrıs'ı zaptetmeleri sonunda, 1571 tarihinde Venedik'de bazı ihtilâflar ortaya çıktı Aynı yıl, Avusturyalı Don John'un idaresi altında toplanan Hıristiyan donanması, Korint körfezinin ağzında İnebahtı'nda büyük ve kudretli bir Türk donanmasiyle karşılaşarak bozguna uğrattı. Bu, kayda değer ve iyi teşkilâtlandırılmış bir zaferdi. Bununla berâber, Türkler Kıbrıs'ı ellerinde tutmağa muvaffak oldular, donanmalarını kısa zamanda ve eskisinden daha mükemmel olarak tamamladılar. 1573 tarihinde Venedik'i Hıristiyan ittifakından çekilmeye zorladılar ve 1573 tarihinde Tunus'u güçlük çekmeden zaptettiler.

İnebahtı deniz muharebesinin asıl ehemmiyeti, ateşli Akdeniz faaliyetleri devresinin son büyük hareketi olmasından gelmektedir. Bu çeşit faaliyetlere sahne olan sahiller, bu muharebeden sonra adetâ yasaklanmış bölgeler haline geldi. Osmanlı İmparatorluğu da, İspanya da artık Akdeniz dışındaki hâ-

diselerle meşgul olmağa başlamışlardı. 1577 tarihinde barış müzakereleri başladı ve 1581'de bir muahede aktedildi. Bu muahede 1584 ve 1587 tarihlerinde tekrar yenilendi.

İspanya Müslüman baskısından kurtulmaktan çok uzaktı. Memleket içinde kaynaşmakta olan Fas mes'elesi ve Kuzey Afrika korsanlarının sebep oldukları tahrikler, 17. asrın başlarına kadar ısrarla devam ediyordu. Bununla beraber, 1571 yıllarından itibâren, Akdeniz muvakkaten tarih sayfalarına gömülmeğe başladı. Hatırlanacağı gibi, Balkanlar da aşağı yukarı aynı tarihlerde, tarihin ara sıra uğraşacağı bir coğrafya parçası haline gelmişti.

OSMANLI TAARRUZU

Başarı ve Başarısızlık Derecesi

Yukarıda bahsedilen uzun kara ve deniz muharebeleri, Osmanlı ordularının başlangıçda kazanmış oldukları ehemmiyetli ve parlak muvaffakiyetler numunesine tamamiyle uygun düşmektedir. Fakat, sonradan, her iki tarafın da kesin bir üstünlük elde edemeyecek duruma gelmesiyle, düzen tamamiyle bozulmuştur. 17. asrın ortalarında, Avrupa'ya karşı Osmanlı taarruzları yeniden başlayıncaya kadar, büyük ordu ve donanmaların faaliyetlerine yabancı olmayan bölgelerde korsanlık ve sınır yağmacılığı iyice gelişmiş bulunmaktaydı. Hâdiselerin böyle bir temâyül göstermesi nasıl izâh edilmelidir?

Türklerin başlangıçdaki muvaffakiyetleri, Osmanlıların kifâyetli oldukları bir devrede, Avrupa'nın ihtilâflarla dolu olmasından ileri gelmektedir. 16. asırda Türkler, akıncı kavimlerin savaşcılıkdaki üstünlüğüne, Avrupa'da 17. asra kadar hâlâ ulaşılmamış olan bir askerî teşkilât bilgisini katmağa muvaffak olmuşlardır. Kanunî Sultan Süleyman'ın 1543 tarihinde tertiplemiş olduğu Macaristan seferini buna misâl gösterebiliriz.

Bu sefer esnasında deve kervanları kullanılmamış ve nehir sevkiyâtı yapılmıştı. Usta mühendis ve topçu zümreleri, nizâmî ve gayri nizâmî piyade ve

süvari unsurlariyle mehâretle imtizaç ettirilmişlerdi. Kezâ, tedbirli salâhiyet vasıtaları, toprağın yabancısı olmayan mahallî ileri gelenlerle mükemmel bir şekilde uzlaştırılmıştı. Bütün bu faaliyetler, çok uzak mesafelerden, Edirne ve İstanbul gibi memleket topraklarındaki şehirlerden sevk ve idare edilmişti. Osmanlı savaş sisteminin merkezi piyade asker, yâni, seçkin Yeniçeri birliğiydi.

Esaret halindeki içtimâî vaziyetlerine dayanılarak Yeniçerilerin hükûmete karşı itaatları sağlanmıştı. Yeniçerilerin son zamanlarından az öncesine kadar evlenmekten ve sivil ticaretten menedilmiş olmaları ve harplerde ganimet toplama imkânları, bunların kendilerini harp sanatına adamalarını teminât altına alıyordu.

Bu müthiş askerî teşkilât, herhangi bir çağdaş, Avrupa teşkilâtından çok daha kifâyetli bir şekilde idare edilmekteydi. Devşirmelerin askerî idare mevkilerine getirilmeleri sistemi, kaabiliyetlere imkân kazandırıyor ve muvaffak liderlerin sür'atle en yüksek hükmetme mertebelerine yükselmelerine yol açıyordu.

Askerî ve idarî otoriteler arasında hiçbir ayırma yapılmaması, en yüksek derecedeki kudretin Sultanın şahsında toplanmış olması, Avrupa'da askerî faaliyetleri baltalayan karşılıklı şikâyet ve ihtilâflara, Osmanlı cemiyetinde çok daha az rastlanmasını temin ediyordu.

Osmanlı hükümdarları II. Filip'in katlanmış olduğu zahmetlerle hiçbir zaman karşı karşıya gelmediler. II. Filip, İspanya, Venedik ve Papalık arasında kurulmuş olan kavgacı ve itimâtsız ittifakı 1570 ile 1573 arasında devam ettirebilmek için büyük zahmetler çekmişti.

Osmanlıların askerî faaliyetleri büyük çapta insan ve enerji kaynaklarıyle desteklenmekteydi. İnsan gücü bakımından daimâ üstün olmaları, Türk muvaffakiyetlerinde başlıca rolü oynamıştır. Sultanın otoritesinin mutlak hüviyeti, Osmanlı cemiyetindeki aile bağlarının zayıflığı*, 16. asır boyunca Balkanlar'da ve Akdeniz'deki kudretsiz Hıristiyan komşulara yapılan akınlarda* elegeçen fırsatlar, ordulaın seferberliğini temin ediyordu. Osmanlı ordularının dayanıklılığı ve gayreti, onları Avrupalı hasımla-

---

(*) Yazarın bu görüşüne daha önceki sayfalarda itirazda bulunduğumuz hatırlanacaktır. Profesörün zayıflık diye vasıflandırdığı durum sosyal bünye ile kesinlikle ilgisizdir. Sürekli seferlerin, aile bağlarını zaman ve mekân itibariyle kesintiye uğratması tabiîdir; ancak bu durumu aile müessesesinin keyfiyetine ait bir zaaf olarak değerlendirmek tamamen yanlıştır. Ayrıca yazar bu değerlendiriş tarzıyla, sebeple neticeyi karıştırmış olmaktadır.

(*) Yazar, akıncılığın mahiyeti hakkında, daha ileriki sayfalarda oldukça doğru değerlendirmeler yaptığı halde, burada ve daha birçok yerde nedense akıncılıkla yağmacılığı birbirine karıştırmaktadır. Aslında akıncılık, karşı tarafın savaş hazırlıklarını bozmak, ikmal merkezlerini vurmak, düşmanın malî gücünü azaltmak ve kaynaklarını tahrib etmek, düşman ordu ve ahalisine korku ve dehşet salarak onları mânen çökertmek ve bu suretle asıl muharebeyi yapmak üzere sefere çıkacak olan orduya hazırlık yapmak üzere girişilen faaliyettir. Bu aynı zamanda derinlemesine bir keşif ve orduya yol açma hareketidir. Hareket prensipleri ve savaş taktikleri itibariyle bugünkü muntazam gerilla hareketleri gibidir. Akınlarda mühim olan ganimet toplamak değil, düşmanın özellikle askerî kaynaklarını ve malî gücünü tahrib etmektir. Nitekim bu fonksiyonunu yazar da ileriki sayfalarda belirtmektedir. Çağdaş savaşlarda bile, düşmanın sanat eserlerine kadar bütün varlığına el konulduğu düşünülürse, akıncılığın bir yağma mı, yoksa ileri bir savaş tekniği mi olduğu daha iyi anlaşılır. Yağmacılığın, Orduyu Hümâyûnun muntazam seferlerinde kesinlikle yasak olduğu bilinen bir gerçektir. Kanunî Sultan Süleyman'ın, parasını vermeden düşmanın bağından üzüm koparan askerin başını vurdurduğu pek meşhurdur. Zayıf Hıristiyan komşular, düşmana yataklık etmedikçe veya kuvvetli düşmanın harp hazırlıklarına sahne olmadıkça Osmanlı ordusunun taarruzuna uğramaz.

rından gerek keyfiyet ve gerekse kemmiyet bakımından üstün kılıyordu. Hıristiyan dünyasının eksiklikleri ve ihtilâfları ile bu üstünlük daha da artıyordu. 16. ve 17. asırlarda Avrupa ordularının hâlâ ana direği olmakta devam eden disiplinsiz ağır süvariler, Türklerin hafif ve sür'atli hareket kaabiliyetine sahip kuvvetlerine karşı dayanmakta çok güçlük çekiyorlardı. İngiliz seyyahı Moryson bu hususdaki görüşlerini şöyle belirtmektedir:

«Almanlara karşı hücum ederken de, kendilerini korurken de gösterdikleri çeviklik, her derecede taarruzlara karşı dayanıklı oluşları, herhangi bir felâket karşısında kaçmayı akıllarından geçirmeyişleri Türklerin büyük üstünlükleridir. Türklerin lehine daha pek çok savaş üstünlükleri vardır. Bu üstünlükleri isimlendirmek gayet kolaydır. Bütün bu hususlar, Almanları Türklerin büyük kuvvetlerine karşı koymakta âciz bırakmıştır.»

Türklere karşı girişilmiş olan askerî hareketlere dair düşüncelerle, Haçlı seferlerinden ve şövalyelerden arta kalan hâtıra ve an'aneler, tehlikeli surette birbirine karışmış vaziyetteydi. 1396 Niğbolu Haçlı seferinde edinilen feci tecrübelerden ve 1464 tarihinde Papa Pius'un tertiplemiş olduğu Haçlı seferlerinin neticelerinden hiçbir zaman ders almamış olan Avrupa hükümdarları, hâlâ büyük karşı taarruzu hazırlamağa çalışıyorlardı. Papa Onuncu Leon'un 1581 tarihinde tertiplemiş olduğu Haçlı seferi bu anlayışsızlığın en yerinde misâlidir. Hattâ, asrın nisbeten ma'kul görüşlü devlet adamı sayılan V. Şarl bile, bu gibi heveslere kapılmaktan kendini alamıyordu. Ancak 16. asırda Osmanlılara karşı girişilen uzun, acı ve muvaffakiyetsiz harplerden edinilen tecrübeler, daha gerçekci ve müdafaaya dayanan

bir stratejinin doğmasına yol açabildi. Habsburg Macaristanında I. Ferdinand tarafından icâdedilen istihkâm sistemi buna misâl gösterilebilir.

Uzun süren politik ihtilâflar, Osmanlılara karşı ittifak halinde hareket edilmesini önleyerek, Avrupa harp hamlelerinin çoğunu boşa çıkarmıştır. Sonradan Papa II. Pius olan Hümanist Aenas Sylvius, Konstantinopolis'in Fâtih tarafından fethedilmesinden sonra Hıristiyan âleminde sürüp giden ihtilâflara teessüf etmektedir.

«Bu, başsız bir bedendir. Hâkimlerden ve kanunlardan mahrum bir cumhuriyettir. Her devletin ayrı bir prensi ve her prensin de ayrı menfaatleri var. İngilizlere Fransızları kim sevdirecek? Kim Almanlarla Macarları ve Bohemyalıları barıştıracak? Eğer Türklerin üzerine ufak bir ordu salıverecek olursanız, kolayca galebe çalarsınız. Ama, büyük bir ordu sevketmeye kalkarsanız, çok geçmeden bu ordu kendi içinde ihtilâfa düşüp karmakarışık hâle gelecektir.»

16. asır boyunca bu teessüfler hep doğru çıktı. 1526 tarihinde Macaristan'daki parti kavgaları ve Alman prenslerinin V. Şarl'a karşı harekete geçmeleri de bunu göstermektedir. Politika ihtilâfları sosyal mücadelelerle karışarak girift bir hâle geldi. Sırbistan İmparatorluğunu Türk fetihlerine terk eden sosyal çıt kırıldımlık da 16. asır Macaristan'ının hususiyetlerinden biriydi. 1514 tarihinde patlak veren Macar köylü isyanı da gayet mânidar bir şekilde, Türkler'e karşı tertiplenmiş bir Haçlı seferi sonunda doğmuştur. Mohaç seferinin arefesinde, Papalık elçisi, krallığın vaziyetini anlatırken şöyle demektedir: «İçtimaî ve siyasî sınıflar arasında nefret hâkimdir.»

Şâyet Sultan hürriyetlerini vermeyi vadedecek olsaydı, teba'lar asillere karşı bundan daha korkunç bir ayaklanma hareketini başlatabilirlerdi. Yalnız Tuna boyları Avrupa'sında değil, aynı zamanda İtalyan deniz cumhuriyetlerinin Akdeniz kolonilerinde de Türklere kurtarıcı gözüyle bakılmaktaydı. 1566 tarihinde Cenevizlilerin elinde bulunan Sakız adasında ve 1570'de Venediklilerin henüz kovulmadıkları Kıbrıs'daki ortodoks köylüleri, hükmeden bir İtalyan sınıfının desteğinden faydalanmak suretiyle Türk istilâları karşısında yeniden birleşmeğe muvaffak olamadılar. Zira bu hükümran sınıf, dil ve din bakımından onlara tamamen yabancı olduğu gibi, istismâr metodlarında da insafsızca becerikliydi.

Bu misâllerden de anlaşılabileceği gibi, sosyal ve politik ayrılıklar, birbirlerine muhalif çeşitli mezhep temâyülleriyle büsbütün artmaktaydı. 16. asırdaki Osmanlı taarruzu, büyük bir reform buhraniyle şiddetle sarsılmış olan Avrupa'nın üzerine birdenbire çöküvermişti. Papalar silsilesi Hıristiyan birliğini kurabilmek için, Hıristiyan âleminin müdafaasını telkin etmek fırsatlarını arıyorlardı. Fakat maksatlarına erişemediler. Zira, reformlar politika ile fazla karışmış vaziyetteydi. Balkanlar çoktan beri bir kargaşalık kaynağı hâline gelmişti. Ortaçağ Bosna, Sırbistan ve Makedonyasında, Bogomiller gibi Hıristiyan itikadlarına rastlanmaktaydı. Bu mezheplerin Roma katolik otoritelerinden farklı görüşlere sahip bulunmaları, bu bölgelerde 15. asır Osmanlı fetihlerinin kolaylaşmasına yardımcı olmuştur.

16. asırdaki Türk zaferleri, Doğu Avrupalıların din bakımından ayrılıklarını büsbütün arttırdı. Ma-

caristan Katolikliği, Mohaç felâketiyle felç olmuş vaziyetteydi. Zira Kanunî Sultan Süleyman'ın kazandığı meydan muharebesinde krallığın on altı piskoposundan yedisi muharebe meydanında can vermişti. Bu durumdan faydalanan ve Türkler tarafından «İkona Kırıcı Yoldaşlar» gözüyle bakıldıkları için müsamâha gören Protestan misyonerler, fethedilmiş bölgelerde kendi mezheplerinin propagandası bakımından hızlı ilerlemeler kaydetmeye başladılar. Türk baskısının son haddini bulduğu bir devrede Protestanlığın ortaya çıkışı, Avrupalıları sadece bölmekle kalmadı. Aynı zamanda, kaybedilmiş toprakların Hıristiyanlar tarafından geri alınması ihtimâlini de zayıflatmış oldu. Meselâ, Transilvanya'da Katolisizm, Luteryanizm, Kalvenizm, Üniteryanizm gibi rekabet halindeki Hıristiyan mezhepleri kaynaşıyordu. Bu mezheplerin hepsi de gittikçe daha kuvvetleniyorlardı. Katolik kilisesinde yapılan karşı reform hareketi esnasında, Protestan münevverler sınıfı, Avusturya'nın, Sultanın kulluğundan kurtulmak için fazla bir şey yapamayacağı kanatindeydiler ve tesirli bir mukabele fırsatını da zayıf görüyorlardı.

Bu şartlar muvacehesinde doğan ilk Osmanlı zaferlerine rağmen, 16. asrın uzun süren harpleri, sonunda ölü bir noktaya gelerek durakladı. Bu durum, Türklerin Mohaç'da kazandıkları büyük zaferden sonra, 1529 tarihinde Viyana muhasarasında gösterdikleri başarısızlığa bakarak önceden kestirilebilirdi. Merkezî Macaristan'ın doğrudan doğruya Osmanlı idaresi altına girmesiyle neticelenen Mohaç muvaffakiyetinin peşinden, 1540 yıllarında Sultan Süleyman büyük zaferler ve ilerlemeler kaydedemedi. 1566'da tertiplediği son seferi, Balkan

sınırındaki kuvvet muvazenesini hakikatte olduğu gibi bıraktı sayılabilir. Bu durum, coğrafî güçlükler ve gittikçe artan muhalefet hareketleri karşısında, o devrin çok gelişmiş teknik kaynaklarının bile sınırlandırılmış olmasiyle izah edilebilir.

Türk ordularının muazzam cesâmeti, çözülmesi güç levâzım meselelerinin ortaya çıkmasına sebep oluyordu. Bu orduların en büyük unsuru sayılan süvariler, hayvan yemi temininin kifâyetsizliği ve kışın toprak şartlarının binicilik faaliyetlerine elverişli olmayışı yüzünden, kış seferlerinden menedilmişlerdi. Bu sebeplerden, Türkler ekseriyetle Nisan ortasından başlayıp Ekim sonlarına kadar devam eden yaz seferlerine bağlı kalmak mecburiyetini duyuyorlardı. Normal bir gidişle İstanbul'dan 90 - 100 günlük yürüyüş mesafesinde olan Macaristan, Osmanlı askerî imkânının bitiş noktasını teşkil ediyordu.

Şartlar böyle olmasaydı, Türklerin Mohaç Meydan muharebesinden sonra temas kurdukları Avrupa cemiyetleri, Balkanlar'da evvelce rastlamış bulundukları sür'atli fetih ve kahramanlığı kolaylaştıran çıtkırıldım olurlar ve bölünürlerdi. Fakat Merkezî Avrupa'da kurulmuş olan yeni cemiyetler, artık gelecekteki Osmanlı ilerlemelerini durdurmak için onun yoluna sed çekiyorlardı. Türklerin bu cemiyetlerin içine işlemiş kültürel ilerlemeye karşı terâkki kaydetmeleri, gittikçe daha güç bir hâle geliyordu. Zira, Viyana civarındaki Marşfild yaylasını işgal eden, müşterek dinî sadakat ve derin köklü müesseselerle kuvvetlenmiş, iyi inkişaf etmiş ve intizam içinde birleşmiş cemiyetler geçit vermez bir hale gelmişlerdi. Burada yerleşmiş olan Avrupalılar, önceki asırlarda Osmanlıların kurbanı olan cemiyet-

lere kıyasla çok daha fazla mukavemet göstermeğe muvaffak olabildiler. Bu mukavemet hareketleri, 1526 tarihinde Avusturyalı Ferdinand'ın Macaristan tahtı konusunda takındığı hâkimane tavırla ifâde bulmaya başladı. Ferdinand, 1530 yıllarında Habsburg Macaristan'ında iptidâi, fakat esaslı bir istihkâm sistemi kurdu. Türklere karşı sınır akıncılığı ve korsanlık hareketlerine girişmeleri için Slovanya ve Hırvatistan sınırlarında yerleşmiş bulunan vahşi ve yırtıcı kavimlere tahsisat verdi. Bu ve buna benzer tedbirler, Osmanlı ordularını yavaşlatarak, en sonunda tamamiyle durdurdu. Osmanlı orduları artık kendi faaliyet ve kabiliyetlerinin sınırı içinde olan seferlere girişmeğe başladılar.

1560 ve 1570 yıllarında Akdeniz'de de karadakine paralel bir durgunluk devresi görüldü. 1520'de başlamış olan harikulâde Osmanlı muvaffakiyetleri devri de böylece kapanmış oldu. 1577 tarihinde yer alan barış müzakereleri ve 1581'de aktedilen muahede de bu vaziyeti te'yid etmektedir. Bu muahede ile Türkler Akdeniz'de üstün mevkide kaldılar. Başlıca Kuzey Afrika memleketleri, Trablusgarb ve Tunus Türklerin eline geçmiş oldu. Avrupalıların Batı Akdeniz'de kurmuş oldukları hâkimiyet, İtalya, Sicilya ve Malta'nın sebatlı müdafaası ve korsanlık faaliyetlerine karşı tetikte bekleyen bir müdafaa sisteminin tatbiki sâyesinde kazanılmıştır. Bu sistemi tatbike muktedir ve hazır olan İspanya monarşisi, Türklerin Batı'da daha fazla hâkimiyet kazanmalarını önlemiştir.

Deniz faaliyetlerinde görülen duraklama, karada Balkanlar'daki duraklamayı andıran sebeplerden ileri gelmektedir. Profesör Brandel, 16. asır Akde-

niz dünyasının muazzam cesâmetini, deniz teknolojisinin nisbeten zayıf inkişafı ile kıyaslayarak aksetmiştir. İstanbul'dan İskenderiye'ye deniz yolculuğu ortalama olarak 15 gün sürmekteydi. Yine İstanbul'dan Venedik'e yolculuk ise 45 günlük bir zaman almaktaydı. Akdeniz sınırlarının bütünü üzerinde hâkimiyet kurabilmek, çevredeki cemiyetlerin hiç biri için bahis konusu değildi.

En mühimi, kış ayları içinde karadan herhangi bir ciddî harekete geçilemediği gibi, ciddi olarak deniz muharebelerine girişilmesi de mümkün değildi. Kış, her sene uzak akıncılık merkezleri olan Ceneviz gibi memleketlerin İstanbul ile temas imkânlarını ortadan kaldırıyordu. Barbaros ve Turgut Reis'in faaliyetlerinin de isbatladığı gibi, korsanlık seferleri son derece yıkıcı ve zararlı olabilmekteydi. Bununla beraber, uzun mesafedeki stratejik merkezlerin fethedilebilmesi için gemilerin denizde kalma müddetleri fazla kısaydı; muhabere ve ikmâl meseleleri de karma karışık bir haldeydi. Avrupa mukavemeti, Doğu Avrupa'daki gibi zayıf ve düzensiz olsaydı, vaziyet tamamen değişik bir manzara gösterebilirdi. Fakat, 1528 tarihinde Andrea Doria İspanyol donanmasının amirali olduktan sonra, Osmanlılar rakip mukabele davranışları ile karşılaşmaya başladılar. Bu mukavemet hareketleri II. Filip'in deniz reformları ve 1570 ile 1580 tarihlerinde Barselona - Cenova mihverinde faaliyete geçirilen konvoy sistemiyle hatırı sayılır bir şekilde şiddetlendi.

Türklerin Malta'yı almaktaki muvaffakiyetsizlikleri de bu durumu doğrulamaktadır. Sefere elverişli mevsimin gayet kısa sürmesi (Türk donanması İs-

tanbul'dan Nisan'da ayrılmış ve muhasara ancak Eylülde kurulabilmişti), adanın istihkâm sisteminin kuvvetli olması ve Sicilya'daki İspanyol ileri kuvvetlerinin ada müdâfilerine dışarıdan yardımda bulunmaları Malta'yı Akdeniz'in Viyana'sı haline getirmiştir.

OSMANLI TESİRLERİ

Erken çağlara ait Avrupa tarihlerinde, Osmanlılar umumiyetle meş'um velveleciler olarak tanıtılır ve tarih sahnesine ancak doğrudan doğruya İnebahtı'da mağlûp olmak için bilhassa çıkmışlar gibi gösterilir. Bununla beraber önemli bir husus da Osmanlıların mevcudiyetlerinin Avrupa'nın inkişaf etmesine yardımcı olmasıdır.

Osmanlıların Uzak Doğu limanlarından Avrupaya yapılmakta olan Doğu ticaret akımını kısmaları, 15. asırdan itibaren Batı'ya çekilmeye başlamalarında büyük rol oynamıştır. Bunun tesiri bilhassa bahârat trafiğinde görülmüştür. Bu hareket, 15. asırda Afrika'nın Atlantik sahilinin keşfedilmesiyle başlamış ve Portekiz'in Hindistan ve Uzak Doğu bahârat adalarına doğru itilmesi ve Yeni Dünya'nın bir İspanyol kolonisi haline gelmesiyle son haddini bulmuştur.

Ancak, kronolojik bakımdan bu hiç bir zaman inandırıcı bir izah sayılamaz. Türkler daha İstanbul'u bile fethetmeden, denizci Henri'nin kaptanları Portekiz'den başlayarak Afrika'nın etrafını gemilerle dolaşmakla meşguldüler. Vasko dö Gama, Hindistan'daki Malabar kıyılarına ulaşmıştı ve Yavuz Sultan Selim, Suriye ve Mısır'ın antrepolarını fethet-

meden önce, Alfonso dö Albükrek, Uzak Doğu'da ve Hind Okyanusunda müstahkem bir ticaret istasyonu şebekesi kurmuştu.

Portekizlilerin tutumunda, Osmanlıların bahârat ticaretine müdahalelerinin tesiri olmadığı gibi, bunun tam aksi varitdir. Portekizliler 1505 tarihinden Kral I. Manuel'in 1521 tarihindeki ölümüne kadar Doğu Asya ve Afrika'da yeni elde ettikleri merkezlerden harekete geçerek, gayet ihtiyatlı ve kısa bir müddet içinde son derece başarılı bir politikayı tatbike koydular. Bu politika, bahârat ticaretinde Müslümanları her türlü kârdan uzak tutuyordu. Bundan sevinç duyan Portekizli bir muasır şöyle yazmaktadır: «Türkler çıkmaza girmiştir. Daha ileri gitmekten tamamiyle âcizdirler ve bundan da mümkün olduğu kadar kaçınmaktadırlar... Hakikat şudur ki, Türkler mahvolacaklardır ve mahvolmaktan kurtulmaları kabil değildir.»

1515 tarihinden sonraki Osmanlı seferleri ve bu tarihten itibâren Osmanlıların takibettikleri ticaret politikası bu buhrana karşı enerjik bir cevap olarak yorumlanabilir. 1516-1517 tarihlerinde Suriye ve Mısır'ın Osmanlılar tarafından zaptedilmesi, Uzak Doğu ticaretinin başlıca limanları olan İskenderiye, Kahire ve Beyrut limanları üzerinde Türk hâkimiyetinin kurulmasını sağladı. 1522 tarihinde Rodos'un alınması, bu merkezlerle İstanbul arasındaki deniz-yollarının emniyetini temin etmek bakımından son derece önemliydi. Bu fetihler, 1520 tarihinde Osmanlı hükûmeti tarafından girişilen çalışmalara zemin teşkil etmiştir. 1530 tarihinde, bahârat ticaretinin eski inhisarcı ve vurguncuları olan Suriye, Mısır ve Venedik tâcirlerini defetmek için gösterilen

gayretler, bahârat pazarının resmî nezaret altında İstanbul'da toplanması yolunda sarfedilen gayretler ve bahâratın deniz yolundan İtalya'ya sevki yerine Tuna boylarından Avrupa'ya ihracına çalışılması bu meyanda sayılabilir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın 1520 ve 1530 tarihlerinde tertiplediği Balkan seferlerinin Almanya'da sona eren Tuna ticaret yolunun tamamı boyunca hâkimiyet kurmak için girişilmiş teşebbüsler olduğu düşünülebilir. Bu, bahârat ticaretini boğmak niyetinde olan bir hükûmetin tutumu değildir. Bu sebeple, Osmanlı yayılmasının İberya'nın keşfine yol açtığını ileri süren iddia yerinde olamaz.

Bununla berâber, çok derin düşünüldüğü takdirde, iki hâdise birbirine bağlı gibi görünebilir. Ortaçağ Avrupası, Doğu'dan gelen büyük baskılara mâruz, sıkıştırılmış bir cemiyetti. Haçlı seferleri de Ortaçağ Avrupasını Müslüman ablukasından tamamen kurtaramamıştır. Buna rağmen, 15. asrın sonundan itibâren, Avrupa'daki ekonomik faaliyetler düzensiz olmakla berâber, gittikçe kuvvetlendi. Halk da uyanmağa başlamıştı. Zirâî yatırım hacmi hatırı sayılır bir şekilde artmaktaydı. Teknik yenilikler sayesinde, tekstil sahasında ve tabiî maddelerin istihsâli endüstrisinde verimli bir gelişme meydana geliyordu. «Avrupa'nın genişlemesi» için gerekli ön şartlar esasen mevcuttu. Bu sıralarda Osmanlılar da İmparatorluklarını Balkanlar'a, Karadeniz bölgelerine ve Yakın Şark'a kadar genişletmişlerdi. Bu bölgelerdeki Müslüman hâkimiyeti gittikçe artarak şiddetlenmiş ve Müslümanları buralardan atmak hususundaki her türlü ümidin üstüne çıkmıştı. Bu sebeplerden, Avrupa ekonomisinin vâsi kuvvetleri, Uzak Batı'da daha az mukavemeti gerektiren, baş-

langıçta çok vaidkâr olmayan, fakat neticede fevkalâde mükâfatlandırıcı bir noktaya varabilmek için yollarını aramak mecburiyetindeydiler. Türkler Avrupalıları bu yöne sevketmekteydiler. Sadece, birbirinin yerini tutabilecek bütün çıkış yollarını kapadılar.

Rönesans ve Reform Avrupası üzerinde Osmanlıların bıraktığı tesirlerin tahlili ancak az düşünülmüş mevzularda ve yukarıdakilere nazaran isbatı mümkün neticelerde faydalı olabilir. Bir cemiyetin veya cemiyetler grubunun tekâmülünde haricî bir faktörün tesirini tanzim etmek hususunda daima karşılaşılan güçlük, bu faktörün faaliyetlerini kendisine ve birbirine tesir eden başka binlerce değerden kurtarmak olmuştur. Bu kitap, bu derece girift bir sebepler dizisini çözmeğe kalkışmamaktadır. Hususî ve çok seçkin münasebetler için Osmanlı tesirinin aşikâr ve doğrudan doğruya kendisini gösterdiği bölgeler ele alınmıştır.

Bütün bölgelerde görülen inkişaflar, daimâ aynı ana buhranın neticesiydi. Bu buhran Osmanlı baskısı altında Hıristiyan dünyası ile İslâm âlemi arasındaki sınırın çözülmesinden doğmaktaydı.

Sınır bir harita üzerindeki çizgiden ibâret değildir. Değişik kültürler ve sosyal bünyeler arasındaki intikal bölgesidir. İstikrarlı ve muvazeneli devirlerde, sınır nisbeten ihmâl edilmeğe mütemayildir. Çok defa kavgalı gürültülü bir toprak şeritidir ki, bu şeritin mahallî huzursuzluğu, birbirinden ayırdığı cemiyetler arasındaki yıpratıcı karşılaşmaları önlemek suretiyle, fevkalâde yatıştırıcı bir tesir doğurur. Öte yandan bu gibi cemiyetler arasında büyük ihtilâflar meydana geldiği vakit, her biri sınırı-

nın bekçisi olmak temâyülünü gösterir. Mütecaviz ve genişleme yolundaki cemiyet için sınır, artık gerek halkın, gerekse askerî kuvvetlerin dış zorlama ve baskısının en yüksek noktasını temsil etmektedir. Sınırı daha ötelere götürmek vazifesi bütün sosyal enerjileri kendine çeker ve seferber hâle getirir Sıkıştırılan ve hücuma uğrayan bir cemiyet için sınır, başka gözle bakılan bir sınır bölgesi olmaktan çıkar ve bir «Büyük Duvar» haline gelir. Bu duvarın korunması, onun müdafaa değerine güvenenler için artık bir vazife olmuştur.

Orta Asya'dan kopup gelen tarihî göçebe fütûhâtı dalgalarından biri sonunda ortaya çıkan Osmanlı İmparatorluğu, ganimet toplamaktaki mahâreti ve bu yoldan elde ettiği fasılasız kazançlarla beslenmekteydi. Sınırların genişletilmesi Osmanlılar için bir hayat kanunuydu.

Sıkışmış olmasına rağmen Avrupa, Osmanlı fetihleri yüzünden müsamâha tanımayan sıkı bir baskıya mâruz değildi. Zira, Bizans ve Sırbistan İmparatorlukları surlar ve istihkâmlar kurmuşlardı; Macaristan krallığı henüz el değmemiş bir haldeydi; Türkler de, Akdeniz'de henüz bir deniz kuvveti durumuna yükselmemişlerdi. 14. asırdan itibâren gittikçe artmaya başlayan Osmanlı baskısı 16. asırda son haddini buldu. Sultan Süleyman'ın orduları Viyana kapılarına dayanmıştı. Osmanlı donanması ise, Orta ve Batı Akdeniz kıyılarını dehşet içinde bırakmıştı. Bu şartlar altında an'anevî Avrupa sınırları çökmeye başladı. Türkler artık ciddi bir sıkıntı olmaktan çıkmış, öldürücü bir tehlike haline gelmişlerdi.

Avrupa cemiyetlerinin uzak ve gözden saklı Kuzey ve Batı kısımları, normal olarak nisbeten az

hasâr gördü. Fakat, Almanya ve İtalya yarımadası gibi Avrupa medeniyetinin kilit noktalarını teşkil eden bölgeler, hücumlara mâruz kalmışlardır. Edebiyatçı yazarlar kendilerini klâsik hayâllere kaptırarak, Roma sınırlarının barbar istilâcılar tarafından nasıl imhâ edildiğini kaleme almışlardır. Vaaz kitapları ve dinî risâleler, Türkleri, mâceraperest ve soysuzlaşmış Hıristiyan cemiyetinin sebep olduğu ilâhî öfkenin karşı konulmaz ceza verici âletleri olarak kabul ettiler.

Burada bize düşen vazife, Türk taarruzunun fizik ve psikolojik darbesi altında ezilen Avrupa'nın edindiği tecrübelere ve gösterdiği tepkilere şöyle bir dokunmaktan ibârettir.

OSMANLI FETİH BÖLGESİ : BALKANLAR VE TUNA BOYLARI AVRUPASI

15. ve 16. asırlarda, istilâya uğrayan ve Osmanlılar tarafından hareketten alıkonan Avrupalı halkın durumu, mahallî şartlara göre değişmekteydi. Erişilemeyen ve sınır dışında kalan birkaç bölge, hiç bir zaman doğrudan doğruya Osmanlı idaresi altına girmedi ve kolonileşmedi. Vergi ödemek ve belirli hizmetlerde bulunmak şartiyle, bunlara muayyen bir muhtariyet tanınmıştı. Bunların en önemlisi Ragusa (Dubrovnik) cumhuriyetidir. Ragusa Balkan yarımadasının Adriyatik bölümünde, orta büyüklükte tipik bir İtalyan tüccar cumhuriyetiydi. Avrupa mamûlâtı eşyaları; dahilî hububât, deri, esir ve ham maddeler ile takas etmek suretiyle, Ortaçağ boyunca mevcudiyetini devam ettirdi. Bununla beraber, Venedik'in kazanç rekabeti ve Balkan hinterlandının

kronik siyasî istikrarsızlığı yüzünden, devamlı olarak tehlike içindeydi.

1463 tarihinde Bosna'nın ve 1482 tarihinde de Hersek'in Osmanlılar tarafından fethedilmesi, cumhuriyeti ufak bir toprağın içine hapsetti. Ragusa artık Sultanın iyi niyetine tâbi bir duruma düşmüştü. 15. asır sonlarında bağlanan ve yılda 12.000 duka altını tutarındaki muazzam bir verginin ödenmesi suretiyle, Ragusa fiilî bir istilâdan muaf kalabildi. Bu vergi hiç değişmeden asırlarca devam etmiştir. Ragusalılar Türklerin o kadar işlerine yarıyorlardı ki, buraları fethetmelerine lüzum yoktu. Niş, Yenipazar ve Üsküp'teki Ragusa tüccar cemiyetleri, Balkanlar'ın bütün ekonomisini ihyâ ediyorlardı. Bu cemiyetler Türklerin kifâyetsiz oldukları ve alâka göstermedikleri bütün ekonomik faaliyetleri kendi üzerlerine almışlardı.

Bölgenin tuz ticareti onların inhisarı altındaydı. Sultana ve Sultanın Balkanlar'daki müstemlekelerine gümrük memuru, vergi tahsildarı gibi hizmet ediyorlardı. Avrupa tekstil maddelerini ithal ediyor ve Arnavutluk'tan çıkarılan çinkoyu, Bosna'dan elde edilen kurşunu İtalya'ya ihracat malı olarak satıyorlardı. Ragusalı sanatkârların Sırbistan mâdenlerinden çıkarılan altın ve gümüşle yaptıkları kilise süsleme eşyası, Roma, İstanbul ve Venedik pazarlarında alıcılar buluyordu.

Sultan Süleyman'ın fetihleri ve 16. asrın deniz muharebeleri, Ragusa Cumhuriyetine kısa ve asılsız bir altın devrinin nimetlerini ihsân etti. Cenevizliler, Karadeniz'deki kolonileri Türk baskısı altında parçalanıp ortadan kalktıkça, gemi nakliyatçılığını ve inşaatçılığını terkederek malî işler ve kazançlar-

la meşgul olmağa başladılar. Venedik gemiciliği de. korsan hücumları ve uzun deniz muharebeleri sonunda parçalanıp dağıldı. Ragusalılar, bu gelişmelerin Akdeniz nakliyat ticaretinde açmış olduğu boşluğu doldurdular. Venedik ticareti, 1570 - 71 tarihindeki Kıbrıs muharebeleri sırasında tamamen felce uğramış bir haldeyken, altmış büyük Ragusa gemisi, İstanbul, İskenderiye, Trablusgarp, Beyrut ve Selânik arasında işlemekteydi. Tescil edilmiş 250 ticaret gemisi kaptanı ve 5.000 gemici mevcuttu. Limanda 200 ticaret gemisi çalışmaktaydı.

Ragusa aynı zamanda da Avrupa ile Osmanlılar arasındaki lüzumlu irtibat ve muhaberâtı sağlıyordu. Diplomatlar ve tüccarlar şehri, Niş, Sofya ve Filibe üzerinden İstanbul'a götüren Adriyatik kervan yolunun başlangıç noktasını teşkil etmekteydi. Ragusalı casuslar ve gizli ajanlar, Avrupa politikasının yeraltı faaliyetlerinde çalışıyorlardı. 1530 tarihlerinde, bir tarafta Ragusalı bir tacir olan Sarafih Gucetic 1536 tarihindeki Osmanlı - Fransız anlaşmasına yolaçan müzakerleri başlatırken, öbür tarafta da bir başka Ragusalı tâcir olan Marin Zamnja da Osmanlı İmparatorluğunda olup bitenler hakkında İmparator V. Şarl'a muntazam raporlar sunmaktaydı.

Bu faaliyetlerin tüccar ve imâlat oligarşisine kazandırdığı muvaffakiyetler, cumhuriyetin sosyal münasebetlerini an'ânevî bir küf tabakası içinde donduruyor ve bu grupların kudretlerini devam ettirmelerine imkân veriyordu. Başlıca İtalyan şehirleri sınıf kavgaları yüzünden harâb olarak, toprak devletlerinin bünyesi içinde yutulmaya başladığı vakit, Ragusa, köhneleşmiş bir Ortaçağ cemiyeti olarak kaldı. Artık bu cemiyetin ekonomik ve politik faa-

liyetleri, sosyal bakımdan içine kapalı ve son derece düzenli lonca gruplarının kontrolu altına alınmıştı.

Ragusa şehirlerinde yaşayan halk gibi, Karadağların dağlı halkı da, tecrit edilmiş durumda olmakla berâber, Osmanlı fütûhâtının dalgaları tarafından yutulmamıştır. 1496 yılında Türkler bu bölgeyi istilâ ve işgal ettiler. Fakat, arazinin zorluğu ve uzaklığı, çok geçmeden kolonileştirme politikasını bırakarak, gevşek ve itibârî bir hükümdarlık politikası gütmelerine sebep oldu. Mahallî beyler arasından seçilen Voyvoda, vergilerin toplanması ve teslim edilmesinden mes'ul tutuldu. Fakat Karadağlıları müdahaleden kurtaran ve hürriyetlerini iâde eden asıl sebep, bölgenin kabile fertlerinin Sultanın ordularında askerlik hizmetine alınmalarıydı. Bu tarz bir nizâmla gayet müsait bir hale gelen yağma imkânları, hiç değilse 16. asır boyunca Karadağlardaki kabile reislerinin Osmanlı askerî faaliyetlerine hevesle iştirâkini temin etmiş oluyordu.

Tuna'nın güneyinde bulunan işgal altındaki ovalarda ve ekili topraklarda, fütûhâttan sonraki şartları tam olarak değerlendirmek güçtür. 15 ve 16 asırlarda, Balkanlar'da ve Merkezi Macaristan'daki köylü topluluklarının Osmanlıları çok iyi karşıladıkları ve çok defa ilerlemelerine yardımcı olduklarına dair pekçok delil mevcuttur. Bu durum Avrupa feodalitesi ile mukayese edildiğinde, Türk feodalitesinin daha az gelişmiş ve daha az zor kullanıcı olmasiyle izâh edilebilir.* 15. asırda Sırbistan, Bosna

(*) Daha önce de işaret edildiği gibi, yazar Osmanlı toprak ve Tımar sistemini yeterince kavrayamamıştır. Bunun için de, içtimaî bünyenin teşhis ve tahlilinde yanlışlıklara ve çelişmelere düşmektedir. Burada Türk feodalitesinden bahsetmesi de böyle bir yanlış-

ve Hırvatistan, 16. asırda ise Macaristan Merkezî ve Batı Avrupa'da hüküm süren metodlardan ancak daha az insafsız olması bakımından ayrılıyordu. Buna karşılık, Osmanlı feodalitesi, sosyal Timar müessesesinin temelleri üzerine kurulmuştu. Harpte gördükleri hizmetler karşılığında atlı savaşçılar olan Sipâhilere verâset yoluyla intikal etmeyen Tımarlar verilmekteydi. Köylüler zaviyesinden, bu sistemin pek çok faydaları vardı. Efendileri, umumiyetle bütün yaz boyunca seferdeydi; kaldı ki, serflerinden, kiracılarından aldıkları kiralardan ziyade, seferlerden ele geçirdikleri ganimetlerle alâkalanıyorlardı. Mutad tediyeler, para ve mal şeklinde değil, ekseriyetle çalışma ve hizmet olarak yapılıyordu. Tımarların tevârüs edilmezlik karakteri sebebiyle, fâhiş kira bedeli almak gibi yollarla kendi nesli için hazırlıklar yapmak Osmanlı sipâhisini Hıristiyan sipâhisi kadar çekmiyordu.

Bu sebeplerden dolayı, mülk sahiplerinin, Avrupa'da hüküm sürmekte olan son dereceye varmış istismarı, Osmanlıların elindeki bölgelerde de tatbik edebilmeleri için şartlar müsait değildi ve sebepler Avrupa'dakine nazaran daha azdı. Batı'daki feodalite örneğinde mevcut mahkemelerin buralarda bulunmayışı sâyesinde, 17. asra kadar sadece bazı yasaklar yürütüldü. Adlî idare dikkatli ve her şeye kaadir merkezî hükûmetin elindeydi. Hükûmetin kullandığı her seviyedeki ajanlar ekseriyetle Balkan menşe'li esirlerdi ve bunlar da için-

---

tir. Osmanlı cemiyet yapısı Avrupa cemiyet modeline göre ele alınarak değerlendirilmektedir. Halbuki, bu, tamamen farklı bir yapıdır ve yazar da daha önceki sayfalarda Türk cemiyetinde feodalitenin az geliştiğini değil, hiç mevcut olmadığını müteaddit kereler söylemiştir.

den çıktıkları cemiyetlerine sadakatlarını muhafaza ederek halka karşı merhametli davranıyorlardı.

Bununla berâber, Osmanlı kolonilerindeki politika sisteminin dayandığı prensibin hayırhahlık olduğunu zannetmek hatâlıdır. Batı Balkanlar'ın uzak bölgelerinden zorla toplanan çocuk haracı, 15. asırdan ara verildiği 1638 tarihine kadar, İmparatorluk topluluğunun ve Yeniçeri müfrezesinin insan gücünü beslemiştir. Muhakkak olan bir şey varsa, o da bu haracın daha az infiâle yol açtığıdır. İstanbul'daki İmparatorluk tâlim ve terbiye müesseselerindeki hayat şartlarını ve imkânları Bosna ve Arnavutluk'daki köy ve kasaba hayatının mahrumiyetleri ile kıyaslayacak olursak, bunun sebebini anlayabiliriz.

Şu da var ki, nisbeten bolluk içinde bulunan bölgelerde, Osmanlılar, uyanık ve haklarından vazgeçmeyen vergi tahsildarları olduklarını ortaya koymuşlardır. Önemli askerî ve idarî vazifelerde bulunmayan Hıristiyan teba' umumî toprak vergisine ek olarak büyük bir vergi «haracı» ödemekle mükellefti. Türklerin gelişi, mahallî beyler tarafından zorla kabul ettirilen mes'uliyetleri de her zaman azaltmıyordu. Böylece, ezici an'ânevî köylü rejimi, hakikatte pek değişmemiş bir halde eskisi gibi devam etti.

16. asrın uzun harpleri sırasında Macar köylüsü fazlasiyle eziyet çekmiş ve mahrumiyetlere katlanmıştı. O tarihlerde sahipsiz Macar ovası çarpışmakta olan ordular tarafından defalarca istilâya ve yağmaya uğramıştı. Meselâ, 16. asrın ikinci yarısında Bereg havâlisindeki on bir şehrin dokuzu taksim edilmiş ve 6000 köy arazisinden 4200'ü bakımsız bir hâle gelmişti. Bazı bölgelerde serfler, bir

Türk sipâhisine veya toprakları verâset yoluyla elde etmiş bir Hıristiyan beyine iki kat vergi ödemeye zorlanıyorlardı. Ahâlinin azalması önlenemiyor ve açık arazi gün geçtikçe terkediliyordu. Bazı köylüler kasaba ve şehirlerin emniyet verici havasına sığındılar, bazıları da göçebe çobanlığa başladılar. Göçebe çobanlık, hudutsuz ve kanunsuz bir bölgedeki ekin ziraatinden daha az tehlikeye maruz bir hayat tarzıydı. Osmanlı vergi sisteminin gelmesiyle bu temâyül yalnız Macaristan'da değil, baştan başa bütün Balkan ve Tuna boyları Avrupasında desteklendi. Çünkü Osmanlı vergi sistemi, otlaklardan ziyade, ekilip biçilebilir toprak üzerine yükleniyordu. Böylece, arazi sahipleri, koyun, keçi ve atlara yer açmak üzere, mülklerini köylü ziraatçilerden temizlemeğe teşvik edilmiş oldular.

Göçebe pastoralizminin yeniden canlanmağa başlaması, Romence konuşan göçebe çobanlar olan Ulahların sıkıntılı bir devreyi atlatmalarına yolaçtı. Bunların mahallî prenslikleri olan Eflâk ve Boğdan, 15. asırda Osmanlı idaresi altına girmişti. Bu bölgelerde kabile reisleri olan Boyarlar, 16. asır İstanbul'unun gittikçe artmakta olan gıda pazarı ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle, oturmuş bir feodal beyler sınıfı haline gelmeğe muvaffak oldular. Bir zamanlar hür olan taraftarlarını köleler gibi hizmet eden sığır yetiştiricileri ve ziraatçiler durumuna düşürdüler. Ana vatanlarının dışında kalan Ulah toplulukları serbestçe ve rahatça dolaşmağa devam ettiler. Balkan memleketlerindeki diğer topluluklara nazaran Ulahların Türklerle münasebetleri daha yakın ve samimiydi. Balkanlar'daki en iyi at terbiyecisi ve at tüccarı olmak sıfatıyle, Ulahlar Osmanlı ordusunun levazım bölümünde çok önemli bir yer

işgal ediyorlardı. Buna karşılık, muayyen bir çevrenin işlerini kendi inhisarları altına almaya muvaffak oldular. Devamlı seyahat eden İmparatorluk memurlarının muhafız takımını teşkil etmek vazifesini de aldılar.

16. asrın ikinci yarısında, Güney Doğu Avrupa'nın fethedilmiş topraklarındaki köylüler, umumî ve bariz bir sarsıntı geçirdiler. Tuna boylarında Avrupa ile İslâm dünyası arasındaki ölü nokta, Türklerin ganimet toplama ihtimâllerini büyük ölçüde azaltmıştı. Sipâhiler, kiracıları üzerindeki talepleri arttırmak suretiyle, gelirlerindeki müteakip düşmeyi karşılamak yolunu tutmuşlardı. Birçok hususlarda da kanunlardan kaçmanın yolunu buldular. Mülklerindeki tevârüs edilmezlik prensibini bozmak suretiyle mevcut Tımar sistemini altüst ettiler. Köklü ve irsî bir aristokrasinin sür'atle inkişaf etmesi sonunda, köylü sınıfı ekonomik istismarların daha sert şartlarına mâruz kalmış oldu. Bunun sonunda ise, arazi sahiplerinin ifratlarını önlemeğe çalışan merkezî hükûmetin kudreti azaldı. Netice olarak, seri halinde köylü ayaklanmaları ortaya çıkmağa başladı. Bunların arasında en iyi kışkırtılmış, fakat hiçbir suretle diğerlerinden ayırd edilmemiş olanları 1564-65 tarihlerinde Marovio ve Perilep civarında görülen ayaklanmalardır.

Bu türlü arazların ehemmiyetini fazla büyültmemeliyiz. Doğu ve Merkezî Avrupa'da Hıristiyan eyâletlerinin bir çoğundaki serflerin durumuyla, 16. asır boyunca Türklerin işgali altında kalmış olan Balkanlar ve Tuna boylarındaki köylü sınıfının durumunu karşılaştıracak olursak, Türk işgali altındaki köylülerin umumiyetle çok daha iyi durumda olduklarını görürüz.

Macaristan, mahallî dertleriyle uğraştığından bu konuda istisnâ teşkil etmekteydi. Meselâ, Mariovo ayaklanması, 1573 tarihinde Habsburg Hırvatistanındaki ve Slovenya'daki arazi sahiplerine karşı girişilmiş çok daha geniş bir köylü ayaklanmasına paralel gitmiştir. Yine Macaristan hariç tutulmak şartlyle, Osmanlı sistemiyle Güney ve Doğu Avrupa'nın gittikçe daha tesirli bir şekilde birleşmesi sonunda, şehirlerin gelişmesi teşvik edilerek, köylerdeki arazi sıkıntıları karşılanmış oldu. Saray Bosna ve Yenipazar gibi yeni ticaret merkezlerinin doğması da bu gerçeği ortaya koymaktadır. Böylece, takriben 1550 tarihinden itibâren nüfusta umumî bir artışla karşılaşıldı.

Türkler umumiyetle ihmalkâr ve sert olmalarına rağmen, nadiren sistematik bir gaddarlık ve istibdada başvururlardı. Bilhassa, çağdaş Avrupa'nın misyonerce ihtirâsı ve mezhep taassubuyla kıyaslanırsa, Türkler yabancı teba'larının nazarında son derece yüksek bir dinî müsamâhayı temsil ediyorlardı.

İslâmiyet Balkanlar'da yavaş yavaş ilerliyordu. Burada İslâmiyeti kabul ettirme çalışmaları, Osmanlı idarecileri tarafından tatbik edilen herhangi bir dine döndürme politikasından daha tesirli oluyor, sosyal ve ekonomik fayda sağlamalara bağlı görünüyordu. Bilhassa, İslâmlığı kabul etmiş kimsenin muayyen vergi yüklerinden ve mecburî hükûmet hizmetlerinden kurtulmasını temin etmek bakımından âdeta dört gözle bekleniyordu.

Balkanlar'daki Hıristiyan halkın tamamen zayıf düşerek, kanuna susamış, istilâcılara ümitsizce itaat etmiş olduğuna dair halk muhayyilesinde hâlâ

revaçta olan görüşler, «Haçlı Seferleri»nin menfaati uğrunda, söz sahibi kimselerin, bilhassa Habsburglarla Papalığın vaktiyle yapmış oldukları propagandanın mahsulü kalıntılardır. Yahut da, 19. asrın bambaşka şartları içinde meydana gelen durumu, 16. asra uydurmağa çalışan modern temâyülün neticesidir. Nitekim, 19. asırda ölmekte olan Osmanlı İmparatorluğu, Balkan milliyetçiliğinin alevlerini şiddet kullanarak söndürme temâylündeydi. Böyle iddialar ve görüşler, gerçeklerin gülünç karikatürleri olmaktan öteye geçemezler. Bununla berâber, yakın tarihçiler, daha muvazeneli hükümler verebilmek için, haklı olarak iyice derine giden araştırmalara girişmişler ve birçok bölgelerde Türklerin mütecaviz görünüşünde dehşet uyandıracakları yerde, kurtarıcı sayılarak çok iyi karşılandıklarına dair vesikalar bulmuşlar ve bunların fazlasiyle tesiri altında kalmışlardır. Zira, aşağı tabakaların başlangıçta elde ettikleri faydalar ne olursa olsun, Osmanlı İmparatorluğuna dahil edilirken geçirilen uzun süreli tecrübeler Güney ve Doğu Avrupa için bir faciâ halinde tasvir edilmiş bulunuyordu. Şurası muhakkak ki, Osmanlı emperyalizminde kendi aleyhine işleyen kısır bir taraf vardı.

Fütuhâta uğrayan Avrupalı halk, birkaç asır boyunca, tekâmülü muhafaza etmek kabiliyetinden mahrum sosyal ve siyasî bir sistem içine hapsedilmiş oluyordu. Bunun asıl kıymetini takdir ve yeniden ihyâ etmek mümkün değildi. Mümtaz sınıf, vahşi ve sefâhat düşkünü bir tufeylilik idealinin ötesine geçmekten âcizdi. Bu da göstermektedir ki, Türkiye, Avrupa içinde hâkim olarak kaldığı devreden itibâren zor ve bunaltıcı bir tecrübe geçirmiştir.

HABSBURG SINIRLARI

Kanunî Sultan Süleyman'ın taarruza giriştiği bütün Avrupa cemiyetlerinde, şehir merkezlerinin ve mahallî beylerin kudret ve imtiyazları zayıflamış, hükmeden hânedanlar türemişti. Bu işde muvaffak olmanın yolu, her zaman ve her yerde aynıydı: Vergileri yükseltmek; bürokrasinin genişletilmesi ve daimî ücretli ordular kurulması.

Avrupa'nın asil hânedanlarından biri olan Habsburglar, ne kahramanlık, ne de zekâca diğerlerinden farklıydılar. Fakat, inatçılıklariyle ötekilerden ayrılıyorlardı: İhtirâsları hudutsuzdu ve talihleri hayret edilecek kadar açıktı. Aile, Avusturya arşidükleri olarak Tuna boylarındaki toprakların, Roma arşidükleri olarak Mukaddes Roma İmparatorluğunun politikasına bîtaraf bir davranışla karıştı. Habsburglar, 15. asırda Mathias Korvinus tarafından kurulan geniş Macaristan Krallığının ortaya çıkması ve mütecaviz bir tavır takınmasıyle, bir tehlike karşısında bulunduklarını anlamakta gecikmediler. Macaristan krallığı sonradan ortaya çıkacak zayıflığını hiç belli etmiyor ve bu hususta hiç renk vermiyordu. Ustaca bir diplomatik faaliyet sonunda 1463 tarihinde imzalanan bir muahedeyle şartlar Habsburgların lehine döndü. Bu muahedeye göre, Mathias Korvinus, yerine kendinden doğma bir veliahd bırakmadan öldüğü takdirde, Macaristan Habsburgların eline geçecekti. Habsburglar politikada bir «Şarklı» şiddeti seçmiş gibi görünüyorlardı. Aslında böyle bağlayıcı bir karar, hânedanın karakterine yabancı sayılırdı. Zira, uzun ömrü boyunca hânedanın yegâne devamlı tutumu, başlıca fırsatları gözden ve elden kaçırmamak olmuştu.

Habsburglar, 1438 tarihinden sonra Alman politikasıyle ısrarlı bir şekilde meşgul oldular. Habsburglar için Mukaddes Roma İmparatorluğunun tahtı, artık bir aile yadigârı haline gelmişti. 1477 tarihinden hânedan, Burgonya'nın hükmeden hânedanı ile arasındaki mukadderatı tâyin eden izdivaç ittifakına son verdi. Muhakkak olan bir şey varsa, o da Habsburgların, Macar beyleri arasında Alman taraftarı olanlara para yardımında bulunduklarıdır. Habsburglar, Macaristan sarayında da âdet hâline getirmiş oldukları entrikaları çevirmeğe ve izdivaç ittifakı oyunlarını oynamağa devam ettiler. Fakat, politika hesaplarında Almanya, artık ikinci derecede bir yer almaktaydı. Böylece, Mathias Korvinus, 1490 tarihinde kendinden doğma bir veliahd bırakmadan öldü.

Macaristan tahtı Bohemya'daki hükümdar ailesine geçince, Habsburglar şiddeti tercih eden bir davranış içinde görünmek istemediler. Başka yerlerde zengin kaynaklar bulmak imkânı vardı. İttifak halindeki Avusturya ve Burgonya hânedanları, Burgonyalı Filip'le Deli Joanna'nın 1496 tarihindeki izdivaçları ile Aragon ve Kastil hânedanları ile birleştiği zaman, Habsburgların hırsı tamamiyle tatmin edilmiş oldu. Bu izdivacın en büyük erkek evlâdı Şarl, önceden kestirilmesi kabil olmayan, beklenmedik bazı hâdiseler silsilesi sonunda 1506'da Felemenk tahtına, 1516'da da İspanya tahtına oturdu ve 1519'da imparatorluk pâyesine erişti.

Aynı tarihlerde Doğu Akdeniz ve Tuna boylarında Osmanlı kudretinin ortaya çıkmasıyle, Habsburglar, bazı stratejik noktalarda, ilerlemekte olan Türklerle yüzyüze gelmeğe başladılar. V. Şarl, İspanya kralı olarak İspanya'ya tâbi devletlerde ve

sonra da İspanya sahillerinde, Müslüman taarruzlarına karşı girişilen mukavemet hareketini düzenlemek vazifesini üzerine almak zorunda kaldı. Mukaddes Roma İmparatoru sıfatiyle Şarl, İslâm dünyasına karşı Hıristiyan Katolik âleminin bekçisi rolünde olduğunu kavramış bulunuyordu.

İspanya'daki siyasî güçlüklerle ve Almanya'da patlak vermeğe başlayan Luther taraftarlarının ayaklanmasiyle son derece meşgul bulunduğundan, Şarl, Avusturya'dan tevârüs ettiği toprakları kardeşi Ferdinand'a devretti. Böylece, 1521 - 22 tarihlerinde Corintha, Carmiola ve Tyrol gibi Avusturya dukalıkları Ferdinand'a geçmiş oldu. Doğu Avrupa'da, hânedanının ihmâl edilmiş, fakat el'an büyük olan menfaatlerinin tehlikeye düşmesi üzerine Ferdinand, çok geçmeden mücadeleye dâvet edildi. Macaristan'ın çökmesi üzerine, Avusturya arşidükü, kendini Türklere karşı kurulan müdafaa sisteminin ön safında buldu. Macaristan kralı Lewis'in Türklere karşı yapılan ve kaybedilen Mohaç Meydan Muharebesinde ölmesiyle, Ferdinand, Macaristan tahtının, kendiliğinden iddiacısı haline gelmiş oldu. 1526 tarihinde Türklerin kazandıkları Mohaç meydan muharebesi böylesine tarihî gelişmelere yol açacaktı. Ayrıca, Lewis, Ferdinand'ın kızkardeşi Mary'nin kocası, kendi karısı Anne'ın ise erkek kardeşiydi. Kanunî Sultan Süleyman'ın 1529 tarihindeki azimkâr Viyana kuşatması, Habsburg hânedanını Tuna boylarında oturanların istikbaliyle daha yakından meşgul olmağa zorladı.

İspanya'da, İspanyol İtalyasında ve Doğu Avrupa'da, Habsburglar Avrupa sınır bölgesinin müdafaası hususunda mes'uliyet yüklenmeğe itildiler. Habsburg hânedanı ile Osmanlılar arasında yer alan bundan sonraki acı mücadeleler, bu bölgelerin ta-

rihî inkişâfına tesir ederek, büyük çapta değişikliklere sebep olmuştur.

Ferdinand Macaristan'da her türlü güçlükle karşılaştı. Krallığın üçte ikisi Osmanlı idaresi altındaydı ve Osmanlılar tarafından işgal edilmiş durumdaydı. Tekrar kalkınma ve kurtulma ümidi yok gibiydi. Memleketin geri kalan kısmında hak iddia eden Ferdinand'ın bu iddiasına, rakip bir namzet şiddetle karşı çıkıyordu. Bununla beraber, Ferdinand, Alman askerî idaresinin başkanı ve Mukaddes Roma İmparatorluğunun idare unsuruydu. Aynı zamanda da Romalıların kralı ve dolayısiyle müstakbel ve muhtemel Mukaddes Roma İmparatoru idi. 1531 tarihinden itibâren Ferdinand, Osmanlı idaresinin dışında kalan Kuzey Batı Macaristan eyâletlerinde Habsburg idaresini sağlamlaştırmak hususunda hatırı sayılır hizmetlerde bulundu; yeni yeni kaynaklar elde etti. İleride karşılaşılması muhtemel Türk taarruzuna karşı bir sınır ve müdafaa sistemi kurdu.

Askerî icraatla alâkalı meselelerde Ferdinand, âcil çâreler bulmak mecburiyetindeydi. İmparator V. Şarl'ın kardeşine açıkladığı gibi, İmparatorluk İspanyasının ihtiyaçları ve Almanya'da Protestanlığa karşı girişilen mücadele, muazzam Habsburg ordularının Doğu Avrupa'da toplanmasını önlüyordu. Habsburg askerî kuvvetleri, 1529 tarihinde ve sadece bir vak'aya mahsus olmak üzere Viyana önlerinde toplanmışlardı. Diğerlerinden farklı olan bu durumun dışında, İspanyol, İtalyan ve Güney Belçikalı ücretli piyadenin yardımı temin edilmişti. Bunlar sayıca az olmakla beraber, yine de işe yarıyorlardı. Çünkü bunların disiplin ve tekniği Doğu Avrupa'daki asilzadeler zümresinin beceriksiz, eski

moda ve dikkatsiz askerî icraatından bir asır daha ilerideydi. Böylece, teşkilâtlanmış olan bu tecrübeli savaşçılar, kendilerinden sayıca çok üstün olan Türk kuvvetlerinin ilerlemesini geciktirmeğe ve bir müddet durdurmağa muvaffak oldular. Türklere karşı devamlı olarak mukabelede bulundular. Türklerin kısa sefer mevsimini, pek cüz'î olan müstahkem mevkileri azaltmak için harcamalarını temin etmek suretiyle, Osmanlı ordularını bir asırdan fazla oyaladılar. 1526 - 29 tarihlerindekini andırabilecek muhtemel bir Osmanlı taarruzunu geciktirmiş oldular.

Hırvatistan ve Slovanya'daki Güney sınırlarının müdafaasında, Ferdinand, münhasıran mahallî kaynaklara güvendi. 1535 tarihinden itibâren, medenileşmemiş cemiyetlerle senelik ve birbirinden farklı anlaşmalara girişti. Kendileriyle sınır anlaşmaları yapılan bu toplulukların herhangi bir dış otoriteye karşı gösterebilecekleri infiâl, başka şartlar altında Habsburglar için dayanılmaz güçlüklere sebep olabilirdi. Sınır cemiyetleri bu anlaşmalardaki şartlara dayanarak, sınırın öte tarafında Osmanlı otoritelerine karşı aralıksız harplere giriştiler. Bu hizmetlerin karşılığında da, malî tahsisât ve fethedilmiş toprak bağışları almak suretiyle mükâfatlandırıldılar.

Habsburg Macaristanının Türk taarruzundan korunması, idarî tedbirlere dayandığı kadar, askerî teşkilâta da bağlıydı. Bilhassa Ferdinand'ın, kralın irâdesine ve Viyana'daki bürokratlarına mahallî itaati sağlaması ile alâkalı görünüyordu. Burada Ferdinand'ı çok müşkül ve karışık bir vazife beklemekteydi. Macaristan'daki asiller zümresi, mahallî hükûmetlerde de, merkezî hükûmette de son derece kuvvetli durumdaydı. Bu zümre, sayıca çok bir sınıftı. Mahallî münevverler sınıfını bastırmak maksa-

diyle büyük toprak beyliklerinden türemekteydi. Dahilî politikaları desiselerle doluydu. Bununla beraber, müşterek menfaatleri bahis konusu olduğu zaman, hayret edilecek bir şekilde birleşiyorlar ve kanunî müdafîlerinin de ağızlarından eksik etmedikleri gibi «yekpâre ve parçalanmaz bir asiller zümresi» haline geliveriyorlardı. Kasaba meclisleri bölgenin asilleri tarafından seçilir ve gerekli şahıslar da onlar tarafından tâyin edilirdi. Bu meclisler, devamlı toplantı halindeki eyâlet meclisleriydi. Kanunları çıkarırlar, politikayı idare ederler ve kendi icraatları hakkında yine bizzat kendileri hüküm verirlerdi. Türklere karşı girişilen mücadelelerde, asillerin desteğine ihtiyaç vardı. Bu sebeple, Ferdinand aristokratik imtiyazları ve idareyi içine alan bu sisteme dokunmaktan çekindi. Merkezde ise, büyük prensler Parlâmentoyu ve Kraliyet Meclisini hükümleri altına almışlardı. Ferdinand'ın burada uzun vâdeli, verimli ve azimli bir kampanya yürütmekten maksadı, Macaristan'ı, daha geniş çerçevesi ve daha büyük gayeleri olan Avusturya ile birleştirmekti. Kraliyet Meclisinin nüfuzu son derece azaltıldı. Hattâ bu Meclisin halefi olan Hâkimler Hükûmeti, Viyana'daki otoriteler tarafından dağıtılması işi kendisine verilen malî bağışlar meselesini hallettikten sonra pek az iktidarda kalabildi.

İstisnâsız olarak çok soylu bir asilzadenin vazifelendirildiği an'ânevî bir «Polatin» (İmparatorluk selâhiyetini haiz kimse) sistemi mevcuttu Bu kimse sarayda saltanat nâibi ve resmî hükûmet sözcüsü vazifelerini görürdü. Bu müessese 1532 tarihinde muvakkaten, 1562 tarihinde ise tamamen iptâl edilmiştir. Macaristan Parlâmentosunun muhtıralarının hazırlanması vazifesi «Polatin»in elinden alına-

rak Viyana'daki İmparatorluk Hususî Meclisine (Geheimrat) tevdi edildi. Aynı zamanda, Parlâmento, hükümdârı seçmek hakkından zımnen feragat ettiğine dair bir statüyü de kabul etmeğe çağırıldı. 1563 tarihinde ise, babası hâlen hayattayken, Ferdinand'ın halefinin taç giymesine müsaade veren bir karar almağa ikna edilmekten de kurtulamadı.

Bu sınırlı, fakat gerçekten kendi işlerine yarayan ve bürokratik ilerlemelere ek olarak, Habsburglar, Macaristan âşar vergisinin idaresini ve kazançlarını da elde etmeğe muvaffak oldular. Bu vergi yürürlükte olanların en eskisiydi. Umumî ve millî bir vergiydi. Aslında, kilisenin bakım ve muhafazası maksadiyle tesis edilmişti; serflerden asilzadelere kadar bütün sınıfları içine alıyordu. Ortaçağın sonlarına doğru, bu verginin toplanması işi, daha az asil tabakanın eline geçti. Bu sınıf, vergiyi dinî maksatlar için kullanacağı yerde kendi çıkarlarına kullanmağa başladı.

1526 tarihindeki Osmanlı zaferlerinin sonunda, asilzadeler zümresi geçici bir karışıklık ve sebatsızlık içine düşmüş, vergilerden elde edilen kazançların millî müdafaa sistemine tahsis edilmesi zaruretinin farkına varmağa başlamıştı. Böylece, âşar vergisinin idaresi hususundaki haklarından vazgeçerek, bu haklarını tahta devrettiler. Vergilerden elde edilen hâsılat, sınır kalelerindeki askerî kuvvetleri desteklemek için Ferdinand ve halefleri tarafından bir kaynak olarak kullanılmaya başlandı.

Bu tekâmül çok alâka çekici sosyal ve politik neticeler doğurdu. Bir yandan Habsburgların Macaristan üzerindeki iddiaları kuvvetlenip genişlerken, öte yandan da, vergi ödemek mecburiyetinden gelen infiâl - bunun zarurî olduğu kabul edilse bi-

ıe - Macar serf ve asilzadeleri arasında gittikçe büyüyerek, bu grup arasında Habsburg hükümdarlarına karşı beklenmeyen bir ittifak vücuda getirdi ve geliştirdi. Bu suretle, 1583 tarihinde Herves havâlisinde, altı serf ve bir asil, âşar vergisi kaçakçılığı suçundan müştereken itham ediliyordu. Macaristan'da sosyal sınıflar arasındaki an'anevî husumet, Avusturyalı bir prensin âdil icraâtı neticesinde yatışmaya yüz tutmuştu. Bu tekâmül, Türk ordularına ve akıncılarına karşı girişilen harplerde, serflerle asillerin işbirliği yapması sonunda, daha da desteklenmiş oldu.

Bu sebeple, Osmanlı İmparatorluğunun Tuna boylarındaki sınırlarının ötesinde kalan Avrupa topraklarındaki karma karışık tesirleri şöyle hülâsa edilebilir: İlk askerî seferlerinde Sultan Süleyman'ın Balkanlar'da elde ettiği harikulâde muvaffakiyet Habsburgları, nisbeten ihmâlle dolu bir devreden sonra, Tuna boylarındaki hânedan menfaatlerinin muhafazası ile alâkalanmağa sevketti. Eski Macaristan Krallığının kalıntılarını Avusturya idare sistemi içine alabilmek için, büyük gayret ve mahâret göstermege ve ilerideki Osmanlı taarruzunu karşılamak kudretine sahip bir sınır sistemi kurmağa mecbur oldular. Bir yandan Habsburgları benimsemek ve kayıtsız şartsız irâdelerine teslim olmak hususunda Macarların gösterdikleri isteksizlik, bir yandan da Osmanlıların mevcudiyetinin doğurduğu korku, Avusturyalı hükümdarların ve bürokratların bu meselelerle uzun müddet uğraşacaklarını ve başlarının derde gireceğini gösteriyordu. Başşehri Viyana olan yeni bir Habsburg devleti teşekkül etmeğe başlamıştı. Bu devlet Osmanlı İmparatorluğu ile devamlı harp halindeydi. Bir taraftan da bir türlü hal-

ledilemeyen Macaristan meselesiyle uğraşmaktaydı. 20. asırda tamamen ortadan kalkıncaya kadar Avrupa devlet sisteminin ilk unsurlarından biri olan Avusturya İmparatorluğu, bir dereceye kadar Kanunî Sultan Süleyman'ın istemeyerek kurdurduğu bir kuruluş olmuştur. Muhakkak ki, Avusturya Habsburgları, Tuna boylarındaki kapalı cemiyetlerin mukadderatını hiç bir zaman tam olarak benimseyemediler. 17, 18 ve 19. asırlar boyunca bütün Almanya'yı Viyana'nın boyunduruğu altına almağa uğraştılar. Bununla beraber, bu projeleri tamamen boşa çıktı ve bozgunla neticelendi. Avusturya, Osmanlılara karşı ilk müdafaaya geçen Daimî Doğu Avrupa Komitesi oldu. Sonradan Türklerin kuvveti gitgide azaldıkça, Avusturya devletinin karakter ve tekâmülünü gayet iyi belirten «Drang Nach Osten» (Doğuya Taarruz) parolasiyle Doğu Avrupa'nın müdafaası devam etti.

İSPANYOL HABSBURGLARI VE OSMANLI İMPARATORLUĞU

Doğu Avrupa'da Habsburg sınırlarındaki sebatlı Osmanlı baskısının meydana getirdiği ağır tesir. 16. asrın büyük bir kısmında ortaya çıkan hâdise ve neticelerin ritm ve inkişâfında büyük rol oynamıştır. Osmanlı inkişâfının İspanya'daki Habsburg monarşisi üzerindeki tesirleri hakkında hüküm vermek gayet zordur. 16. asır İspanyası'nın hükümdarları, meselelerle dolu bir ağın içine düşmüş vaziyetteydiler. Bu meselelerin birçoğu, en azından Türkler tarafından ortaya çıkarılan meseleler kadar bunaltıcı ve halli müşküldü. Meselâ, Amerikan Hindlilerinin geniş maden zenginliklerinin toprak üze-

rine çıkarılması ve nakledilmesi meselesi vardı. Almanya'da Luther meselesi ve prensliklerin itaatsizliklerini yatıştırmak meselesi mevcuttu. Fransa'daki Valois monarşisiyle hânedan arasındaki rekabeti takibetmek icabediyordu. Felemenk'de baş gösteren ayaklanmayı zor kullanarak bastırmak lâzımdı. Ve nihayet Elizabeth İngilteresine karşı harbetmek mecburiyeti vardı. Bir taraftan bütün bu meselelerin her birinin bıraktığı tesirlerle uğraşmak, bir taraftan da Osmanlı taarruzlarına karşı mukavemet hareketlerini düzenlemek, cidden çok zor ve çok fazlaydı.

Üç faktör, Habsburg İspanyası'nın, Akdeniz'de genişlemekte olan Osmanlı İmparatorluğuna karşı harekete geçmesini çabuklaştırdı. Bu faktörlerden birincisi V. Şarl (1516 - 1556) ve II. Filip'in (1556 - 1598) bir İspanyol devletini tevârüs etmeleri oldu Bu devlet, sadece 1469 tarihinde Kastilli İsabella ile Argonyalı Ferdinand'ın evlenmeleriyle kurulmuş yeni bir devletti. Bu sebeple devleti meydana getiren krallıkların menfaat ve tutumları, temelde daimâ birbirinden farklı olarak kaldı. Bu fark bilhassa dış politikada görüldü. Argonya, Balear adaları, Sardinya, Malta, Napoli ve Sicilya'daki emperyalist gelişmenin an'ânelerini muhafaza etti. Kastilya ise buna hiç bir zaman katılmadı. Bununla beraber, tahtların birleşmesi sonunda, Ferdinand, Kastilya'nın zenginlik ve enerjisini Argonya'yı kalkındırmak için kullanmak imkânını buldu. Bu suretle, Güney İtalya'da hâkimiyet kurmak maksadiyle Fransa'ya karşı muvaffak bir harp tatbikatına girişmek mümkün oldu. Ferdinand, uzun vâdeli bir İtalya fütuhâtına girişmek niyetindeydi ve İspanyol dış politikasının esas prensibi olarak bunu benimsemişti.

Bu politika V. Şarl tarafından benimsendi ve o kadar muvaffakiyetle yürütüldü ki, 1530 tarihlerinde İtalyan yarımadasının büyük bir kısmı İspanyolların eline geçti ve İspanyol nüfuzu altına girdi. Aynı yıllarda, Osmanlıların ve Kuzey Afrikalıların Hıristiyan âlemine karşı giriştikleri taarruz son haddini bulmuştu. Türk donanması ve Cezayirli korsanlar, Merkezî Akdeniz'i Hıristiyan ticaretinden temizlemekle tehdit ediyorlardı. V. Şarl'ın İtalya'daki müstemlekelerine ve mes'uliyetlerine karşı yöneltilen bu tehdit, Şarl'a mukavemet etmekten başka bir yol bırakmıyordu.

İkinci faktör, V. Şarl'ın da, II. Filip'in de, din tarihinin çok hareketli bir çağının mahsulleri olmalarıdır. Her ikisi de bütün müstehziliklerine ve intibakdaki kabiliyetlerine rağmen, hakikî bir din müdafaasının mühim bir rol oynadığı bir krallık mefhumunu çok aziz tutuyorlardı. V. Şarl 1535 tarihinde Tunus'a karşı harekete geçmek üzere Barselona'dan yola çıktığı zaman «Allahın Bayraktarı» olduğunu imâ etmişti. İspanyol Habsburgları, cihada sonuna kadar bağlandıkları gibi, kendilerini Hristiyanlığa da adamışlardı. Türkler ve müttefikleri, Merkezî ve Batı Akdeniz sahillerinde hücuma geçtikleri zaman, çok derin dinî itikad ve heyecanlı bir nefs müdafaası duygusuna kapılan İspanya kralları, kendilerini Hıristiyan âleminin koruyucuları saydılar.

Üçüncü faktör, 16. asırda İspanya'nın, herhangi bir Avrupa devletinden çok daha geniş ölçüde bir haçlı kuvveti halinde kalmış olmasıdır. İberya krallıkları, Faslılara karşı girişilen uzun süreli harpler sonunda, münkirlerden geri alınan topraklar üzerinde kurulmuştur. Haçlı seferleri, İspanyollar için

aktif bir iddia ve mukaddes bir an'âneydi. Granada'da kurulmuş olan Mağribî Krallığının fethi 1492 gibi geç bir tarihte yer almıştı. 1502 ile 1511 tarihleri arasında ise, askerî taarruz Akdeniz'i baştan başa geçerek Fas'a kadar uzanmış bulunuyordu.

Bir İspanyol mütalâasına göre, Osmanlı İmparatorluğu ile 16. asırda yapılan kara ve deniz muharebeleri çok eskiden başlamış olan ve o devirlerden beri süregelen bir mücadelenin devamından başka bir şey değildi. Ortaçağlardaki fetihlerin sonunda, krallık oldukça kalabalık bir Faslı nüfusuna sahipti. Bu yüzden, İspanyollar, kaçınılmaz bir şekilde, dinî mücadeleyi sürdürmek ve kuvvetlendirmek mecburiyetindeydiler. İspanya'daki Faslılar zorla dinlerinden döndürülmek mecburiyetine yeni yeni mâruz kalmağa başlamışlardı. İspanyol hükûmeti, Osmanlı yayılmasının memleketteki Müslüman ekalliyeti teşvik edip bunları pasif bir infiâlden çıkararak açık bir muhalefete sürüklemesinden korkuyordu. Bu sebeple ilerlemekte olan Türklere karşı harekete geçmekte acele ediyordu.

Akdeniz'de Osmanlı İmparatorluğu ile Habsburg İspanyası arasında cereyan etmiş olan uzun harplerin ana hatları esasen pek bellidir. Bu harp gayretleri, İspanya cemiyetine de, İspanyol ekonomisine de son derece zararlı olmuş ve büyük gerginliklere yol açmıştır. 1541 tarihinde V. Şarl'ın Cezayirlilere karşı ve Andrea Doria'nın 1560 tarihinde Cerbe'ye karşı giriştikleri seferler, binlerce asker ve denizcinin firarı ile neticelenmiştir. Bu savaşlarda, hiçbir mânâsı olmayan gayeler uğruna, gemicilik ve nakliyat için boşuna muazzam paralar harcanmıştır. İspanyol asilzadeler zümresi vergiden ta-

mamen muaf tutulduğu halde, bu gibi çabalamaların bedelini «Pechero» halinde vergi olarak ödeyen İspanyol avam tabakası müthiş bir şekilde ayaklandı. Cemiyetin aşağı tabakalarına has bir fakirlik, bu zümreyi eziyordu ve İspanyol ekonomisinin inkişâfı ihtimâli, devamlı olarak zarar görüyordu. 16. asırda Amerikan hazinesinin İspanya'ya akmaya başlaması, müessir bir ekonomik inkişâfı geliştirmesini ve desteklemesini gerektirirdi. Aslında, vergilerin ağırlığı, tüccar ve imâlatçıları muhtemel müşterilerinden mahrum etmiş ve yatırım yapmalarını önlemişti. Nazarî olarak İspanya, Avrupa devletlerinin en zenginiydi. Bununla beraber, İspanya'nın refâhı kısır bir refâhtı ve semeresiz sınıflara hasredilmişti.

İspanya'nın yoksulluğu, Akdeniz'de İspanya tâbiiyyetindeki devletlere de aksetmişti. Bu devletlerin pekçoğu, Türklere karşı girişilen muharebelerde ön safta yer almaktaydılar. Bunlar da anavatanda doğanlarla eşit vergi ödüyorlardı. V. Şarl'ın Sicilya'daki son iki umumî valisi olan Ferrante Gonzoga ve Juan de Vega, dayanılmayacak kadar ağır vergiler tahsil etmişlerdir. Bu vergiler, sahil müdafaasının kuruluşu, on kadırgalık bir donanmanın bakım ve muhafazası, bir İspanyol piyadesinin tesisi ve Ceneviz korsanlarına karşı çıkarılacak mahallî bir milisin tâlim ve terbiyesi için kullanılmıştır. Osmanlıların muvaffakiyeti gittikçe daha katmerli bir hale geldikçe, bu talepler de çoğalıyordu. 1560 tarihinde Cerbe'deki Hıristiyan mağlûbiyeti felâketini müteakip, bir Türk istilâsı beklendiği için Sicilya olağanüstü vergilerin yükü altında bunaldı. Bundan sonra, 1565 tarihinde, Malta'nın kurtuluşu için Messina'da bir donanma toplanmağa başlanınca, sıra

sevkiyat ve denizciliğe ait paranın bulunmasına geldi. Bunların hepsinden de ağırı, 1571 tarihindeki İnebahtı seferi esnasında Avusturyalı amiral Don John'un talebi oldu. O tarihlerde Sicilya, Mukaddes İttifak tatbikatının terakki zemini halindeydi. 1573 tarihinde Sicilya kralı Terranova, II. Filip'i protesto etti. Zira, artık zorlukları son haddini bulmuştu. Dayanılmaz bir hâl alan güçlükler karşısında Terranova adadaki İspanyol rejiminin istikrarından şüpheye düşmüştü. 1575 tarihinde, Sicilya'nın artık İspanya'ya hiç bir yardımı kalmamıştı; üstelik Madrit, Sicilya bütçesini takviye etmeğe mecbur olmuştu.

Bu haksız vergi talepleri, doğrudan doğruya, Türklere karşı girişilen Akdeniz muharebelerinin doğurduğu ihtiyaçlarla alâkalıydı. Bu hususta vali Colonna tarafından gönderilen bir mektup da bunu teyid etmektedir:

«Burada bulunduğum beş sene zarfında, bu krallıktan bir tek anormal vergi talep etmedim. Normal ve anormal masrafların yükselmesine karşı çıktım. Haşmetmeabın benden istedikleri her şeyi tedârik ettim ve saraylarını en mühim borçlarından kurtardım.»

1575 tarihinden itibâren durum aşikâr surette değişmiştir. Bu değişiklik, ancak, İnebahtı muharebesini takibeden yıllar zarfında deniz faaliyetlerinin geniş ölçüde azalmış olmasiyle izah edilebilir. İspanya'nın karşılaştığı müşkülâtın bir çoğu - şüphesiz hepsi olmamakla beraber - Osmanlı baskısı ve Osmanlı baskısına karşı hazırlanan mukavemet teşkilâtı için yapılan yüksek masraflardan geliyordu.

Aynı durum, sayısız sosyal meseleler için de

varitti. Bilhassa Mağribîlerin meydana getirdiği mesele, bunların başlıcasıdır. Mağribîler, Müslümanlıktan Hıristiyanlığa döndürülmeğe zorlanan bir zümreydi. Osmanlı kudretinin gittikçe artması üzerine, hükûmet çevrelerinde hâsıl olan korku ve dehşet neticesinde, bir ihtiyat tedbiri olarak 1502 tarihinde, Kastilya'da yaşayan Mağribîler dinlerinden dönmeğe ve dönmeyenler de sürgüne gönderilmeğe icbar edilmişti. Bu tatbikat, 1525 tarihinde Valencia'ya, 1526 tarihinde de Aragonya'ya kadar yayıldı. Hükûmetin politikası, korkunç bir âlet olan Engizisyon Mahkemesi tarafından desteklenmekteydi. Bu şiddet hareketleri, acı bir infiâl içinde bulunan mülteciler zümresinin İspanya'dan ihracı ile sür'atle neticelendi. Bu mültecilerin hükûmete karşı duydukları nefret ve memleket hakkında geniş mâlûmatları, İspanyol kıyı hattı üzerindeki Türk ve Kuzey Afrika akınlarının sayısını yükseltmekteydi. Artık İspanya kralları, azimli Mağribî ekalliyetine karşı uzun müddet inatcı bir mukavemetle göğüs göğüse çarpışmak mecburiyetindeydiler. Mağribîler, Valencia ve Aragonya'da muazzam bir ziraatçi nüfusu teşkil etmekteydiler. Mahallî aristokratlar için bunların çalışkanlık ve faydaları paha biçilmez bir kaynaktı. Hükûmetin politikası, bu bölgelerde aristokratlar tarafından devamlı olarak bozulmaktaydı. Zira, paha biçilmez bir işçi gücünü haricî bir müdahaleden korumak bu asiller zümresinin her bakımdan menfaati icâbıydı.

1526 tarihinde Valencia'lı Mağribîler arasında bir isyan patlak verdiği zaman, bölgenin arazi sahipleri isyanı bastırmak hususunda hükûmetle işbirliği yapmayı reddettiler. İsyanı bastırmak vazife-

si, Madrit tarafından büyük müşkülât ve masraflarla geçici olarak ithâl edilen Alman piyadesine verildi.

Bunlardan ayrı olarak, kendi idareci sınıfı bulunan ve çok geniş bir Mağribî nüfusu olan yeni fethedilmiş Granada Krallığında, Mağribî mukavemeti son derece ciddi bir tehlike teşkil etmeğe başlamıştı. 1560 yıllarında Mağribîler, Kuzey Afrikalı korsanların büyük çaptaki kahramanlık haberleriyle heyecanlanıp sabırsızlanmağa başladılar 1565 tarihinde Malta kuşatması esnasında, birçok Mağribî mültecisi Türk kuvvetlerinde göze çarpan mühim bir yer işgal etmeğe başladığı zaman, gerginlik büsbütün arttı. Endişe ve şüphecilik, resmî politikanın âdet haline gelmiş vahşetini daha da şiddetlendirerek, 1568 tarihinde yaygın bir Mağribî ayaklanmasının doğmasına sebep oldu. İsyancıların sayısı 1569 tarihinde 150.000'i bulmuştu.* İsyan, hü-

(*) Aynı tarihte Osmanlı İmparatorluğu Venediklilerin elinde bulunan Kıbrıs adasının fethi için hazırlıklar yapmaktadır. Padişah İkinci Selim Han sefere taraftardır. Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi, seferin meşrûluğunu iki sebebe dayandıran bir fetvâ vermiştir. Padişahın sâdık adamı olan kubbealtı vezirlerinden Lala Mustafa Paşa da Piyale Paşa ile birlikte Sultanın kararını desteklemektedirler. Bu seferin açılmasında, yazarın ileriki sayfalarda sözünü edeceği İspanyol Yahudisi Yusuf Nasi'nin de rolü olduğu söylenir. (Yusuf Nasi Kıbrıs'ın fethinden sonra burasının krallığına talip olmuştur.) Kıbrıs seferine Vezir-i âzam Sokullu Mehmet Paşa taraftar değildir. Vezir-i âzam'ın muhalefeti, umumiyetle, Lala Mustafa Paşa'yı rakip bilmesine ve Kıbrıs Serdarlığının bu zâta verilmesi ile kendisinin gözden düşeceğinden endişe duymasına bağlanır. Ancak, Sokullu'nun Kıbrıs seferine muhalefet etmekte, Mağribî isyanına dayanması dikkate değer bir ileri görüşlülüktür. Çünkü yukarıda da anlatıldığı gibi Mağribî'ler İspanya'da isyan bayrağını açmışlar, kendilerine bir hükümdar seçip İstanbul'a bir elçi göndererek Hilâfet makamından yardım istemişlerdir. Sokullu, bu müracaatın kabul edilerek, Hıristiyanlığın o cephede ezilmesi gerektiği görüşünü müdafaa etmiştir. Bu hareket tarzı kabul edildiği takdirde, Kuzey Afrika İspanyol tecavüzlerinden kurtulacak, ayrıca, bu suretle Osmanlı İmparatorluğunun Akdeniz ve Tuna boylarındaki en büyük rakibi, uzun zaman için hareket kabiliyetini kaybedecekti.

kûmetin büyük bir müşkülât devresine tesadüf etmişti. Zira, ordunun büyük çoğunluğu, Alba dükü ile birlikte Felemenk'de bulunmaktaydı. Deniz devriyesi ise, Cenevizlilerin teşvik ve destek kaynakları ile âsilerin irtibatını kesmeğe muvaffak olamadı. İsyan, ancak 1570 Ağustosunda, barbarca ve hararetli bir seferden sonra bastırılabildi. Muzaffer hükûmet tarafından zorla kabul ettirilen şartlar umumiyetle hayret verici ve son derece sertti. Faslılar kütle halinde Granada'dan «emin» eyâletler olan Estremadura, Galiçya, Eski Kastilya'ya sürülmeğe başlandılar.

Kütle halindeki bu sürgünler son derece eziyetliydi ve can kaybına sebep oluyordu. Netice, o zamana kadar Mağribî meselesinin girmemiş olduğu bölgelere de bu meseleyi yaymaktan ibâret kaldı.

16. asrın son on yılı boyunca güçlükler dizisi sürüp gitti. Mağribîleri Kuzey Afrika'daki müttefiklerinden ayırmak için daha başka çârelere de başvuruldu; başlıca çâreler olarak, 1579 tarihinde Andaluzya'daki ve 1586 tarihinde de Valencia'daki denizcilik bölgelerine geçmeleri yasaklandı. 1588 tarihinde resmî bir hükûmet memuru: «Bütün Faslıları alenî düşmanlar telâkki etmeliyiz,» diyordu. Sert muamele karşısında itidallerini kaybeden Mağribîlerin sayısı gittikçe çoğalıyor ve gün geçtikçe cürüm ve eşkiyalık yollarına sapıyorlardı. 1609 tarihinde hükûmet, nihayet politikasının iflâs etmiş olduğunu resmen kabullenerek bütün Mağribîlerin İspanya'dan dışarı atılmalarına karar verdi.

Osmanlı ilerlemesine karşı kurulmuş olan mukavemet teşkilâtının, İspanya'nın Habsburg hükûmetini beyhude ve semeresiz faaliyetler içine iterek müşkülât içinde kıvrandırdığı açık bir gerçektir. Bu

faaliyetler bütün ümitleri yok ettiği bir sırada, V. Şarl İberya'yı tevârüs ederek icraatına başlamıştı Ayrılma taraftarı ve ihtilâfçı sosyal ve politik gerginlikler İspanya'nın ana meselesini teşkil ediyordu. Ferdinand ile İzabella'nın evlenmesi, memleketi monarşinin etrafında birleştirme teşebbüsünün başlangıcı oldu. Fakat, İspanyol cemiyetinin birleşerek, intizam içinde birbirine bağlı bir hâle gelebilmesi için, sabırlı ve metanetli, uzun bir faaliyet devresi gerekliydi. Akdeniz'de Türklere karşı girişilen Haçlı Seferleri, bu seferler için şart olan zamanı, enerjiyi ve malî kaynakları adetâ yutmuştu. Muharebenin baskısı ve ihtiyaçların çokluğu ile şaşkına dönen hükûmet, iktisadî hayatta hâkim olan menfaatperest ve ayrılma taraftarı gruplarla uzlaşarak bir birlik cephesi kurmağa mecbur oldu. Bu arada millete ait derin memleket meseleleri, gerçekte el sürülmemiş bir halde kaldı, hattâ tamamen ihmâl edildi.

Bir İspanyol mülkiye memuru, 18. asırda memleketi için şunları yazıyordu:

«İspanya, kendisinden daha küçük bünyelerden müteşekkildir ve bu bünyelerin her biri diğerinden farklı ve birbirine muhaliftir. Birbirlerine baskı yapar, birbirlerini hâkir görürler; devamlı olarak birbirleriyle harp halindedirler. Her eyâlet, her dinî cemaat, her meslek grubu milletin diğer kısmından ayrılmış ve kendi içine kapanmıştır. Çağımızın İspanyası kudretsiz bir devlet sayılabilir... Küçük cumhuriyetlerden meydana gelmiş büyük bir cumhuriyettir. Bu küçük cumhuriyetlerin hepsi de birbirine karşıdır. Zira, her birinin mahallî menfaati umumî menfaatlerle tezad halindedir.»

18. asrın kısır ve kendi bünyesi içinde parçalanmış İspanyası, daha erken çağlarda elden kaçırılmış fırsatların bir neticesiydi. Bu dayanıklılık ve kapasite tükenmesinin hiç bir izâhı yoktur; bununla beraber 16. asırda Akdeniz'de İslâm dünyasına karşı girişilmiş olan uzun mücadele esnasında İspanyol devletinin ve cemiyetinin üzerine yüklenmiş bulunan sakat gerginliğe bağlanabilir.

İTALYA

İspanyol emperyalizminin gelişmesinin başlıca tahrikçisi, en büyük taraftarı ve arızî kurbanı, İtalyan bankerleri olmuştur. İtalyan bankerleri, bütün teşebbüsü ağ gibi saran bir faizle borç verme ve mukavele sistemi kurmuşlardı. Ortaçağ sonlarındaki, bilhassa Rönesans İtalyasındaki hareketler ve parlak şehir medeniyeti, 16. asır başlarında, yarımadada çarpışmakta olan kuvvetlerin, yâni Fransa, İspanya ve Mukaddes Roma İmparatorluğunun harp sahası haline gelince, telâfisi imkânsız zararlara uğradı. Bununla beraber, seçkin İtalya devletleri çoğunluğu, hâlâ Avrupa'daki en muğlak ve en kudretli cemiyetti.

İtalyan cumhuriyetlerinin Karadeniz, Balkanlar, Eğe Denizi ve Doğu Akdeniz sahillerindeki toprak ve ticaret müstemlekeleri, İtalyanları, yayılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu ile erkenden ve çok defa üzücü bir şekilde karşı karşıya getirdi. 16. asırda Türkler, Balkanlar'daki nüfuzlarını arttırmış, Suriye ve Mısır'ı fethetmiş, Kuzey Afrikalı korsan devletleriyle müttefik olarak mütecaviz bir deniz kuvveti haline gelmişlerdi. Bütün bunların neticesi olarak, İtalya gün geçtikçe Müslüman hücumuna

mâruz kalmağa başladı. Yarımadanın büyük ve bir dereceye kadar ehemmiyetli bir kısmı, Napoli, Sicilya, Cenova ve Milano, derhal İspanyol İmparatorluk sistemine dahil edildi. Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları Akdeniz'de ihtilâfa düştükleri zaman, İtalya, çarpışmaların ön safında yer almaktaydı. Venedik, Ankona, Messina, Napoli, Livorno ve Cenova, Avrupa ile Osmanlı dünyası arasıda en hassas temas noktaları haline gelmişti.

İtalya'nın sosyal ve ekonomik sistemleri üzerindeki umumî Osmanlı tesirine misâl olmak üzere, iki İtalya devleti, Venedik ve Cenova seçilmiştir.

Bunlar, dahilî Anayasaları ve politik an'âneleri bakımından son derece farklıydılar. Venedik hükûmeti, zekî ve amansız bir tüccar aristokrasisinin itiraz götürmeyen inhisarı altındaydı. Cenova ise, tüccar ve imâlatçıların teşkil ettiği bir orta sınıf «Popolo grassa» ile, aristokratlar zümresinin fasılâsız ihtilâflarının sahnesi halindeydi. Bu aristokratlar zümresinin refah ve kudreti, bankerlik ve milletlerarası ticaretten doğmaktaydı. Aristokratlar, bir yandan da feodal müstemlekecilik ve imtiyazlardan faydalanmaktaydılar.

Uyanık bir diplomasi ve Bergamo'dan İsonzo nehrine kadar uzanan geniş ve koruyucu bir toprak şeridi olan «Terra Ferma»nın elde edilmesi sâyesinde, Venedik on asır boyunca İtalya harplerinin kötü tesirlerinden kurtuldu ve Alp dağlarının Kuzeyinde yaşayan kavimlerin mütecaviz monarşisi altına girmeden müstakil kalabildi. Öte yandan, Cenova hem Fransa, hem de İspanya için stratejik bir kilit noktası teşkil etmekteydi. Sıra ile, büyük kudrete sahip bu iki devletten bir birinin, bir ötekinin himâyesi altına giriyordu.

Himâye altına alıcı her iki devlet de Türk baskısı altında gayet nâzik durumdaydılar. Neticede, her ikisi de büyük zararlara uğrayarak, Osmanlılara karşı girişilen mukavemet hareketinde İspanyol liderliği altında isteksizce birleştiler.

Haçlı Seferleri boyunca ve daha sonraları, İtalyan deniz cumhuriyetleri, kendilerini Güney Doğu ve Karadeniz Avrupasının ve Orta Doğu'nun ekonomik hayatına yavaş yavaş ve esaslı şekilde kabul ettirmeğe muvaffak oldular. Bu bölgelerde, çoğunluğunu limanların teşkil ettiği müstemlekeler ele geçirdiler. Bunların balşıcaları Karadeniz'deki Ceneviz Kefe'si ve İtalyan menşeli mülk sahibi bir sınıf tarafından idare edilmekte olan Venedik Kıbrısıdır. İtalyan cumhuriyetleri, ayrıca ticaret cemaatleri de kurdular. Bunların ekserisi, bulundukları memleketin kanunları dışında bazı kapitülasyon haklarına sahiptiler. En önemlileri İskenderiye, Venedik ve Türklerden evvel Konstantinopolis'deki Ceneviz müstemlekeleriydi. İtalyan tüccarları, Uzak Doğu menşeli biber, karanfil, zencefil gibi baharat, Suriye ve Mısır limanlarından ipekliler; Orta Asya'dan kuru yemiş ve şap sevkederlerdi. Yunan adalarından yağ ve şarap, Karadeniz Avrupasından kürk, don yağı, kurutulmuş balık ve zaman zaman da esir taşırlardı. Venedik ayrıca, Boğdan, Eflâk, Makedonya ve Kıbrıs'tan hububât sevkiyatı yapardı.

15. ve 16. asırlardaki Osmanlı fetihleri, bu son derece kârlı ticaret sahalarını tehlikeye sokmuş oldu. Bilhassa Venedik, Osmanlı baskısı karşısında son derece nâzik bir duruma düştü. 1516 - 17 tarihlerinde Osmanlı İmparatorluğuna dahil edilen Orta Doğu ticaret merkezlerindeki bahârata Venedikli

tâcirler hâkimdi. Venedik yünlü dokuma endüstrisinin en büyük pazar yeri, Doğu Akdeniz sahilleriydi. Şehrin gıda ihtiyacı, artık Türk idaresi altına girmeğe başlayan bölgelerden ithâl edilen hububatla karşılanmaktaydı.

Venedik, bu buhranı atlatabilmek için, büyük çapta insan ve idarî kaynaklarını fedâ etmek zorunda kaldı. Venedik hükûmeti, Avrupa hükûmetleri arasında en mâkul ve ihtiyatlı hükûmetti. Ticaret, nakliyat, deniz muharebeleri, diplomasi ve casusluk tekniğinde son derece ileriydi. Venedik'in Osmanlı baskısına karşı mukabele ve mukavemet tarzı, karakteristik bir şekilde hünerli, muğlak ve azimliydi.

13. asır başlarında, Dördüncü Haçlı seferinin yağmacı bir hücum haline gelmesinden mes'ul tutulan Venedik Cumhuriyeti idarecileri, 16. asırda, Osmanlı yayılmasına karşı bir Haçlı seferi tepkisi göstermeyi reddettikleri zaman, hiç bir müşkülâtla karşılaşmadılar. Osmanlı kudretinin artması Venedik için ağır bir mesele teşkil etmekle beraber, dinî bir mücadeleyi gerektirici sayılmıyordu. Venedikliler güven ve tasviplerini kazanmak maksadiyle, Türklere sık sık yardım etmek hususunda bütün kabiliyetlerini ortaya koymaktan geri kalmadılar. Osmanlıların hâkimiyeti altında mevcudiyetlerini ve ticarî faaliyetlerini devam ettirmeye muvaffak oldular. Faaliyetleri zaman zaman aksamakla beraber, bu aksaklıkları her zaman tâmir etmeyi becerebildiler. Meselâ, 1533 tarihinde Sultan, V. Şarl'ın İtalya'daki müstemlekelerine hücum etmek niyetindeydi. Bu sebeple, İspanyolların karşı tedbirleri hakkında geniş malûmat elde etmeğe çalışıyordu. İstanbul'daki Venedik elçisi Pietro Zeno'yu çağırtarak

şunları buyurdu: «Efendine derhal yaz. Zira balıkların denizin dibinde neler yaptıklarını bile bilir ve İspanya'nın limanlarında hazırlanmakta olan donanma hakkında bana malûmat verebilir. Derhal yaz.» Bu ve buna benzer fırsatlarda, ekonomik imtiyazlarını muhafaza edebilmek için, Venedikliler malûmat taşımağa hazır olduklarını ve hassasiyete kapılmadıklarını göstermişlerdir.

Hücum halindeki Türkler karşısında sık sık harbe sürüklenmek tehlikesi içinde bulunan Cumhuriyetin durumunu diplomasinin tek başına koruyamayacağını Venedik gerçekçiliği samimî olarak kabul etmekteydi. Venedik hükûmeti tarafından benimsenen strateji, karakteristik bir şekilde mâkul ve menfaatperest bir stratejiydi. Venedik hükûmeti iki ana prensip üzerinde ısrarla durmaktaydı: Denizaşırı sisteminde önemli müstahkem mevkilerin uzun muhasaralara dayanmasını mümkün hâle getirecek tahkîmat ve deniz muharebelerinin sevk ve idaresinde kısa, fakat kat'i seferlerin tercihi.

Bu suretle Cumhuriyetin malzeme hususundaki fakirliği, teknik teşkilât hususundaki mahâretiyle karşılanabilir ve büyük çapta zaferler elde edilebilirdi. Ancak bu yoldan diplomasiye bir istikamet verilerek büyük faydalar sağlanabilirdi. Fennî bir istihkâm sisteminin değeri, 1537 tarihinde Türkler Korfu adasını istilâ etmek istedikleri zaman ortaya çıktı. Zira, Türkler, kışın yaklaşmasından önce Venedik kalelerini yok etmeğe muvaffak olamadıkları için muhâsarayı kaldırmak zorunda kalmışlardı. Venedik 1470 tarihinde Eğriboz adasını kaybetti. Bununla beraber, 1489 tarihinde Kıbrıs'ı elegeçirdi ve Girit'i, Yunanistan'ın Batısındaki adaları, Mora ve Dalmaçya kıyılarında sıralanmış müstemlekeleri elin-

de tutmağa muvaffak oldu. 1570 tarihinde Türkler Kıbrıs'ı fethedinceye kadar sadece küçük toprak kayıpları verildi.

Girit ise, Osmanlılar tarafından yirmi dört sene süren bir muhasaradan sonra, ancak 1669 tarihinde alınabildi. Osmanlı kuvvetleri zayıflamağa başladığı zaman, Venedik, 1699 tarihinde imzalanan Karlofça muahedesiyle Mora'nın büyük bir kısmını elde etmeğe hazır bulunuyordu.

1530'ların son yıllarındaki harpler esnasında ve 1570 tarihlerinde, kat'î bir Venedik deniz stratejisinin tamamlanması hususunda girişilen teşebbüsler açık bir hâle gelmişti. 1538 tarihinde Preveze'de, Andrea Doria'nın müttefik donanmasını harbe sokmayı reddetmesi üzerine, Venedikli kaptanlar çok öfkelendiler. Zira, sayıca çok daha az olan Türk kuvvetlerine saldırmağa ve karşılarına çıkan bu nadir fırsatı kullanarak hızlı bir zafer elde etmeğe çok hevesliydiler. Avrupa ise, aksine İspanyol İtalyasının ve Batı Akdeniz'in uzun vâdeli müdafaasını düşünmekteydi. Andrea Doria, Osmanlı deniz kuvvetlerine karşı tesirli bir paravana saydığı donanmasını, şüpheli bir zafer peşinde koşarak tehlikeye sokmamak azmindeydi. Çünkü, muharebe kazanılsa bile, İspanya'nın bu zaferi devam ettirmesine imkân yoktu. Venedik, aynı asırda, 1571 tarihinde, Mukaddes İttifak'ın gittikçe daha isteksiz bir müttefiki haline gelmeğe başladı. Ve nihayet, 1573 tarihinde İttifaktan tamamiyle çekildi. Kıbrıs kaybedilmişti; Cumhuriyetin ekonomik durumu, harb gayretleri yüzünden gergin bir hale gelmişti. İnebahtı'da elde edilen zafer zirvesine ulaştığı sırada Venedik hükûmeti, uzayıp giden muharebenin tüketi-

ci ve kâr getirmeyici safhalarına sürükleneceği yerde, ne kurtarabilirse kurtarmak gayretindeydi.

Aynı devrede büyümeğe başlayan Osmanlı ve İspanyol devletlerine tesir eden büyük harplerin içine sürüklenen Venedik bu stratejisini pek az tatbik edebildi. Türklere karşı girişilen uzun süreli harplere girmeğe zorlandığı zaman, Venedik ağır toprak kayıpları veriyordu. 17. asırda aşikâr bir hal almağa başlayan Cumhuriyetin ekonomik inkırazı, bunun ne dereceye kadar Osmanlı yayılmasının neticesi olduğu sualini ortaya çıkarmaktadır. Tarihçiler, an'ânevi olarak bu inkırazın menşeini başka yerlerde aradılar. Hindistan ve Uzak Doğu'daki bahârat merkezlerine açılan Ümit Burnu yolunun Portekizliler tarafından keşfedilmesinin Venedik ekonomisine tesirleri üzerinde ısrarla durdular.

Bilhassa 16. asrın ilk on altı yılı içinde, bu keşfin Venedik'i güçlüklerle karşı karşıya getirdiğine dair deliller mevcuttur. Bununla beraber, tarihçiler, Venedik'in hususiyeti ve kuvvet kaynağı olan sabır, tahammül ve yeniden salâh bulma hususundaki kabiliyetlerini hesaba katmamışlardır. 16. asrın ortalarında, Orta Doğu'daki bahârat ticareti yeniden canlanmağa başladı. 1560 tarihlerinde, İskenderiye'ye, en az Lizbon'a gelmekte olana eşit miktarda biber gelmekteydi. Venedik'in bu ticaretten elde ettiği kârı sürdürdüğü aşağıdaki misâllerden de bellidir: Venedik'te yerleşmiş bulunan ve «fondaco» adı verilen Güney Almanyalı tüccar zümresi vardı ki, bunların başlıca ticareti, Orta Avrupa'nın bahârat ihtiyacını karşılamaktı. Bu zümre, Ümit Burnu yolunun açılmasından önce, 1490 tarihinde Cumhuriyet'e 18.000 duka altını vergi ödediği halde, 1561 - 62 tarihlerinde bu vergi 40.000 duka altını

geçmiş bulunuyordu. Tarihçilerin Venedik'in ekonomik inkırazını daha erken bir tarihe almağa mütemayil olduklarını ortaya koyan daha pek çok delil vardır. Pierre Sardello, 16. asırda Cumhuriyet'in gemi inşaatçılığı, seramik, şeker rafinerisi ve cam işçiliği endüstrilerinde her bakımdan inkişaf etmiş olduğunu göstermiştir. Şehrin nüfusu da sıhhatli bir şekilde yükselerek 1506 tarihinde 115.000 iken, 1563 tarihinde 168.000'i bulmuştur.

Bununla beraber, 17. asrın başlarında, zayıflama belirtileri kat'î ve açık bir hale gelmeğe başlamıştı. Bu düşme, bilhassa yünlü dokuma imâlat ve ihracatında görülmüştür. Yünlü dokuma endüstrisi, Cumhuriyet'in ekonomisinde en önemli yeri tutmaktaydı. Bu endüstri, Osmanlı dünyasının Venedik'e kapılarını açmasında büyük rol oynamıştı. 1612 tarihinde Venedik'deki İngiliz elçisi şöyle diyordu: «Geçmiş yıllarda bu şehirler dış pazarlara o kadar çok kumaş ihraç ederlerdi ki, bunun miktarı bazen yılda 24 - 25 bin balyayı bulurdu. Bu sene, yâni 1611 senesinde, sadece 15 bin balya ihraç edilebildi. Gelecek sene bu miktarın 10 - 12 binin altında olacağı kestiriliyor.»

O zamanın Venedik vesikaları arasında, bu sözleri doğrulayan sayısız vesika vardır. Aynı zamanda, gayet mânidar bir şekilde, Venedik'in 1570-73 tarihindeki Kıbrıs harbine sokulmasından hükûmeti son derece mes'ul tutan vesikalar da mevcuttur. Kıbrıs'ın kaybedilmesi, Venedik'i, hububat yetiştiren ve şarap imâl eden bir merkezden, Suriye ve Mısır limanlarına sefer yapan gemilerin uğrak yeri olan muntazam bir limandan mahrum bırakmıştır. Bununla beraber, bu kayıp, Venedik'in uğramış olduğu felâketler silsilesindeki tek vak'a değildir. Ay-

nı devre içinde, hububat ihtiyacını karşılayan mutad kaynakları ile yıllarca Venedik'in irtibatı kesilmiş ve şehir, Doğu ticaretinin durması yüzünden büyük zararlara uğramıştır. Akdeniz şiddetli deniz muharebelerine sahne olmağa başlayınca, son derece yükselen deniz sigortası ücretleri, ticareti aksaklıklara uğratmıştı. İnebahtı'da zafer kazanan Hıristiyan donanmasının gemilerinin teçhiz, bakım ve muhafazasını üzerine alan Venedik tophanesinin imkânları ciddi bir şekilde zorlanmaktaydı. 1573 tarihinde, yirmi yılı geçkin bir zamandır ortalıkta görünmeyen İngiliz tüccarları Akdeniz'de yeniden faaliyete geçmeğe başladılar. Büyük miktarda ve ucuz kumaş satıyorlar, Venedik kadırgalarından daha emin, daha sür'atli ve daha büyük gemilerle ticaret yapıyorlardı. Venedik'le müthiş bir rekabete girişmişlerdi. 1612 tarihinde İstanbul'da yirmi ticaret müessesesi kurmuş bulunuyorlardı. Bu arada, Venedik depolarının sayısı ise beşe düşmüştü. Venedikli araştırıcıların da işaret etmiş oldukları gibi, Akdeniz dünyası İngilizlere yeniden câzip görünmeğe başlamıştı. Zira, Akdeniz dünyasında Türklerle İspanyollar arasında cereyan etmekte olan yıpratıcı harpler, Osmanlı müstemlekelerinde pek belirli olan bir ihtiyacı, yâni kumaş, gıda maddesi ve maden (bilhassa top dökmekte kullanıldığı için kalay) ihtiyacını büsbütün kamçılamıştı.

Kıbrıs muharebesi esnasında ve daha sonraları, Venedik gemiciliği, bunların hepsinden zararlı olan Hıristiyan ve Müslüman korsanlarının sert hücumlarına maruz kalmıştı. İspanyolların Osmanlı yayılmasiyle çatışması neticesi olarak, bu korsanların faaliyetleri büsbütün artmış ve korkunç bir hale gelmişti. Korsanlar büyük çaptaki deniz muharebeleri-

nin kanunsuz gürûhunu teşkil ediyorlardı. Bunların toplanması gayet ucuz ve kolay, dağıtılmaları ise son derece zordu. Sulh aktedildiği zaman «namuslu» cemiyetlerin en zayıfını yağma etmekte tereddüt göstermezler ve bu hususta son derece sür'atli davranırlardı. Venedik ekonomisi, korsanlık faaliyetlerine karşı daimâ kurnazca bir hassasiyet göstermiştir. 1501 gibi erken bir tarihte, çok methedilen bir Türk korsanı olan Kemal'in Ege Denizi'nde faaliyete geçtiği haberi, deniz sigortası ücretlerinde derhal bir yükselmeye sebep olmuş, ödenen primleri yüzde ikiden, yasaklanmış bulunan yüzde on nisbetine çıkarmıştı. Sadece Türklerle İspanyollar arasında cereyan eden çatışmaların sonunda bile, bu mesele başa çıkılamayacak nisbetlere varmıştı. 1580 tarihlerinde Akdeniz'in büyük kuvvetleri arasındaki çatışmaların bir müddet için duraklaması üzerine bu çatışmaların teşvikiyle ortaya çıkmış olan korsanlık faaliyetleri büsbütün arttı. 1612 tarihinde Venedik'deki Fransız elçisi şöyle diyordu: «Burası öylesine korsan dolu ki, istediğiniz kadar malınız olsun, işe yaramaz demektir.» Fransız elçisinin bu sözlerine İngiliz meslekdaşı, 1612 tarihinde şöyle bir ek getiriyordu:

«Bu sinyorlar, hiç kaale almadıkları korsanlara karşı gösterdikleri kayıtsızlık yüzünden iflâh olmamağa mahkûmdurlar. Zira, korsanlara karşı tedbirli olmak için konvoy usûlüne başvurmayı veya sırf korsanlarla mücadele etmek üzere savaş gemilerini seferber hale sokmayı akıllarından bile geçirmiyorlar.»

Venedik gemiciliğine en büyük darbe, Avusturya Habsburgları tarafından Carniolo'ya yerleştirilen Sırp ve Bosna mültecileri olan «Uskoklar» tara-

fından indirildi. Uskokların devamlı faaliyeti sonunda, Cumhuriyet, 1614-1617 tarihleri arasında Adriyatik sahillerinde yıkıcı şekilde masraflı olan Uskok Harbi'ne girmek zorunda kaldı.

Venedik'in ekonomik inhitatı, muhakkak ki, Osmanlı yayılmasının harekete getirdiği bir sebepten ileri gelmiyordu. Bu inhitatın sadece 1570'lerin ilk yıllarındaki hâdiselerden doğduğu da söylenemez. Başka faktörlerin de hesaba katılması şarttır. Bilhassa aşırı müdahaleciliğin Venedik endüstrisi üzerindeki ters düşen tesirleri düşünülmelidir. Venedik hükûmeti, vatandaşlar arasındaki kardeşi kardeşe vurduran rekabeti önleyebilmek içi çok sayıda nizamnâmeler çıkarmak zorunda kalmıştır. Bu nizamnâmeler dizisi, teşebbüsleri boğarak yenilikleri yasaklamıştır. Bununla berâber, tarihî bir vakıa olarak, Venedik ekonomisinin inhitatı üzerindeki mütalâaların, 16. asırda Osmanlı kuvvetinin son haddine varması ve Avrupa'nın buna karşı gösterdiği tepkiye bağlı olduğu hakkındaki umumî görüşü tamamiyle bir kenara bırakmak imkânsızdır.

Osmanlı taarruzu Venedik'i mahva doğru sürüklerken, Cenova'ya refâh bahşetmişti. Bu durum başlangıçta o kadar bâriz değildi. Cenova'nın Doğu hudut karakolları, Venediklilere kıyasla çok daha büyük bir sür'atle Türk akıncılarına teslim olmuşlardır. Küçük Asya'da şap çıkarma merkezi olan yer, 1452 tarihinde kaybedildi. Cenevizli tüccarlar başşehirde de, Karadeniz bölgesinde de Bizans İmparatorluğu ile yakın münasebetler kurmuşlardı. İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesiyle, Cenevizli tüccarların ticaret ve refâhı birden bozuldu Kefe ve Karadeniz'deki diğer limanlar 1475 tarihin-

de Türklerin eline geçti. 1456 tarihinde Ege Denizi'ndeki İmroz, Lembos, Semendirek adaları kaybedildi. 1462 tarihinde ise Lesbos adası kuşatıldı. Geriye kalan tek sınır karakolu olan zengin Sakız Adası 1566 tarihine kadar dayandı. Bu tarihte de, bir yıl evvelki Malta muvaffakiyetsizliğini hazmedemeyen Türkler tarafından birdenbire istilâya uğradı.

Cenevizliler, Venedik'in yapmış olduğu gibi, elâstikî ve maharetli bir artçı faaliyetine hiç bir zaman girişmediler. Ticaret ve politika hayatında şiddetli bir rekabet hususiyeti ile şöhret yapan Liguria Cumhuriyeti, hareket tarzını mukayese ve tâyin edecek vatanperverlik kaynaklarından mahrumdu. Cenova, 14. asırdan 16. asıra kadar, eski aristokratlar zümresiyle yeni ticaret burjuvazisi «Popolo Grasso» arasında sürüp giden acı parti kavgaları yüzünden şaşkına dönmüş vaziyetteydi. 1339 tarihinde Popolo Grasso hükûmetin idaresini ele geçirmiş, Sauli ve Guistiniani gibi zengin ve kudretli aileler vasıtasiyle şehrin Doğu ticaretini hükmü altına almağa başlamıştı. 15. asırda gittikçe artan Osmanlı baskısı karşısında, bu ticaret zayıflamaya başlayınca, memleket meselelerinde aristokratik bir tepki görüldü ve bu tepki zamanla kuvvet kazanma yoluna girdi. Bu tepkinin sebebi, 1407 tarihinde temeli atılan ve devletten alacaklı, hâkim bir aristokratik şirket olan St. George Bankasının kuruluşuyla ilgiliydi. Destekleme taahhütleri, Karadeniz ve Orta Doğu'da devam etmekte olan kayıplar sonunda, orta tabaka hükûmeti müzmin güçlüklerle karşılaştı. Hükûmet bunların masrafını ancak ziraî vergiler ve bankadan aldığı faizli bonolara karşılık toprak ferağ etmek suretiyle karşılayabiliyordu. 16. asrın başlarında zekî bir Floransalı müşâhit olan Nicolo Mac-

hiavelli şu hususları belirtmek suretiyle bu gelişmeyi ortaya koymuştur: «Hükûmetin yabancı tecavüzler yüzünden müfsit ve cesaret kırıcı bir mücadele içinde kıvrandığı bir devrede, idarede bu kadar büyük hissesi olan aristokrasi, neticede devletin idaresini tekrar ele alabilir.» Kısacası, umumî finansmanı idare etmek suretiyle Ligurya aristokrasisi, politik kudrete yeniden nüfuz etmeğe başlamıştı.

Bütün bunlar, memleket içindeki anlaşmazlıklar, Cenova'nın başarısızlığının başlıca sebebi oldu ve dolayısiyle Cenova, Osmanlı fetihlerine karşı azimli ve kesif bir mukavemet hareketine geçemedi. 15. asır başlarında ve 16. asır sonlarında ortaya çıkmağa başlayan büyük fırsatlar da durumu izâh etmektedir. Bu fırsatlar Batı'da Türklerin idaresi altına geçmiş bulunan ticaret ve toprak kayıplarından elde edilebilecek büyük telâfilerdi. Karadeniz ve Akdeniz sahillerindeki ticarî müstemleke imparatorluğu çökmüştü. Bu sebeple, doğmakta olan İberya Krallıklarında ve tâbiyetleri altındaki memleketlerde, ticarî ve malî bir imparatorluğun kurulmağa başlamasiyle, Cumhuriyet'in ekonomisi yeniden duruma intibak etmek zorunda kaldı.

16. asırda tekâmülün en yüksek noktasına varmış olan bu imparatorluğun bünyesi, Türklerin mahvetmiş oldukları imparatorluğun bünyesinden üç hususta ayrılıyordu: Karakter olarak toprağa bağlı değildi, tamamen ekonomik esaslar üzerine kurulmuştu; alışılmış ticaret usulü yerine, münhasıran olmamakla beraber, finansman ve taahhüdü esas olarak almıştı. İmparatorluk, 1528'de Cumhuriyeti idare etmekte olan orta tabakayı, Popolo Grasso'yu devirip yerine geçen Ligurya aristokrasisinin eseriydi.

15. asırda, Portekiz gün geçtikçe refâha erişmekteydi. Ceneviz'in Dario, Centrione, Cattameo, Salvogo, Spinola gibi aristokratik müesseselerinin temsilcileri Lizbon'da toplanmağa başladılar. Bu temsilciler, 1500 yıllarında şeker ticaretini inhisarları altına almışlar, Modeiro ve Azor adalarında rafinerilere ve muazzam çiftliklere sahip olmuşlardı. Mahsulü Lizbon yoluyla Cenova'ya ihraç ediyor, Güney ve Orta Avrupa'nın her yerinde mallarını satıyorlardı. Doğu Akdeniz bölgesinden atılmış olan Cenevizliler, doğup yayılmakta olan İspanyol ekonomisinin içine muvaffakiyetle yerleşmeye başlamışlardı. Sevil'deki noterlik arşivlerinde yapılan tetkikler neticesinde, İspanyol ticaret müesseselerinde gizli hisseleri olan, faizle para veren, deniz sigortası acenteliği yapan Cenevizlilerin 1500-1520 tarihleri arasında, İspanya ile Amerika ticareti üzerinde nasıl aracılık ettikleri ortaya çıkmıştır. 15. asır başlarında ve 16. asır başlarında, Akdeniz'de İspanyol monarşisinin himâyesi altında bulunan Sardunya ve Sicilya Adaları, âdeta Ceneviz ticaret müstemlekeleri haline gelmişlerdi. 1528'de İspanya başşehrinde toplanan Kastilya Millet Meclisi, yün, ipek, çelik ve sabun ticaretinin Cenevizlilerin inhisarı altına girmiş olmasından yakınıyordu.

Cenevizli amiral Andrea Doria, donanması ile asıl vatanında siyasî bir hâkimiyet kurduğu zaman, ekonomik nüfuzun gidişatı daha da hızlanarak gelişti. Doğu'daki müstemlekelerin kaybedilmesi sonunda, orta tabakanın, Popolo Grasso'nun gelir kaynakları çok azalmıştı. Buna karşılık, İspanya'da yaptıkları yatırımlar dolayısiyle aristokratlar zümresinin gelir kaynakları gittikçe artmaktaydı. Doria'nın yapmış olduğu hükûmet darbesi neticesinde, Cum-

huriyetin politik düzeniyle ekonomik gerçekler, âni ve ters bir şekilde birbirlerine intibak ettiler.

Amerika'dan Sevil'e yapılmakta olan altın ve gümüş ihracatı muazzam nisbetleri bulmağa başlayınca, İspanya'daki Ceneviz bankerlerinin sayısı ve faaliyetleri de çoğalıyordu. 1550 tarihlerinde Alman ve Floransalı rakiplerinin çoğunu altetmiş bulunuyorlardı. Grimaldi firması, 1558 tarihinde sadece İspanya sarayına verdiği faizli bir borçtan bir milyon altın kâr etmişti. Bu çeşit borçlar son derece yüksek faizler karşılığında verilmekteydi; uzun vâdeli borçlarda faiz miktarı yüzde on ile on dört arasında hesaplanmaktaydı. Saray ödeme taahhütlerini yerine getiremediği takdirde, alacaklı, hükûmetten toprak bağışları, unvanlar, ticaret ve imâlat hususunda imtiyazlar koparıyordu. Bu muameleler karşısında 1542 ve 1592 tarihlerinde, İspanya Millet Meclisi toplanarak 1528 tarihinde toplanan Meclisin İspanyol ekonomisi üzerindeki Ceneviz parazitliği hakkında ileri sürdüğü protestoları tekrarladı. Fakat bunların hepsi beyhudeydi. 1595 senesinde, önceki altmış beş yıl zarfında 24 milyon duka altını mukabilinde İspanya'ya ithal edilmiş olan kıymetli madenlerin, alınan borçların ödenebilmesi için doğrudan doğruya Cenevizlilere verildiği ortaya çıkarılmıştır.

Andrea Doria tarafından Ceneviz'le İspanya arasında sıkı ve resmî bir rabıtanın tesisi ve İspanya'nın Türklere karşı deniz müdafaasının yükünü üzerine alabilecek bir muhatıza olan şiddetli ihtiyacı, deniz mukaveleleri sâyesinde sayısız fırsatlara yol açtı. Doria'nın kumandası altındaki İspanyol donanması, V. Şarl'ın Yarımada'da kurmuş olduğu hâkimiyetin teminatı ve Müslüman taarruzuna karşı Hı-

ristiyan dünyasının ilk mukavemet hattıydı. Cenevizli Andrea Doria'nın kendi malı olan ve İspanya'ya kiralık olarak verdiği kadırgalar, bu donanmanın nüvesini teşkil etmekteydi. 1528 tarihinde V. Şarl'a iltihak ettiği zaman, Doria gayet önemli bir deniz müteahhidi ve bir düzine kadırganın da sahibi bulunuyordu. 1552 tarihinde ise, Doria'nın kadırgalarının sayısı otuz dokuzu bulmuştu.

16. asır ortalarındaki muhataralı yıllarda, bu kadırgaların ortalıkta dolaşması, Türklere karşı girişilen İspanyol Akdeniz harp gayretlerinin ritm ve nabzını göstermesi bakımından önemlidir. Doria, V. Şarl'ın İspanya ile İtalya arasındaki lüzumlu seyahatlerinin düzenlenmesinden mes'uldü. Seyrüseferi, gemicileri, konvoy emniyetini ve Ligurya'nın liman imkânlarını o temin ediyordu.

İkinci derecedeki fâsılasız gidiş gelişleri hariç tutulsa bile, V. Şarl'ın şu askerî seferleri, Doria'nın bir nakliyatçı olarak ne kadar mühim bir yer işgal ettiğini belirtmeğe yeter: 1529'da Palamos'dan Savona'ya; 1533'de Cenova'dan Barselona'ya; 1538'de Cenova'dan Cezayir'e; 1543'de Barselona'dan Savona ve Cenova'ya.

Askerî birliklerin nakli de Doria'nın gemileri tarafından yerine getirilen diğer bir ağır vazifeydi. 1550'de Doria'nın Napoli'de toplanan donanması, Kuzey Afrika'da bir korsan yuvası haline gelen Mehdiye'ye hücum etmek üzere yola çıkan 40.000 İspanyol askerini taşımaktaydı. Aynı sene içinde biraz daha geç bir tarihte, Doria, Kuzey Afrika sahillerini uzaktan geçerek, İtalya'dan muhasara silâhları, piyade ve istihkâm malzemesi getirmek üzere, yirmi dört kadırga ayırdı. 1552 tarihinde Terrocino'-

da yapılan bir deniz muharebesinde, Türkler Doria'nın içleri asker dolu yedi kadırgasını esir aldılar. 1559 tarihinde, Turgut Reis'in Cerbe'deki ileri karakoluna hücum etmek üzere bir İspanyol seferi tertiplendiği sırada, Doria'nın yeğeni olan Gion Andrea Doria, Cenova ve Messina'dan birkaç bin İtalyan ve Alman piyadesinin naklini temin etmek üzere kadırgalar gönderdi.

Ligurya aristokrasisinin diğer mensupları, bilhassa Negrone, İmperiale ve Grimaldi, Usudinare ve Cigale aileleri bu konuda Doria'nın rehberliğini kabul ettiler. 1560 tarihinde Gion Andrea Doria'nın Cerbe'de harekete geçirdiği donanma, amcasının muazzam kadırgalarına ilâveten, Ceneviz müteahhidleri tarafından inşâ edilen veya kiralanan on üç kadırgayı da kadrosu içinde bulunduruyordu.

Bu malî ve ekonomik parazitliğe dair son derece alâka çekici vesikalar mevcuttur. Elde bulunan bu vesikalardan anlaşıldığına göre, 16. ve 17. asırların İspanyol politikasında ve hiciv edebiyatında Cenevizliler, kan emici sülükler olarak tasvir edilmişlerdir ki, buna şaşmamak lâzımdır. Her şeye rağmen bu parazitler, kanını emdikleri İspanya'nın takatını kesiyorlar ve onun sâyesinde besleniyorlardı. Ağır ve tafsilâtlı Habsburg sisteminin, nasıl olup da Ligurya'nın iş ve denizci aristokrasisi tarafından temin edilmiş mâhir malî ve idarî unsurları olmaksızın, Osmanlı taarruzlarını durdurup sonra da püskürtmeyi becerdiği şaşılacak bir hâdisedir.

İspanyol emperyalizmini dirilten başlıca unsur olarak Cenevizliler, yeni rolleri için Karadeniz ve Doğu Akdeniz'deki ticarî menfaatlerini terkettiler. 16. asırda Osmanlı kudretinin genişlemesi sonunda

meydana gelmiş olan hâdiselerin akışına ayak uydurarak faaliyetlerini devam ettirmekten geri kalmadılar. V. Şarl'ın can çekişen imparatorluğa yeniden hayat vermesi, Türklerin saldığı korku ile mümkün ve zarurî bir hale gelmiştir. İtalyanları İmparator ve halefleri ile uzlaştıran ve politik bir hâkimiyet kurmaları ihtimâlini doğuran da yine Türklerin salmış oldukları dehşettir.

Ege Denizi ve Karadeniz'deki ticarî kolonilerinin Osmanlı İmparatorluğuna dahil edilmesiyle, Cenevizliler iş menfaatlerini İberya istikametine döndürmeğe mecbur kalmışlardı. Akdeniz Avrupası'na karşı Türk ve Kuzey Afrika taarruzları, 1540 yıllarında Barbaros'un tarih sahnesinde görünmesiyle başlamış ve 1560 yıllarında en yüksek derecesine varmıştır. Bu muharebeler öyle gelişmeler kaydetti ki, Cenevizli bankerlerin İspanya ekonomisinde oynamakta oldukları rolü teyid etti ve gittikçe büyüttü.

1570'lerin ilk yıllarından itibâren, başka bir yol, Akdeniz yolunun yerini alarak gittikçe daha fazla kullanılmaya başlandı. Artık kıymetli Amerikan madenleri kadırgalar içinde Akdeniz'i bir baştan bir başa geçirilip, Barselona'dan Cenova'ya nakledilmiyordu. İspanyol kudretinin asıl kaynağı ve teminâtı olan İspanyol - Amerikan altın ve gümüşünün çoğu, 16. asrın büyük bir kısmı boyunca, Atlantik'teki boğazdan geçirilerek, mutad yoldan Sevil ve Felemenk'e gönderiliyordu. Felemenk'e gelen kıymetli mâdenler, İspanyol sistemini ayakta tutan emtea ve hizmetler mukabilinde, Antwerp'den Kuzey, Batı ve Orta Avrupa'ya dağıtılıyordu.

Ligurya şehri sür'atle Antwerp'in yerini alarak İspanyol gümüşünün ana dağıtım merkezi ve sonun-

da da Avrupa'nın sermaye başşehri haline geldi. Bu yeni yolun kullanılmağa başlanması, artmakta olan Osmanlı baskısı ve bilhassa Mukaddes İttifak'ın gayretleri neticesinde 1570'lerde patlak veren büyük Akdeniz muharebeleriyle alâkalı ve orantılı idi. İspanyol İmparatorluğu, en kıymetli gelir kaynaklarını bu muharebelerin en hararetli safhaları için harcıyordu. Bunun neticesi olarak, yalnız İmparatorluk İspanyasında değil, fakat bütün Güney ve Akdeniz Avrupasında Cenova'ya ekonomi sahasında stratejik bir durum verilmiş oldu. Bu durum, İspanyol altın ve gümüş selinin, 17. asrın üçüncü on yıllık devresi içinde başka taraf'a akmağa başlamasına kadar devam etti.

AVRUPA'NIN TÜRK TELÂKKİSİ

16. asır Avrupalıları arasında hâkim olan Türk telâkkisi, sınıftan sınıfa, memleketten memlekete değişmekteydi. Türklerin, Balkan köylüleri ve Yunanistan'daki adalı halk tarafından çok defa kurtarıcı sayıldıklarını ve iyi karşılanmış olduklarını daha önce görmüştük. Fakat bunlar öyle cemiyetlerdi ki karakter bakımından zaten yarı yarıya Doğulu bir kültüre mensuptular. Osmanlı İmparatorluğunun yakınlığına nesiller boyunca alışkın vaziyetteydiler ve Avrupalı efendilerinin şiddetli ekonomik istismârına maruz kalmışlardı. Osmanlı idaresini kabule amâde olduklarının akisleri, İtalya'nın bazı şehirlerinde duyulmaktaydı. 1480 tarihinde Ancona'da Papalık etçisi olan Kardinal Giulio Medici'ye şehirden bir mebus şöyle demişti: «Monsenyör, Türkler Roma'ya geldikleri takdirde, kendimizi onların ellerine teslim edeceğiz.» Rönesans Papalarının merkezleştirme politikası karşısında, Ortaçağ cemiyetinin son ve vahim vatanseverlik çâresi buydu.

Genel olarak, Batı'ya, Avrupa cemiyetlerinin içlerine doğru gidildikçe, Osmanlıların gittikçe artan nefret ve dehşetin hedefi olmağa başladıkları görülmektedir. Osmanlı ordularının karşı konulması mümkün olmayan ilerlemesi, çok derin hurâfeci bir

kötümserliğe sebep oluyordu ki, bu da, çağa hâkim olan ruh halini ortaya koymaktaydı.

Muhakkak ki, başka faktörler de bu marazî hassasiyetin gelişmesinde rol oynamıştır. Avrupa'da patlak veren frengi ve veba salgını, cehennem ateşi ile tehdit eden dinî derlenip toparlandırma sisteminin meydana getirdiği atmosferin büyük rolü olmuştur. Bunların her ikisi de Reformun sebep ve neticesiydi. Kitle halindeki dinleyicilerin korku ve şaşkınlıkları ile oynamayı bir çoklarından daha iyi bilen Martin Luther, 1529'daki Harp Vaazında, Türkleri, dinine kâfi derecede bağlı olmayan Hıristiyan halkın üzerine öfkeli bir Allah tarafından gönderilmiş bir belâ olarak tasvir etti. Martin Luther, Türklerin, Ezekiel'in şu kehânetini doğruladıkları fikrindeydi: «İblis, zindanından salıverildi...» Saint John'un: «İşte bakın... Üzerinize bir kılıç indireceğim... Ve evlerinizi ellerinizden alsınlar diye, milletlerin en korkuncunu size göndereceğim...» diyen ifşaatı da Luther'in bu fikrini destekliyordu. Uzak ve gözlerden saklı kalan Kuzey ve Batı Avrupa'da, halkın vesveseleri bu kadar şiddetli değildi. Bununla beraber, Haçlı propagandası, bu bölgelerde bile daha derin tesirler meydana getirebilecek durumdaydı. Fakat, Osmanlı tehdidi, Alman ve Orta Avrupa köylüleri üzerinde en büyük tesirini yapıyor ve korku salıyordu.

Açıksözlü ve nüfuzlu birçok kişinin bu duruma karşı gösterdikleri tepki de, heyecan dolu olmak bakımından birbirinin benzeriydi. Muharrirler ve râhipler Haçlı devrinin hususiyetlerini belirten ve tazeleyen yazılar yazdılar.

Bunlara göre, Türkler, yalnız Hıristiyan dünyasının değil, fakat bizzat medeniyetin de dışında ka-

lıyorlardı. Kardinal Bessarion, İstanbul'un düşmesinden sonra, Venedik Cumhurreisine, fesat asrının mâhiyetini belirten şu mektubu yazmıştı:

«Ne kadar muhteşem bir şehirdi... Doğu'nun şânı, şöhreti, bütün iyi şeylerin sığınağı olan bu şehir, dünyanın en zâlim insanları tarafından tahrip edildi, virâneye döndürüldü.* Diğer memleketleri bahis konusu etmiyorum, ama Türklerin hücumları kontrol altına alınmadığı takdirde, İtalya büyük bir tehlikenin tehdidi altında demektir.»

16. asır boyunca Türkler aleyhinde an'âne haline getirilen bu haksızlık, Hırvatistanlı Georgevich'in çiğ ve kaba propagandası sâyesinde devam etti ve yayıldı. Bu adamın en çok satılan eseri olan «Türkler tarafından esir ve işkence edilen Hıristiyanların çektikleri sefâlet ve mihnetler» adlı kitabı, 1544 senesinde sayısız dillere çevrilerek birçok defa basıldı.

Türklerin bu şekilde şiddetle reddedilmesiyle, bu fikirleri besleyen ve hiç de vaadkâr olmayan bir zemin hâsıl olmuştu. Bu zeminden gayet önemli yeni bir fikir doğacaktı. Ortaçağ muharrirleri, «Dünya Üzerindeki Müzakereleri», İslâm Dünyası ile «Müşterek Hıristiyan Âlemi Takımı» arasında bir ihtilâf olarak görmeyi başardılar. «Hıristiyan âlemi» tâbiri, gerçeklerden ziyade, idealleri ve yüksek emelleri ifade eden bir tâbirdi. 15. ve 16. asrın siyasî ve dinî gelişmeleri bu mânâyı ve tâbirin ehemmiyetini en sonunda tamamen yok etmişti. «Hıristiyan âlemi»

(*) İstanbul'un fethinde Fatih'in gösterdiği âsil tavır ve hareket karşısında bu sözleri söyleyebilen Kardinal, Türkler'in şehirde müsamaha ve insanlık duygularıyle hareket etmelerine karşılık, Haçlıların aynı şehri işgâl ettiklerinde yakıp yıkmış olduklarını unutmuştur.

tâbiri sadece mânâsını kaybetmekle kalmadı, daha kötüsü, utandırıcı bir hale geldi. İptidâî ve politik gerçekçilik, Fransa ve Doğu Avrupa'daki sınır devletleri gibi, bazı Hıristiyan devletlerinin Türklerle müzakerelere girişerek arızî ittifaklar yapmalarını icabettirmişti. «Hıristiyan âlemi» tâbiri üzerinde devam etmekte olan gerginlik bütün Hıristiyanların kâfirlere düşmanca davranması gerektiğini imâ ederken, bu gibi davranışlar bu tutumla tam bir tezad meydana getiriyordu.

Bununla beraber, Osmanlı İmparatorluğunun diğer devletlerden tamamen farklı görüldüğü bir hakikatti. Meselâ, Türklere karşı girişilen muharebeler, diğerlerinden ayrı bir savaş kategorisine aitmiş hissini veriyordu. Zira, diğer harpler, sadece unvan, toprak veya İncil'in tefsirleri yüzünden çıkan boğazlaşmalardan ibâretti.

Yalnız İskoçyalı IV. James, «içtimaî sebepler»le harbe girildiği fikrini ileri sürmüştü. Bu görüş bir avukat tarafından da desteklendi ve Elizabeth taraftarı bir hukukçu olan Alberico Gentili tarafından daha da geliştirildi. Gentili, 1588 - 89'da yayınlanan «De jure belli» adlı eserinde kâfirlerle Hıristiyan topraklarının müşterek bir «Societas gentium»a mecburen bağlı olduklarını ve bunlar arasında çıkacak bir harbin normal olmayacağını, bununla beraber, Türklerin doymak bilmez taarruzları sebebiyle onlarla harbetmenin hemen hemen normale yakın olabileceğini ileri sürmüş ve şöyle demişti: «Türklere karşı harbetmek için devamlı ve meşrû bir sebebimiz var.» Politik zarûretler yüzünden kurulabilecek münasebetler ne olursa olsun, Türkler hâlâ çok derin bir şüphenin ve itimatsızlığın hedefini teşkil ediyorlardı.

Eğer Hıristiyan âlemi, sadece vaazlarda ve milletlerarası muahedelerin giriş kısımlarında yaşamağa devam eden, aslında ölmüş ve ölmekte olan sadakat ve tahammülün merkezi halinde bulunsaydı, o vakit bahsedilen «içtimaî sebepler» ne olabilirdi? Bu husus, çözülmeden, olduğu gibi kalmıştır. Bütün bir münakaşa ve müzakere asrı boyunca, sakat bir şekilde ileri sürülen cevap «Avrupa» olmuştur. «Avrupa», 15. asra kadar normal bir coğrafî tâbir olarak kullanıldı. Bu tarihten sonra, Osmanlı taarruzlarının şiddeti gittikçe artmağa başladı. Bunun üzerine Habsburg ve Leh siyasî muharrirleri, Müslüman taarruzuna karşı hükûmetlerinin sadece Avrupa topraklarını müdafaa etmekle kalmadıklarını, fakat aynı zamanda Avrupa'nın itibârını bilhassa koruduklarını ileri sürmeğe başladılar.

Bu fikir hümanist ve edebiyatçı çevrelerde moda haline geldi. İki İtalyan şâiri, Ariosto ve Tasso «Avrupa» kelimesini coğrafî bir bölgeyi anlatmak için kullandıkları gibi, emsalsiz bir sosyal sistemi ve itibarı ifade etmek için de kullandılar. Erasmus, «Avrupa Milletlerini» Türklere karşı bir Haçlı seferine girişmeğe teşvik ederken, onlara Hıristiyan âleminin müşterek unsurları olarak seslenmiyordu. Fransız şâiri Ronsard, Erasmus'un görüşünü müsamâha ile karşılamıyor ve Avrupa cemiyetlerini Yeni Dünya'ya nakledilmeleri halinde Avrupa'nın kurtulabileceğini ileri sürüyordu. Böylece, Avrupalılar, Müslüman taarruzları tarafından durdurulmadan Yeni Dünya'da itibârlarını sürdürebilirler ve yeniden tekâmül etmeğe başlayabilirlerdi.

«Hıristiyan âlemi» mefhumundan bu ayrılış, yâni dinî bir mefhumdan çağdaş bir hüviyet mefhumuna geçiş Hıristiyan unsurunu ortadan kaldırmı-

yordu. Hıristiyan itikadının benimsenmesi, hâlâ Avrupalı olmanın şartı ve birçoklarının gözünde de önemli tarafıydı. İçlerinde bu kıtabın da bulunduğu kitaplar serisinin ilk cildlerine başvurmak suretiyle, değişikliğin gerçek derecesi, belki en iyi şekilde anlaşılabilir. Profesör Trevor Roper'e göre, 15. asır sonlarında ve 16. asır boyunca devam eden Türk baskısı, Avrupalıların kendi vicdanlarını yoklamalarına yol açarak, Avrupa cemiyetinin mensuplarını kendi hüviyetlerini tâyin etmeğe ve Osmanlı düşmanından farklı taraflarını bulmağa sevketmiştir.

16. asır insanlarının «Müşterek Hıristiyan Müfrezesi» tasavvuruna iştirâk etmek hususunda karşılaştıkları müşküllerden biri de Reformasyondu. Zira, Reformasyon Hıristiyan cemiyetini birbiriyle çatışan bir mezhep kalabalığı haline getirerek darmadağınık bir görünüş içine itmişti. Habsburgların idaresi altındaki Katolik kuvvetleri, Türklere karşı girişilen Avrupa mukavemet hareketinin ön sırasında yer alırken, Protestanların Osmanlıları daha mülâyim bir şekilde karşılayacakları akla gelebilir.

Bununla beraber, böyle olduğuna dair pek az delil vardır. Bu arada muhakkak olan bir şey varsa, o da İngiltere kraliçesi Elizabeth'in İstanbul ile yakın diplomatik münasebetlere girişmiş olduğudur. Ayrıca, 16. asırda, yâni daha erken bir tarihte, Fransa'nın en dindar kralı olan Birinci Francis da aynı şekilde hareket etmişti. Kraliçe I. Elizabeth'in emrindeki kilise adamları daha dayanıklı bir Protestan davranışı örneği verdiler. 1565 tarihinde, Salisbury Piskoposu Jawell, bütün Piskoposluk bölgesi dahilinde Malta'nın kurtuluşu için dua edilmesini bildirmişti. Adanın kurtulduğuna dair haberler gel-

diği vakit, Conterbury Başpiskoposu Parker de halkın şükrân duâsına çıkmasını emretti. Protestanların bu tepkisi, gerçekte fazla hayret uyandırıcı olmaktan uzaktır. Meselâ, 1528 tarihinde Türklere karşı girişilen bir harpde, Luther, Almanya'nın birleşmesi için V. Şarl'a müracaat etmişti. Böyle bir teşebbüs İmparatorun ve Papanın dikkatlerini, Protestanlara işkence etmekten başka bir tarafa çekebilirdi. Luther'in bu teşebbüse girişirken, bu hususu düşünemeyecek kadar muhakemesini kaybetmediği muhakkaktır. Protestan bir politikacı ve koyu bir Elizabeth taraftarı olan Sir Francis Walsingham, tasvirlerini biraz daha ileri götürdü ve Akdeniz'de cereyan etmekte olan Katolik - Osmanlı çatışmasını «Şeytanın iki kolu arasındaki mücadele»ye benzetti. Bu mücadelenin her iki tarafı da ortadan kaldırmasını ümitten ziyade temenni eden bir tavır takındı. Bununla beraber bu görüşünü âlenen açıklamadı. Başka bir Elizabeth taraftarı ve nazır olan Sir Robert Cecil, kalıplaşmış Protestan telâkkisine çok daha yakın fikirlere sahipti: «Hıristiyanlıkta putperest bir muvaffakiyet dileyemem» diyordu.

17. asırda Thomas Fuller, Protestanlığın hususiyetlerini teşkil eden kibir, menfaatperestlik ve kendini beğenmişliğin birbirine karışmasından meydana gelen garip terkibi, ihtimal en iyi şekilde anlatmıştır. «Mukaddes Harp Tarihi» adlı kitabında (1639), İspanya kralını şöyle övüyordu:

«Gerçekten de bütün Batı Hıristiyan dünyası, sâkin uykusunu onun devamlı uyanıklılığına borçludur. Kadırgaları ile Tunus ve Cezayir'in ağızlarını kapatan odur. Evet, ilâhî takdir, Protestan memleketlerinin muhafaza edilebilmesi için Katolik prens-

lerin topraklarının, Güney ve Doğu'nun sınırı ve dönüm noktası olmasını buyurmuştur.»

Sayıları az, fakat kafaları çalışan ve muvazeneli birkaç tarihçi ve tenkitçi, Türkleri töhmet altında bırakan umumî Avrupa korosuna katılmayı reddettiler. Bunların çoğu, Osmanlı dünyasının sınırlarını aşmak imkânını bulmuş diplomatlardı. Bunlar Osmanlı dünyasının hususiyetlerini yakından tetkik ettiler ve Türk İmparatorluğunun bünye ve tekâmülünü tarafsız bir tarzda inceleyebilecek kabiliyetteki ilim adamlarına değerli bilgiler getirdiler. Osmanlı dünyasının sınırlarını aşmak imkânını elde edenler arasında en dikkate değer olanlarından biri de Ogiere Bushecq'dir. Bushecq, 1554 ile 1562 yılları arasında İmparatorluğun İstanbul elçisiydi. Osmanlıların millî müdafaa ve idare sistemleri hakkında, hayranlıkla şunları yazıyordu:

«Osmanlı millî müdafaa sisteminde insanlar ancak liyâkatlarına göre yükselebiliyorlar. Bu öyle bir sistem ki, vazifelere yalnız ehillerin getirilmesini mümkün kılıyor. Sultan'ın emriyle en yüksek mevkilere getirilenlerden birçoğu, halk çocukları veya çobanların oğulları... Bunlar soylarından utanmadıkları gibi, aslında soy soplarına hiç bir şey borçlu olmadıkları için bununla iftihar ediyorlar ve bunu âdeta bir övünme vesilesi haline getiriyorlar. Zira yüksek vasıfların tabiatta veya irsiyette bulunmadığı, babadan oğula, nesilden nesile devredilemeyeceği kanaatindedirler. Türklerin inandığına göre, bu vasıflar kısmen Allah'ın bir lûtfu, kısmen de iyi yetiştirilmenin, çalışkanlığın ve yorulmak bilmez bir şevkin eseridir. Bu sebeple, Türkler arasında şan, şeref, yüksek mevkiler ve hâkimlikler, büyük kabiliyetlerin ve çok çalışmanın mükâfatlarıdır...»

«Üstlerine aldıkları işlerde muvaffak olmalarının, başkaları üzerinde hâkimiyet kurabilmelerinin ve İmparatorluklarını her gün biraz daha genişletebilmelerinin sebebi işte budur. Bunlar bizim düşüncelerimize uymamaktadır.»

«Bizde liyâkata değer verilmez, soy sop her şeyin ölçüsüdür ve her şeyi halleder... Âmme hizmetinde ilerlemenin ve mevki sahibi olmanın yegâne anahtarı ünlü bir soya mensup olmaktır.»

Machiavelli; Avrupalıları, harbi devletler arasında tabiî bir münasebet olarak görmeğe ve eskilerin harp tecrübelerine saygı duymağa alıştırmıştı. Machiavelli'nin hümanist halefleri, Osmanlıların millî müdafaa sisteminden hususî bir sitayişle bahsediyorlardı.

1539 tarihinde Paolo Giovio «Turcicarum Perum Commentarius» adlı eserinde şöyle diyordu:

«Osmanlıların o kadar asil ve ciddî bir askerî disiplinleri var ki, eski Yunan ve Roma sisteminin de kat kat üstündedir.»

Buna karşılık, Fransız diplomatı Phlippe de Fresne'e tesir eden Osmanlı mülkiye idaresinin vasıfları olmuştur. Bu diplomat, 1573 tarihinde yayınlanan kitabında Sultan hakkında görüşlerini şöyle belirtmektedir:

«Sultan, örf ve âdet, din ve dil bakımından bu kadar çeşitli halkları o şekilde idare ediyor ki, bunlar sanki bir tek şehrin insanlarıdır; her tarafta hüküm süren sulh ve itaat öylesine esaslıdır.»

Jean Bodin ise Türklerin en çok hayranlık ve saygı uyandıran hususiyetlerinin müsamahakârlıkları olduğu kanaatindeydi:

«Avrupa'nın büyük bir kısmına hâkim olan Türk Pâdişâhı, bu dünyadaki herhangi bir kral gibi, ken-

di dinî akidelerini korumaktadır. Bununla beraber, kimseyi zorlamamakta, aksine, herkesin vicdanının emrettiği şekilde yaşamasına izin vermektedir.»

Bu medih ve hayranlıklarda yer yer yanılmalar mevcut olabilir. Bununla beraber, isterik bir anlayışı reddettikleri ve gerçeği vermeğe çalıştıkları gözden uzak tutulmamalıdır. Neresinden alınırsa alınsın, bu görüşler Osmanlı sosyal hayatını kavramağa çalışan, makûl ölçülerden ayrılmamak bakımından gerçekçiliği temsil eden gayretlerin mahsulleridir.

Osmanlı İmparatorluğu hakkında yazılan ilmî yazıların miktarı gittikçe artıyordu. 16. asır Avrupalıları, Yeni Dünya hakkında yazılan benzer eserlerden ziyade bu mevzu ile alâkadardılar ve Osmanlı İmparatorluğu hakkında geniş bilgi sahibi olmağa son derece hevesliydiler. Sadece Fransa'da 1480 ile 1600 tarihleri arasında Türkiye hakkında 80'den fazla kitap basılmıştır. Buna karşılık Amerika hakkında yazılmış kitapların sayısı 40'ı geçmiyordu. Bu devir Avrupa edebiyatında rastlanan bazı eserler cidden yüksek vasıfları hâizdi.

Bu arada, bilhassa büyük, fakat gariplik meraklısı bir Şark dil mütehassısı olan Guillaume Fost'un. geniş bir sahada yaptığı filolojik çalışmalarını ve İtalyan Francesco Sanovino'nun 1568'de Venedik'te yayınlanmış olan Osmanlı İmparatorluğunun menşe'lerini araştıran kitabını sayabiliriz.

DÖNMELER ve MÜLTECİLER*

Bütün imparatorluklar bir dereceye kadar birer yağma makinesidirler. Fakat, hiçbiri bu hedefe varabilmek için kendilerini aynı zamanda kusurdan da uzak tutmağa çalışmamışlardır. Hiç bir imparatorluk, yabancı gücünü Osmanlılar kadar ustaca kullanmağa muvaffak olamamıştır. Balkanların çocuk haracı ve Kırım Tatarlarının Polonya ve Ukrayna'dan esir almak gayesiyle yaptıkları akınlar

---

(*)Yazar, dönmeler tâbiri ile, ihtida edip - yâni Müslüman olup - Osmanlı tabiiyetine giren gayrımüslimleri ve devşirme yoluyla yetişenleri kastetmektedir. Halbuki, daha önceki bir açıklamamızda da izah ettiğimiz gibi, devşirmelik münferit ihtida hareketleri ile Osmanlı hizmetine girmeden tamamen farklı ve orijinal bir müessesedir. Tesir ve fonksiyonları itibariyle de ayrıca mütalâa edilmek gerekirdi. Prof. Devşirme suretiyle yetişenler hakkında yer yer esirler tâbirini kullanmaktadır ki, meselâ, cihan imparatorluğunun bir sadrazamını esir olarak vasıflandırmak, yanlışlıktan da öte komik bir ifade olmaktadır.

Ayrıca, burada dönmeler diye ifade edilenlerle, 17. asrın ortalarında meydana çıkan Yahudi Sabatay Sevi hareketinin teşekkül etlirdiği dönmeler de karıştırılmamalıdır. Bu sonuncuların hepsi Yahudi olup, Sabatay Sevi'nin müslüman olması ile bunlar da görünüşte müslüman olup, aslında yahudi inanç ve âdetlerini gizlice devam ettirmişlerdir. Zaman zaman, günümüzde de aktüalite kazanıp tartışması yapılanlar, bu görünüşte müslüman, gerçekte yahudi olan dönmelerdir. (Dönmeler hakkında bakınız, İslâm Ansiklopedisi, Dönmeler maddesi ve İbrahim Alaâaddin Gövsa, Sabatay Sevi ve Dönmelik.)

sayesinde, Osmanlı İmparatorluğu en iyi asker ve idarecileri temin ediyordu. Şahâne Hürrem dahi, aynı yollardan toplanmıştı. Kanunî Sultan Süleyman'ın en gözde zevcesi ve II. Selim'in annesi Hürrem Sultan, Güney Rusya'dan gelme bir esirdi. II. Selim'in sevgili zevcesi ise, Korfulu bir Rum ailesine mensuptu. Osmanlı ailesinin esir almak ve esir kullanmak hususundaki iştiyâkı, zaptedilmiş eyâletlerin ve sınırlar ötesi toprakların haraca bağlanması yüzünden tam ölçüsünde tatminini bulamamış bir şekilde kalmıştır. İstanbul'da da, Osmanlılarla harp halindeki Avrupa devletlerinden toplanmış bir esirler ve mülteciler yığını bulunuyor ve bunlar çeşitli işlerde kullanılıyorlardı.

Tarihçiler, 16. asır Avrupasının kendi kökleri ve sınırlarının daralma derecesini doğru olarak ifade etmişlerdir. Ziraatçiler ve sanatkârlar zümresinin alışık oldukları topraklardan pek uzaklaşmadıkları görülmektedir. Fakat, bazı faktörler, menfaat ve kudret peşinde, ırklarının ötesine geçmeğe hazırlanan, hattâ icâbında din sınırlarını da aşmayı göze alan, köksüz ve sosyal mirastan mahrum insanlardan meydana gelen sayısız sınıfların ortaya çıkmasına yol açmıştı. İspanyol - Amerikan altın ve gümüşünün memlekete akmasının sebep olduğu enflâsyon; dine dayanılarak yapılmakta olan işkenceler; matbaacılık, mâdencilik, gemi inşaatçılığı gibi ihtisaslaşma meslekleri için gün geçtikçe büyümekte olan milletlerarası bir piyasanın meydana gelmeğe başlaması, büyük harplerin sıklaştığı bir devirde topların imâl edilmesi için gerekli ham madde ihtiyacı bu faktörlerin başlıcalarıydı.

Osmanlı dünyası, bu çeşit insanlar üzerinde kuvvetli bir tesir gücüne sahipti. Türkler Avrupa

devletlerinde hiç bir zaman görülmemiş yüksek bir dinî müsamahânın temsilcisiydiler. Türklerin askerlik ve ekonomik sistemleri, belirsiz soylardan gelme kimselere sosyal ve politik sahalarda sür'atle ilerlemek imkânını veriyordu. Halbuki, Avrupa'da böyle bir şey hayâl bile edilemezdi. Cür'etkâr ve becerikli kimseler, Osmanlı İmparatorluğuna katıldıkları takdirde, bol miktarda ganimet toplamak imkânına da kavuşuyorlardı. Bu câzip kuvvet, o devir Avrupalıları tarafından öğrenildi ve kabul gördü. Martin Luther, kazara Türklerin eline düşen memleketlilerine, dininden dönmenin büyük bir günâh olduğunu söyleyerek, mukavemet etmeleri gerektiğini âdeta yalvararak ileri sürüyordu.

Bir kimsenin Osmanlı âmme hayatında yükselebilmesi için, İslâm dinini resmen kabul etmesi şarttı. Bu mânevî adım bir kere atıldıktan sonra, ilerleme ve yükselme imkânları artık sadece tâlihe ve şahsın doğuştan kazandığı kabiliyetlerine bağlıydı. Bir Fransız asilzadesi olan Philippe de Fresne, 1573'de Fransız elçisi Francis de Noaille'in refakatinde İstanbul'a gelmişti. Şehir, o tarihte, büyük bir merak mevzuu ve faaliyet merkezi halindeydi Türkler, iki sene önce İnebahtı'da büyük bir kısmını kaybettikleri donanmalarını yenilemekle meşgul düler. Yeni donanma Akdeniz'deki faaliyet üssüne hareket etmeden önce tertiplenen bir teftiş merâsiminde Fresne de hazır bulunmuştu. Fresne'in düşüncesine göre, bütün bu muazzam işlerin plânlayıcısı, Bosna Hıristiyanlarının soyundan gelme bir devşirme olan Sokullu Mehmed Paşa idi. Gemilerin inşâsı, lüzumlu maddelerin tedâriki ve adam bulmak gibi hususlar, Or Amiralliğe, yâni Kapdan-ı Deryalığa tâyin edilen ve aynı zamanda Cezayir

Umumî Valisi olan Uluç Ali Paşa'ya tevdî edilmişti. Donanma yola çıktığı vakit, ikinci vezir pâyesini taşıyan Piyale Paşa'nın kumandası altında bulunuyordu. Hasan Ağa da donanma ile beraberdi. Uluç Ali Paşa Kalabriyalı, Piyâle Paşa Macar asıllı ve Hasan Ağa da Venedikli birer devşirmeydiler. Bunlar dünyanın muhtelif yerlerinden gelmiş simalardı. Memleketleri Fransa'ya dönmek üzere yola çıkan Fresne ve arkadaşları, daha küçük rütbede bir dönmeyle karşılaştılar.

Yolculukları sırasında Çanakkale Boğazından geçerken, Fresne ve arkadaşları Gelibolu'daki Türk garnizonu tarafından durduruldular. İspanyol dönmesi bir sipâhinin yardımı sâyesinde ayartılan Osmanlı memuruna büyük miktarda rüşvet vermek suretiyle kurtulabildiler.

Bir dönmenin Türklüğü kabul etmesi, kendi memleketiyle bütün dostça bağlarını kesmesi demek değildi. 1562'den 1567 tarihine kadar Venedik Cumhuriyetinin İstanbul'daki gizli ajanı olan Jean Bastita Ferrari'nin Cenova devlet arşivlerinde muhafaza edilmekte olan raporları da bunu göstermektedir. Ferrari'nin sadece 1564 senesi içinde gönderdiği raporlar, Sultanın hizmetinde çalışan Cenevizli dönmeler olan Murad Ağa, Mustafa Reis ve Feridun Bey tarafından hazırlanmış teferrûatlı bilgileri ihtivâ ediyordu. Bu raporlar, Osmanlıların diplomatik faaliyetleri ve deniz muharebeleri hazırlıkları hakkındaydı. İslâm dinini kabul edenlerden bazıları, Osmanlılara hizmet ettikten sonra Avrupa'ya döndüler. Bir 16. asır tarihçisi olan Paolo Giovio, Osmanlılar üzerine yazdığı eseri için malûmat toplarken, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılarak Avru-

pa'ya geçen ve hayâl kırıklığına uyğrayan dönmelerin kendisine temin ettikleri bilgi ve delillerden sonderece faydalanmıştır. Sultan Bayezid'e içoğlanı olarak hizmet eden İtalyan Antono Menovio, efendisinin öldüğü 1512 tarihindeki Osmanlı şartları hakkında tarihçiye geniş malûmat vermiştir. Giovio'nun rivâyetine göre, 1543 tarihinde Macaristan'daki Gran eyâleti, dört İspanyol dönmesinin verdiği malûmata dayanılarak muhâsara edilmiştir. Bu dört dönme, muhasara esnasında, kalenin önünde Türk ordusundan firar etmişlerdir.

Türk cemiyetine ikinci muhacir akını da Avrupalı mülteciler tarafından yapıldı. Mağribîler, yâni İspanya'nın Hıristiyanlığı kabule zorlanmış yeni Hıristiyanları, büyük kitleler halinde Kuzey Afrika'daki korsanlık krallıklarına kaçtılar. Bununla beraber mülteci kitleleri arasında en önemlisi, muhakkak ki, İberyalı Yahudilerin grubudur. Osmanlı hâdiselerinde, kabiliyetle ve haris bir yabancının oynamayı arzu edebileceği en ehemmiyetli rolü temsil etmesi bakımından, bunlardan biri olan Jozef Nasi'nin hayatı tetkik edilmeğe değer.

15 asır sonlarında İberya devletlerinin dinî taassubu, yabancıların kovulması ve dinlerinden cebren döndürülmesi politikasının benimsenmesiyle neticelendi. Jozef Nasi, 1520 tarihinde Yahudi tacir ve tabipler yetiştirmiş bir ailenin ferdi olarak doğmuştur.

Aile 1492'de İspanya'dan kovulmuş ve 1497 tarihinde Lizbon'da dininden dönmeğe zorlanmıştı. 1536 tarihinde Portekiz'de Engizisyon mahkemelerinin kurulması üzerine, maderşâhî ailenin reisi dul

bir kadın olan Gracia Nasi, Jozef, yeğeni ve müstakbel damadı da dahil olmak üzere, bütün aileyi Antwerp'e götürmeğe karar verdi. Jozef, Fransız ve İtalyan saraylarında, Habsburg Felemenkinde tanınan, saygı gören itibârlı bir işadamı oldu. Kendisine V. Şarl tarafından şövalyelik pâyesi verildi. Müstakbel imparator II. Maksimilyen olan Şarl'ın yeğeninin en yakın dostlarından biri haline geldi. Yahudi ırkına dair peşin hükümlerin tazelenmeğe başlaması ve Nasi ailesinin Hıristiyanlığı kabul etmesinin samimî olmaktan ziyade şeklî olduğuna dair gittikçe artan şüpheler, ailenin 1544'de Venedik'e hicret etmesini gerektirdi. 1552 tarihinde Venedik'i terkederek Ferrara'ya gitmeğe mecbur kaldılar ve nihayet 1553 tarihinde şiddetli dinî işkencelere mâruz kalmaktan korkarak İstanbul'a kaçtılar. Jozef Nasi, 1554'de İstanbul'a yerleşmiş olan ailesine iltihak etti. Kendisini hemen mûsevî dönmesi hüviyetinde ilân etmekten geri kalmadı. Bunu takibeden yıllarda gayet meşhur bir şahsiyet haline geldi. Şarap ticaretinde ihtisas sahibi bir tüccardı; Osmanlı hükûmetinin güvenilir diplomatik müşaviri olmuştu; İstanbul ve Selânik'teki İbrânî edebiyat çevrelerinde cömert ve müsrif bir patron olarak adı geçiyordu. Bu devreye ait Türk vesikalarında Jozef Nasi'nin adı «Frenk Bey Oğlu» olarak geçmektedir. İstanbullular için ise o, sadece «Koca Yahudi» idi. Dostu ve efendisi II. Selim'in 1566 tarihinde tahta geçmesiyle, Nasi için büyük bir itibâr ve kudret devri açılmış oldu. Selim, Nasi'ye «Naksos Beyi» ünvanını verdi. Bu beylik Ege Denizi'nde ticarî ve stratejik bir düzine takımadayı içine alan bir tımardı.

Jozef Nasi, Lehistan, Moldavya ve Eflâk'da ti-

carî ve diplomatik münasebetler şebekesi kurdu. Bir müddet sonra, Sultan Selim tarafından, İstanbul'a yapılan şarap ithalâtının inhisarı kendisine ihsan edildi. Nasi, sarayda, Barbaros Hayreddin Paşa an'ânesini devam ettiren ve Akdeniz'deki bütün Katolik kuvvetleri aleyhine devamlı telkinlerde bulunan harp taraftarları partisinden ve bu partinin en fazla dikkati çeken şahsiyetlerinden biriydi. 1570 tarihinde, Osmanlı kuvvetleri Kıbrıs Adasını fethettikleri zaman, Nasi, Kıbrıs tahtına talib oldu.

1573 senesinde Venedik'le sulh anlaşması aktedildikten ve 1574'de Sultan Selim'in ölümünden sonra, Nasi'nin nüfuzu da azalmağa başladı. Boğaziçi'ndeki «Cihannûmâ» köşkünde inzivaya çekildi. Jozef Nasi'nin hal tercümesini yazmış olan Cecil Roth, onun inzivaya çekilişini «yaldızlı tevazu» olarak vasıflandırmıştır. Saray politikacısı, işadamı ve dış politika müşaviri olarak Jozef Nasi'nin Osmanlı dünyasında oynadığı rol, derhal Alman ve Yahudi menşeli başka bir Yahudi tarafından benimsendi. Osmanlılar Salamon Nathan Eskenazi adındaki bu mülteciye «Allaman Oğlu» adını yakıştırdılar. Bununla beraber, Osmanlıların Avrupalı Yahudi mültecilere karşı göstermekte oldukları teveccüh, artık tükenmek üzereydi. Bazıları için ilerleme ve yükselme yolları açık olarak kaldı. Gelip geçici, bazen de son derece aşırı ve insafsızca mezâlim, Osmanlı topraklarında yerleşmiş Yahudi muhacir cemaatinin huzursuzluk ve güvensizlik duymasına sebep olmağa başladı. Yahudilerin nüfuz ve itibarları kendileriyle birlikte İstanbul'a getirdikleri iki hususiyetlerine bağlıydı. Bu hususiyetlerden biri, Avrupa'ya baştan başa yayılmış olan dostlar, akrabalar ve ticarî ajanlarla temaslarını devam ettirmeleriydi. Ya-

hudiler, bu yoldan, Osmanlı İmparatorluğunun İspanya'ya karşı girişmiş olduğu kudret mücadelesinde yegâne malûmat kaynağı haline geliyorlardı. İkincisi de, Yahudilerin muayyen teknik ve malî hünerlere sahip bulunmalarıydı. Zira, bu kabil hünerler, Osmanlı cemiyetinde gayet nadir olmakla beraber, muazzam imparatorluğun iri ve hantal bünyesini devam ettirebilmek için son derece lüzumluydu. Yıllar geçtikçe Yahudilerin Avrupa ile yakın temasları kesilmeye ve buna bağlı olarak da verdikleri malûmâtın doğruluk ve muteberliği de kaybolmaya başladı. Bunun üzerine, İmparatorluğun büyük şehirlerinde ve ziraî tedârik merkezlerinde ortaya çıkmağa başlayan Ortodoks Hıristiyan mezhebine bağlı Yunan tüccarları, Yahudilere meydan okurcasına bir tavır takındılar. 17. asırda tamamen Yahudilerin inhisarı altında bulunan bankerlik ve fâizcilik saltanatını yıktılar. Yahudi cemaati, artık sadece esnaflık, dükkâncılık, tefecilik ve şarlatan hekimlikle uğraşan bir topluluk haline gelerek, daha mâdun, ikinci derecede bir duruma düşürüldü.

Türk himâyesi altındaki Balkan ahâlisi, 16. asırda Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa menşe'li mültecilerin oynamış oldukları rolü oynamaya ve bu rolün icâbettirdiği malûmat ve mahâreti elde etmeğe koyulmuştu. Bu rol, birçok bakımdan, aynı devrede imparatorluk İspanyasının Akdeniz faaliyetlerinde ve ekonomik hayatında Cenevizlilerin oynamış oldukları rolü andırmaktaydı.*

(*) Görülüyor ki yazar, mültecilerin durumunu ziyadesiyle mübalâğa etmekte ve bütün Osmanlı istihbaratını bunlara dayandırmaktadır. Bu abartmanın düzeltmesi bir dip notu hacmine sığmayacağından, işaret etmekle yetiniyoruz.

SONUN BAŞLANGICI

16. asrın ilk yarısı boyunca, Avrupa kuvvetleri din ve hânedan mücadeleleriyle son derece meşguldüler. Bu yüzden, Osmanlı fütûhâtının dramatik kayıplara sebep olduğu ve Osmanlı taarruzlarının son haddini bulduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Buna karşılık, asrın ortalarında, Avrupalıların en şiddetli muharebeleri acemice denk getirmek hususunda gösterdikleri başarı, Habsburglarla Osmanlılar arasında Tuna boylarındaki ölü noktaların meydana gelmesini sağlamıştır. Sultan Süleyman'ın son Macaristan seferi de bunu teyid etmektedir 1555 tarihinde imzalanan Ausburg barışı ile, Mukaddes Roma İmparatorluğunda sürüp gitmekte olan acı din mücadelesi, kırk seneye yakın bir müddet için sona ermiş oldu. 1559 tarihinde imzalanan Chateau Cambresis anlaşması da Habsburglarla Fransa'nın Valois hânedanı arasındaki mücadeleye son verdi. Böylece, hiç değilse bir müddet için, en esaslı karışıklıkların ikisinden kurtulmuş olan Avusturya Habsburgları, Doğu Avrupa sınırlarının Türklere karşı müdafaası için daha fazla vakit ve para ayırmağa imkân bulabildiler.

Fakat, 17. asrın ikinci on yıllık devresi içinde Almanya ve Orta Avrupa'da politik ve dinî müca-

dele yeniden canlanmağa başladı; 1618 tarihinde Otuz Sene Harplerinin patlak vermesiyle son haddini buldu. Çağdaş birçok memleket, bu huzursuzlukların Avrupa'nın en nâzik bölgelerinde yeniden karışıklıkların çıkmasına sebep olacağını, daha önceki asırlarda Sırbistan ve Bizans İmparatorluğunda ve Macaristan Krallığında görülen ve Osmanlı ordularının Avrupa içlerine girmesiyle neticelenen karışıklıkları tekrarlayabileceğini ileri sürerek muarızlarını uyardılar.

Fakat, böyle bir şey mukadder değildi. Zira, Almanya'daki ihtilâller, Osmanlı İmparatorluğunda cereyan etmekte olan dahilî gerginliklerle aynı devreye tesadüf etmişti. Osmanlı İmparatorluğundaki dahilî gerginlik o dereceyi bulmuştu ki, Türklerin, Avrupa'nın nâzik durumundan faydalanmalarına imkân bırakmıyordu.

Bununla beraber, Osmanlı İmparatorluğunun inkıraz bulduğuna ve Türk taarruz devrinin nihayete erdiğine dair Avrupalıların beslemekte oldukları ümitlerin, hayli mübalâğa ile dolu olduğu görüldü. Müstesnâ bir gayret ve zekâya sahip Osmanlı devlet adamları, gerilemeyi durdurmağa ve hattâ bir dereceye kadar tersine döndürmeğe muvaffak oldular. 17. asrın ortalarında, Osmanlı gelişmesinin yeniden hayat bulduğuna dair emâreler görüldü. 1676 tarihinde Avrupa'daki Türk sınırları her zamankinden daha geniş bir hâle gelmiş bulunuyordu. 1683 tarihinde ise, bir Osmanlı ordusu ikinci defa olarak Viyana'yı muhâsara altına almıştı.

Gerçekte ise bu muvaffakiyetler kısmî ve geçiciydi. Avrupalıların iyimserliği mevsimsiz olmakla beraber, uzun bir müddet sonra haklı çıkmıştır. Vi-

yana'dan geri çekilen Türkler, Macaristan, Sırbistan ve Bosna'daki emperyalistler, Dalmaçya ve Mora'daki Venediklilerle muharebelere girişerek askerî mağlûbiyetlere uğradılar. 1697 tarihinde cereyan eden Zenta muharebesinde ise tamamen yenildiler. Bunun üzerine barış istemeğe mecbur kaldılar ve 1699 tarihinde imzalanan Karlofça muahedesinin ağır şartlarını kabul etmekten başka çare bulamadılar. Osmanlı İmparatorluğu, Karadeniz'deki kapılarından, Belgrad'ın Kuzeyindeki Drava kavşağına kadar bütün Tuna boyunu elinde tutmak suretiyle, yine de Avrupa'da büyük bir kuvvet olarak kaldı. Bu topraklar asırlarca inatla müdafaa edilecekti. Fakat, Türk fütuhâtının büyük fırtınası artık sükûnet bulmuştu ve yatışmıştı. «Dünya Hakkındaki Müzakere», artık Doğu'ya hasredilmeğe başlanmıştı.

DÜŞÜŞÜN SEBEPLERİ

Tarihçilerin, tarihin gelişmesinde ferdin şahsiyetinin ehemmiyetini belirtmeleri artık moda olmaktan çıkmıştır.

Bu kitap, sosyal faktörlerin icraatı ve birbirleri üzerindeki karşılıklı tesirlerini ele alması bakımından modern tarih anlayışına uygunluk göstermektedir. Fakat, Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümünden, 17. asır ortalarına kadar, bu müthiş Türk harp makinesinde ve İmparatorluk sisteminde görülen ve Türklerin daha bir çok fütuhâtı gerçekleştirmelerini engelleyen muvakkat iktidarsızlık devresi üzerinde yapılacak hiç bir tahlil, Osmanlı Sultanları dizisinin şahsî vasıflarındaki aşikâr düşmeyi ihmâl etmemelidir.

Sultan Süleyman'ın halefi olan ve «mest» lâ-

kabiyle anılan II. Selim, Sultanların âdeta Harem'in esiri ve acâip saray gözdeleri zümresinin de reisi haline gelişinin timsalini meydana getiriyordu. 17. asır Sultanları nadiren sefere çıkıyorlardı. Çıktıkları zaman da, çok defa, süs kabilinden ordunun başında bulunuyorlardı. Sultan Süleyman ve kudretli cedleri, hiç bir zaman şiddetten kaçınmamışlardı. Fakat, onları takibeden hükümdarlar tarafından tatbik edilen şiddet, maksat bakımından tamamen bencil ve keyfe bağlı zorbalıklardı. Sezar'ın şiddetinden ziyade Napolyon'unkileri andırmaktaydı. Bazı 17. asır Sultanları kara câhildiler. Cehâleti yüzünden 1618 ve 1622 tarihlerinde iki defa tahttan indirilen Mustafa ve 1640 - 1648 tarihleri arasında pâdişah olan I. İbrahim bunlar arasında sayılabilir.* 1623'-den 1640 tarihine kadar tahtta kalan IV. Murad gibi dirâyetli bir hükümdar bile, sert ve yanlış bir çalışma tarzı tutturmuş intibâını uyandırmakta ve uzun vâdeli politikanın icâbettirdiği dikkat ve hâkimiyetten habersiz görünmektedir. Sultanların şahsiyetlerindeki bu kifâyetsizlikler, İmparatorluğun gidişâtını ve büyük karakterini ciddi olarak, tamamiyle tesiri altında bıraktı denemez. Avrupa'da bürokrasinin büyümesi, deli veya küçük yaştaki kralların en kötü acâipliklerine rağmen, ciddi neticeler doğurmadan, birçok 17. ve 18. asır devletlerinin yaşamağa devam etmelerine imkân vermiştir. Osmanlı bürokrasisinin genişlemesi de Avrupa devletlerininkine paralel gitti.

Osmanlıların askerlik ve idare sistemlerinde esaretin son derece ehemmiyetli bir rol oynaması.

(*) Yazarın, Osmanlı Hakanlarının şahsiyetleri dikkate alınmadan, sağlam izahlar yapılamayacağı hususundaki görüşü tamamen doğrudur ve tarihteki bütün Türk devletlerine şâmil bir hususiyettir.

karar almak hususunda Pâdişaha muazzam bir kudretle birlikte büyük bir mes'uliyet yüklüyordu. Hükûmet sisteminde en büyük kudrete sahip bulunan Veziriâzam bile, Sultanın kölesi ve âletinden başka bir şey değildi. O kadar ki, kifâyetsiz görülen bir Pâdişâhın tahttan indirilerek öldürülmesini sağlamış olsa bile, yine de aynı şekilde yeni gelecek hükümdarın insafına kalmış ve emrine amâde durumdaydı. Bu sebeple, Osmanlı İmparatorluğunda hükümdarın şahsî kabiliyeti, herhangi çağdaş bir Avrupa devletindekinden daha büyük bir rol oynamaktaydı. İdare ve hâkimiyet kurmağa muktedir bir hükümdarın tahttaki mevcudiyeti veya ehliyetli kimselere selâhiyet vermesi, devlet işlerinde canlandırıcı bir tesire yol açıyor ve İmparatorluğa istikamet kazandırıyordu. 16. asır sonlarında ve 17. asrın yarısında bu çapta hükümdarlar nadiren işbaşına geldi.

17. asır başlarında yaşamış olan birçok Osmanlı resmî şahsiyetleri, bazı şeylerin yolunda gitmediğinin pekâlâ farkındaydılar. Bununla beraber, bunların hiç biri, durumun müessir ve derin bir tahlili yapılması gerektiğini ileri sürmeğe muktedir olamadı. Bu hal gayretsizlikten ileri gelmiyordu. IV. Murad, şöhretli bir Müslüman hukukçusu olan Koçi Bey'i, gerilemenin sebepleri üzerinde bir risâle veya muhtıra hazırlamağa memur etti. Hazırlanan risâle, çağdaş Avrupa'da neşredilmekte olan araştırıcı ve çetin politika edebiyatı ile mukayese edildiği takdirde, acıklı bir vesika olmaktan öteye gidemiyordu. Sathî birtakım emâreleri ihtiva eden bir katalogdan biraz daha üstündü. Her şeye rağmen, tarihî delillerin en önemli kısımlarını içine almak bakımından dikkati çekiyordu. Mânidâr olan şudur ki, Koçi Bey'in emeli islâhat değil, fakat, yeniden doğuş; yenilik de-

ğil, fakat iptidâî şekillerin hâlisliği içinde an'ânevî tecrübelere yeniden dönüştü.* Osmanlı İmparatorluğunun hükmeden sınıfı, derin bir muhafazakârlık ve hakikatle yüzyüze gelmeğe karşı duyulan gönülsüzlük yüzünden aşikâr bir surette çökmekteydi. Osmanlıların hükmeden sınıfı, 16. asırda yaşamış cedlerinin en mühim hususiyeti olan büyük hâdiseler karşısındaki şahâne azimkârlığından artık çok uzaktı. 17. asır Osmanlı tarihinin tatminkâr bir tefsiri, hükmeden sınıfın halet-i ruhiyesindeki büyük değişikliği mutlaka ihtiva etmelidir.

Bütün Osmanlı İmparatorluğu kuvvetlerinin seferber edilmesi suretiyle bile, artık Macaristan sı-

---

(*) Prof. Coles'ün, Koçi Beğ Risâlesi hakkında pek tedbirsiz bir hüküm verdiğini söylemek zorundayız. Yazar, muhtemelen bu vesikayı okumak imkânını bulamamıştır. Koçi Beğ İmparatorluğun askerî, idarî sahalarına ve ilmiye sınıfına ait müşahhas bir takım aksaklıklar hakkında tavsiyelerde bulunmuştur. Ancak, onda asıl mühim olan ve üzerinde durulması gereken, çözülüşün sebeplerini müesseselerin bütününden kavrayış tarzıdır. Müesseseleri münferit yapılar olarak almayıp, hepsini bir bütün olarak almak ve hepsine şâmil bir takım prensiplere ulaşmak ancak modern çağlarda ulaşılabilmiş bir anlayıştır. Koçi Beğ, «Kanun-u Kadim'e» sadakat ve riâyet fikri üzerinde durmaktadır. Bu, devlet, nizam ve bütün bir millî kültürün temel prensip ve değerlerine yeniden hayatiyet kazandırma, onları fert ve devlet hayatına eski heyecanı ile hâkim kılma düşüncesidir. Günümüzde, millîcilik ve ilim endişesi taşıyan aydınlarımızın, Türk milletinin geleceği hakkında söyleyebildikleri en isabetli değerlendirmeler de bu doğrultudadır. Keza, İmparatorluğumuzun gerilemesinde haklı olarak, ana unsur, yine -Koçi Beğ'in ifadesiyle- Kanun-u Kadim'in tenezzül bulması gösterilmektedir. Yâni millî kültürün devlet ve cemiyet hayatına yön veren, onu müesseseleştiren ana umde ve değerlerinin terkedilmiş, kültürün, heyecanını yitirmiş olması.

Yazarın, pek ihtiyatsızca hafife aldığı ve şumûl ve değerini kavrayamadan kaydettiği, yeniden doğuş'un mânası budur. Ancak, Profesör de, birçok Türk aydın ve yazarı gibi, bu yeniden doğuşu, Kanun-u Kadim'i, sadakati, müessese ve münasebetlerin şekli görünüşüne dönüş, yânî basit bir irtica anlayışı seviyesinde ele alabilmistir.

nırında ehemmiyetsiz birtakım başarılar kazanmaktan öteye gidilemiyordu. Doğu'ya doğru sınır hâlâ açık vaziyetteydi. Zira, Macaristan içlerinde daha fazla ilerlemesini önlemiş olan bir kaleler kuşağının muadili, Karadeniz Avrupasında yoktu. Geniş ve mümbit topraklar, iskâna çok elverişli bir rejim, gelebilecek ilk dâvetsiz misafiri beklemekteydi. Fakat, bu bölgelerdeki Türkler, yaptıkları esir akınları ile bölgenin büyük bir kısmını çöle döndürmüş olan Kırım Tatarları ile ittifak halinde kaldılar. Bazı Osmanlı devlet adamları ve strateji mütehassısları, bu inkişaf etmemiş şartlar altında Karadeniz'in kuzeyindeki bu bölgeyi terketmenin doğru olmayacağını ileri sürerek hoşnutsuzluklarını açığa vurdular. 1569 tarihinde bölgeye gönderilen bir Türk sefer kuvveti Astrakhan'a kadar ilerleyerek, Don ile Volga nehirlerini birleştirmeyi hedef tutan bir kanal açmağa başladı. Fakat, Astrakhan'daki Rus mukavemeti, muvaffak olduğu takdirde geniş bir sahaya serbestçe yayılmağa alışmış Tatarları da içine alacak olan böyle bir teşebbüste Osmanlı gruplariyle işbirliği yapmak hususunda Kırım Tatarlarının gösterdiği isteksizlik ve topraktan geçim sağlanmasını imkânsız kılan ıssız kırın bizzat kendisi, Türklerin ağır bir mağlûbiyete uğraması için bir araya toplanmış gibiydi. 1569 tarihinde İstanbul'dan gemilerle yola çıkan 30.000 kişiden ertesi yıl sadece 7.000 kişi dönebildi.* Bunların da göstermiş oldukları gayretle-

(*) İkinci Selim Han zamanında ve onun emriyle girişilen bu teşebbüs, yazarın da işaret ettiği gibi, Türk münevverler sınıfının ve Türk zekâsının bir mahsulüdür. Teşebbüsün hazırlıkları daha Kanuni Sultan Süleyman zamanında başlamış, Don ile Volga nehirlerinin birbirine takriben altı mil kadar yaklaştıkları, bugünkü Stalingrad şehrinin bulunduğu yerde kanalın açılmasına karar verilmiştir. Fakat Malta muhasarası ve Doğu Avrupa'da açılan seferler, bu plânın Kanuni'den oğlu Selim'e intikal etmesine yol açmıştır. Kanalın açıl-

re dair ellerinde hiç bir şey yoktu. Böyle kötü bir mağlûbiyetten sonra, teşebbüs hiç bir zaman yeniden ele alınmadı.

Bu sebepten, 1570 yılı, Osmanlıların genişleme kapasitesinin Tuna boylarında ve Karadeniz Avrupasında muvakkaten tükenmesini ifâde etmektedir. Türkler İmparatorluğun diğer sınırlarında Avrupalıların kazandıkları zaferlere istikrarlı bir karşılık veremediler. Bu muharebeler esnasında Türklerin askerlik sistemi ve hükmeden sınıfı da imtihandan geçmiş ve dayanmıştı. Doğu sınırlarında genişlemeğe fâsıla verilmedi. Kızıl Deniz'e hem karadan, hem denizden yapılan seferler, 1571 tarihinde Güney Arabistan'daki Hicaz üzerinde Osmanlı hâkimiyetini kur-

---

masiyle Karadeniz'den Hazer Denizi'ne donanma sokmak imkânı hâsıl olacak, Kafkasya ve Astırhan, Kazan bölgeleri kesin hâkimiyet altına alınacak, Orta Asya Türklüğü ile doğrudan doğruya irtibat kurulabilecek, Kırım'ın istikbali teminat altına alınmış ve Rusya'nın genişlemeleri durdurulmuş olacaktı. Ayrıca İran güneyden de kuşatılmakla buranın tarih boyunca Türk ve İslâm âlemi bakımından oynadığı menfî rol tahdit edilmiş ve Orta Asya Türk Hanlıklarının tedricen Rus işgaline düşmesi önlenmiş olacaktı.

Veziriâzam Sokullu Mehmet Paşa bu sefere gereken ehemmiyeti vermedi ve küçük bir orduyu, başına da «Şıkk-ı Sâni Defterdarı (Maliye Müsteşarı) Çerkes Kasım Bey gibi asker olmayan ve esasen devletin ikinci dereceden bir memuru bulunan» (Y. Öztuna, a.g.e. sh. 141) birini tâyin ederek gönderdi. «Fakat böyle az tanınmış ve askerlikten gelmemiş birinin Kırım Hanı Devlet Giray'a sözünü geçirmesi ve bu nazik işte muvaffak olması ihtimali azdı.» Üstelik bu ordu, kışın başlamasına çok az zaman kala yola çıkartılmıştı. Bununla beraber Türk işçi ve mühendisleri altı millik mesafenin üçte birini kazmaya muvaffak oldular. Yazarın bahsettiği zâyiat mübalâğalı değildir. Bizim tarihler de bu rakamlar üzerinde birleşmektedir. (Daha geniş bilgi için bakınız, Yılmaz Öztuna a.g.e. sh. 141 ve devamı, İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, 2. cilt, sh. 383 ve devamı).

Bir de, Yavuz Sultan Selim Han zamanında düşünülüp, bilâhare de ele alınan, fakat gerçekleştirilemeyen Süveyş kanalının açılması meselesi vardır ki, cihan tarihinin seyrini değiştirebilecek olan bu iki tesebbüsün gerçekleştirilemeyişine ne kadar hayıflansak yeridir.

du. 1577 tarihinden 1590 tarihine kadar süren uzun bir İran seferi sonunda Gürcistan ve Azerbaycan'da yapılan Türk fütûhâtı ise, hiç değilse harita üzerinde daha mühim bir yer işgal etmekteydi. Fakat, bu bölgelerde kurulan Osmanlı hâkimiyeti, aslında daimâ meşkûk olarak kaldı.

Azerbaycan esasen Müslümandı. Buradaki mahallî mülk sahipleri ve kabile reisleri değiştirilmedi ve yerlerine yenileri getirilmedi. Gürcistan ise, Transilvanya'daki prenslik idaresine benzeyen bir idare altında Hıristiyan hükümdarların idaresine bırakıldı. Bu sebepten, Osmanlı savaşçılan arasında yeni tımarların dağıtılması mümkün olmadı.

Bu sıralarda, baştan başa bütün imparatorlukta, Sipâhiler muayyen mülkiyetlerin sahibi olarak yerleşmek temâyülünü göstermeğe başladılar. Bunun neticesi olarak, intibak kabiliyetinden mahrum bulunmayan Osmanlı askerlik sistemi de sür'atli ve şiddetli bir değişiklik geçirdi. Böylece, eyer üzerinde ve daimâ muzaffer bir ordunun parçası olarak yaşamağa alışmış savaşçılar, tembel mülk sahipleri haline geldiler. Artık taşra şehirlerinde oturuyorlar ve kiracılarının kendilerine temin ettikleri gelirle geçimlerini sağlıyorlardı.*

Sipâhilerin bu şekilde muayyen mevkilere bağlanmağa başlamaları daha başka karışıklıklara da sebep oldu. Sahibi bulundukları mülkiyet ve unvanları oğullarına da intikal ettirmek istemeleri tabiî bir arzuydu. Fakat bu istek, Osmanlıların kanun prensiplerinde ciddi gerginliklere sebep oluyordu.

(*) Yazarın, Tımar sistemini kavrayamamış olduğuna, bu sistemi hususi mülkiyet gibi düşündüğüne yeniden dikkati çekelim. Mirî arazinin hususî mülk haline dönüşmesi, daha sonraları, uzun bir zaman içinde tedrici olarak vukubulmuştur.

Zira, Osmanlı kanunları, mülklerin sadece savaşçılara ihsan edilmesini şart koşuyor ve tımarların başarmış oldukları hizmetlerin karşılığı halinde, kışlık geçimlerini sağlamak üzere ve ancak yaşadıkları müddet boyunca bunlara verilmesini emrediyordu. Babaları öldüğü zaman evlâtların henüz reşid olmamaları ihtimâli vardı. Bu husus, Kanunî Sultan Süleyman zamanında dahi müşkülâta yol açmıştı. Sultan, 1536'da, ölen bir savaşçının gelirinin hangi nisbet içinde, reşid olmamış oğullarına intikal edebileceğini hükme bağlayan teferrûatlı kararnâmeler hazırlattı. Bu kararnâmeler mucibince, harp meydanlarında ölenlerin oğullarına, tabiî sebeplerle ölenlerin oğullarından daha fazla miras tahsis ediliyordu. Mirasın intikali hususunda İmparatorluğun asker zümresinde yer alan yeni hamle, Kanunî Sultan Süleyman'ın mükemmel bir hale getirmiş olduğu rejimin akla dayanan tarafını altüst etti ve daha sonraki nesillerde daha da şiddetlendi.

Osmanlı İmparatorluğunun hükmeden askerî sınıfının içtimaî hususiyetlerinde yer alan bu değişiklik, muharebe esnasında ferdî cesareti azalttığı gibi, muharebe hattının gerisinde de idarî intibak kabiliyetine sekte vurdu.

Bunun neticesi olarak, Sultanın şahsında toplanmış olan tesirli kudret, 17. asrın ilk yarısı boyunca ciddî surette zayıflamağa yüz tuttu. Osmanlı cemiyetinin bünyesi, daima heybetli ve müessir bir kuvvet olarak kaldı ve 1570 tarihinden çok sonraları dahi, Osmanlı kültürü, yabancıları cezbetmekteki kudretini sürdürmekten geri kalmadı. Osmanlı İmparatorluğu hiç bir zaman tamamen çökmedi. Ancak, Batı Avrupa, Müslüman Hindistan ve Kuzey Af-

rika devletlerinin çoktan beri alışık oldukları normal bir malî ve idarî karışıklık içine düştü.

Mutad karışıklıklar ve değişiklikler başlayınca Osmanlı ve Hıristiyan hükümdarları, mukayesesi mümkün mahdut mes'uliyetler dahilinde, hemen hemen aynı metodu tatbik etmek suretiyle faaliyetlerine devam ettiler. Avrupa cemiyetinde olduğu gibi, Osmanlı cemiyetinde de mirasyedi bir mülk sahibi sınıf, mutlak monarşinin zorla kabul ettirdiği disipline karşı mücadeleye girişti. Bu mutlak monarşinin hizmetkârları, miras yoluyla kudret sahibi olmak temâyülünü göstermeyen ve miras dâvâsı gütmeyen bir memurlar zümresiydi. Monarşinin zorla kabul ettirdiği prensiplere karşı girişilen mücadele bilhassa Rusya'da dramatik bir şekil aldı. Bu devreye an'anevî olarak «Zorluk Devri» adı verildi. Aynı tâbiri 1570 ile 1650 tarihleri arasında Osmanlı İmparatorluğunun geçirdiği dahilî güçlükler için de kullanmak mümkündür.

OSMANLILAR'DA ZORLUKLAR DEVRİ: (1570 - 1650)

Türkler, 1570 tarihinden itibaren hemen hemen devamlı olarak harp halinde kaldılar. Fakat, bu harpler, artık nadiren büyük zaferler ve fâsılasız fütuhâtla süslenmekteydi. İspanya ve İtalya'ya Doğu Anadolu'daki İranlılara ve Macaristan'daki Habsburglara karşı girişilen uzun mesafeli teşebbüsler için sarfedilen gayretler, artık azalmak yolundaydı. Zira, artık mühim bir galibiyet ihtimâli kalmamış gibiydi. Hiç bir şey vadetmeyen, buna karşılık tehlikeli ve meşakkat dolu askerî seferlere karşı mülk sahipleri son derece isteksiz bir tavır takınmaya başlamışlardı. Aynı zamanda, kanundışı veya kanunun kaçamak taraflarından istifade eden muhtelif icraât baş göstermeğe ve inkişâf etmeğe başlamıştı ki, bunlar sâyesinde askerlik hizmetine mükellef tutulmadan oğullar, babalarının mallarını tevârüs edebiliyorlardı.

Hem sivil, hem askerî işlerde Sultanın şahsî kudret ve hâkimiyetini yürütmesine vasıta olan sarayın esir maiyetinin de aynı devre içinde elden gitmesi tehlikesi başgöstermişti. Müstakil Türk savaşçılarının serveti gibi, İmparatorluğun maliyesi de,

önce muazzam ganimet gelirine dayanmaktaydı. 16. asrın ilk yarısı boyunca Osmanlıların Avrupa ordularına karşı kazanmış oldukları mutlak üstünlük, kısmen bu muazzam gelir kaynaklarına dayanıyordu. Çünkü Sultan, bu kaynaklara dayanarak herhangi bir rakipten daha mükemmel, daha iyi bir şekilde teşkilâtlanmak ve daha disiplinli bir kuvveti elinin altında bulundurmak imkânını buluyordu. Bu gelir kaynakları, İmparatorluğun sefer ordularının her yaz faaliyet gösterdiği sınır topraklarından alınan ganimetler sayesinde meydâna gelmiş ve gelişmişti. Virâneye dönen sınır karakolları, zaptedilseler bile, kayda değer bir ganimet toplamağa elverişli olmaktan artık çok uzak bulunuyorlardı. Bu karakollara karşı girişilen yaz seferlerine iştirâk eden Sultan ve askerler, zenginleşecekleri yerde büsbütün fakir düşüp, kuvvetlerini tüketmeğe başladıkları zaman, bu seferler de sona erdi.

Artık İmparatorluğun sınır bölgelerinden gelir sağlamak imkânı kalmamıştı. Bunun üzerine, memleketteki Türk tebalı ahâliden cebren para toplamak yoluna gidildi, eksilen gelir kaynaklarının bu suretle telâfisine çalışıldı. Arazi ve mülk sahipleri. mâlikânelerindeki köylülerden ilâve ücretler ve hizmetler talep etmeye başladılar. Sultanın maiyetindeki devlet memurları, rüşvet mukabilinde muayyen işlerin yapılması ve yapılmaması yolunu tuttular. Bu davranışlar, Sipâhilerin de, saray memurlarının da, sür'atli toprak genişlemeleri ve bereketli ganimet günlerinde cedlerinin yaşamış olduğundan çok daha lüks bir hayat sürmelerini mümkün hale getiriyordu.

Bununla beraber, silâhlı kuvvetlerin aşağı kademeleri, bu gibi fırsatlardan daha az istifade ede-

bildi. Fiyatlarda baş gösteren umumî enflâsyon sonunda, bu sınıfın aldığı ücret yetmemeğe başlamıştı. Bu enflâsyon, kısmen, İspanyol - Amerikan gümüşünün Akdeniz dünyasının ekonomik sistemleri içine nüfuz etmesinin bir neticesiydi. Ücretlerdeki kifâyetsizliğe bir hal çâresi olarak, seçkin piyade müfrezesini teşkil eden Yeniçerilerin kışlalardaki boş vakitlerini esnaflık yaparak değerlendirmelerine resmen izin verildi.

Böylece, Yeniçeriler, mâmul eşyanın satışından elde ettikleri parayı da ücretlerine eklemek imkânını buldular. Cür'etli Sipâhiler tufeyli mülk sahibi haline gelmeğe başladıkları sırada, geçimleri esnaf mâmullerinin satışına dayanma yolunu tutan orta rütbeli askerler de İstanbul'un ve diğer şehirlerin esnaf topluluğu arasına katılmak temâyülünü gösterdiler. Bu suretle, anânevî disiplinlerini ve savaşa karşı duydukları susuzluğu hemen hemen kaybettiler.

Yeniçeriler esnaf ticareti yolunu tutmağa ve serbestçe sivil halk arasına karışmağa başladıkları zaman, veraset prensibinin harekete geçmesini önlemek son derece güç bir hâle geldi. Başlangıçta, Yeniçeri oğullarının uydurma bir kanun perdesi altında müfrezeye alınmalarına müsaade edildi. Zira, Müslüman olarak doğan bir kimse, hiç bir suretle kanun yoluyla esir vaziyetine sokulamazdı. İkinci Selim'in hükümdarlığı zamanında (1566 - 74), Yeniçerilerin oğullarının kabul olunmasına imkân verecek bir kontenjan hazırlandı. Nihayet, IV. Murad, 1638 tarihinde, Batı Balkan kasabalarından zorla çocuk haracı toplanarak, İmparatorluğun esir maiyetine acemi asker kaydedilmesi hususundaki an'ânevî usulü tamamen kaldırdı. Çıkarılan kararnâme, esa-

sen çoktan hükümden düşmüş bir tatbikatın, kanunen de tasdik edilmesini sağlamış oldu. Memuriyet sahiplerinin oğulları, uzun zamandan beri saray maiyetinin elinde bulunan imtiyazlı mevkilere sızmaktaydılar. Bu suretle, uzak Balkan kasabalarından cebren çocuk toplanmasına lüzum kalmadan, bütün müsait mevkilere adam yetiştirilmesi mümkün hale gelmişti.*

Osmanlı müesseselerinde yer alan bu inkişaf, İmparatorluğun can damarını teşkil eden bölgelerde köylülerin kullanılması hususunda şehirlilerin işlerini son derece kolaylaştırıyordu. Hükmeden sınıf çoğunluğu esir edilmiş kasaba çocuklarından müteşekkil olduğundan, içinden çıkmış bulundukları köylü halka karşı faydasız bir yakınlık duyuyorlardı Dolayısiyle, şehirli halk ve mülk sahipleri sınıfı, köylüleri âdeta gözetiyorlardı. Şehirlerde yetişip ailelerinin nüfuzu sayesinde veya para karşılığında memuriyet satın almak suretiyle saray erkânı arasına katılmış olan memurların sevk ve idaresinde ise, bu gibi hayırhahlık ve hassasiyetler rol oynamaktaydı Bu adamlar, şöhret ve mevkilerini, malî idarecilik hususundaki son derece insafsızca icraatlarına dayanarak elde etmişlerdi. Bu hususta**ki** davranışlarını kifâyetli bir şekilde yürütebildikleri takdirde en yüksek mevkileri dahi satın almaları mümkündü.

Osmanlı cemiyetinde an'ânevî askerî meziyet-

(*) Yazar, Yeniçerileri vesâir devşirmeleri esir addetmekte ısrar ettiği için, Müslüman bir kimsenin çocuğunun bu ocağa kanun yoluyla alınmasının mümkün olamayacağını söylüyor. Halbuki daha önceki bir açıklamamızda da belirttiğimiz gibi, Boşnaklar Müslüman oldukları halde, kendi talepleri üzerine bunlardan devşirme alınmasına izin verilmiştir. Ayrıca, emekli olan Yeniçerilerin çocukları doğrudan doğruya ocağa yazılabilirlerdi ki, bunlar da Müslümandı.

Devşirme usulü, 1747 tarihine kadar devam etmiştir.

ler henüz ehemmiyetlerini kaybetmiş değillerdi. Bununla beraber, çok ehliyetli kumandanlar bile uzun mesafedeki sınırlarda şan ve şöhretlerini kaybetmeğe mahkûmdular. Zira, buralarda zafer ümidi hâlâ mevcut olmakla beraber, artık kolayca elde edilmekten çok uzaktı. Buna karşılık, İstanbul'daki kudret tahtının civarından uzaklaşmayan, akıllı, gayretli ve müteşebbis bir kimse, askerî başarılardan faydalanabileceği kadar, başarısızlıklardan da yararlanabilirdi. Bunda muvaffak olabilmek için kazanmak ihtimâli bulunan tarafa vaktinde katılmak veya yeni ve daha kazançlı bir memuriyet satın almak için alâkalı memura yeter miktarda para ödemek kâfiydi. Bu çevrelerde alaycı bir politika tahmincili-ği gelişmeğe başlamıştı. Bununla beraber, en yüksek mevkilere erişmeye muvaffak olanlar, şiddetli bir rekâbet içinde diğerlerini geride bırakmayı becerebilenlerdi. Bunlar, dar, mutaassıp ve mânen gayet titiz bir an'âneye göre yetişmiş ve terbiye görmüş olmalarına rağmen, kendilerine Allah vergisi, olaganüstü bir zekâ ve enerji bahşedilmiş nâdir kimselerdi.

Osmanlı cemiyetinde şehirlerin ehemmiyetinin gittikçe artması, lüks, kültür seviyesi ve az sayıdaki yüksek sınıfların çoğalmasını teşvik ettiği gibi, bu unsurlar da şehirlerin ehemmiyetini büsbütün arttırıyorlardı. Parasız pulsuz kasabalıların veya yarı aç kabile ferdlerinin oğulları ve torunları olan Sipâhiler, 16. asırda normal düzene ayak uydurarak, seferler esnasında Ispartalılar gibi her türlü meşakkate katlanmaktan çekinmiyorlardı. Kışlık karargâhlarında ise, baştan çıkarıcı şehir hayatı hakkında bildiklerinden fazlasını öğrenebilmeleri için gereken zaman ve fırsatlardan tamamen mahrumdular.

Bunların nesilleriyle, nadiren ve isteksizce eyere binen, çalışmayı unutmuş, şehirlere iyice yerleşmiş mülk sahipleriydiler. Bunlar, bir yandan tüccar ve zanaatkârlara geniş bir pazar sağlıyor, bir yandan da yaşamalarını sağlayan köylüden fazla ücretler ve yüksek kiralar talep ediyorlardı. Böylece, şehirle köy arasında muazzam bir uçurum açılmış oldu. Kasaba ahâlisi Osmanlı teşkilâtından gün geçtikçe uzaklaşmaya başladı. 17. asırda Balkanlar'da ortalığı kasıp kavuran eşkiyâlık vak'alarının gittikçe artış kaydetmesi, bu gidişâtı doğrulayan bir delil sayılabilirdi.

Eskiden İmparatorluğun hükmeden tabakasını meydana getirmek üzere saray erkânı arasına katılabilecek kabiliyete sahip gençler, son derece ağır vergiler yüzünden artık eşkiyalık yolunu seçmeğe başlamışlardı. Osmanlı memurlarına ve şehirlilere saldırıyorlar ve bu arızî hücumlar, Ortodoks Hıristiyan köylüler üzerinde parazit halinde geçimlerini sağlamalarına engel oluyordu.

O devirde Osmanlı İmparatorluğunda olup bitenler şöyle de ifade edilebilir: Genişlemekte olan Osmanlı Devletinin sınır topraklarından ganimet toplamak suretiyle içten içe beslenmiş bir askerî ve idarî hiyerarşi, sınır toprakları verimsiz hale gelince ganimet toplama bölgesi olarak sınırları terketmiş ve İmparatorluğun merkezini bu maksatla kullanmâğa başlamıştı. Genişlemenin bütün teknik unsurlarına ulaşmış olan 15. ve 16. asırların harikulâde ve son derece düzenli Osmanlı sosyal sistemi, meşakkatli bir şekilde hayat tarzını yeniden tanzim ediyordu ve bu yeni hayat tarzında artık büyük ganimet fırsatları yoktu.

Toprak genişlemesinin durması ve ganimet gelirinin düşmesi yüzünden Osmanlı müesseselerinin maruz kaldığı gerginlik, İstanbul'da huzursuzluklara yol açarak, bir takım ayaklanmalar çıkmasına sebep oldu. Bu ayaklanmalar çok defa Yeniçeriler, diğer saray mâiyeti, talebe-i ulûm denilen medreseliler ve şehrin dinî teşekküllerine mensup memurlar tarafından teşvik ve telkin ediliyordu. 1589 tarihinde ücretleri indirimli verildiği zaman, Yeniçeriler isyan ederek Veziriâzâm ve diğer yüksek saray memurlarının azlini istediler. Vasat rütbedeki askerlerin yüksek politikaya müdahale etmelerinin başlangıcı bu ayaklanmadır. Bununla beraber, bu isyanlar, çok geçmeden beylik bir hal aldı. 1622 ve 1648 tarihlerinde patlak veren Yeniçeri isyanları sonunda, Sultanlar tahtlarından indirilerek idam edildi.

Bunlar ve benzerleri daha az şiddetli galeyanlara rağmen, Osmanlı askerî ve idarî sistemi, hâlâ arada sırada yenilikler yapabilecek kabiliyette kaldı. Meselâ, 1596 tarihinde III. Mehmed, Avusturya Habsburglarına karşı savaşmak üzere İmparatorluğun bütün kaynaklarını seferber ederek, an'ânevî miktarda ganimet toplamaya muvaffak oldu. IV. Murad'ın saltanat devri ise (1623 - 40), daha uzun ve daha esaslı bir canlanma ve dirilme devresi biçiminde belirlendi. «Hiç bir şey ceza kadar müessir değildir» prensibine sıkı sıkıya bağlı olan Sultan Murad, idarî yolsuzlukları ve askerî ehliyetsizlikleri şiddetle cezalandırdı. Aynı zamanda, daha ufak, fakat iyi maaş alan, tamamen profesyonel bir ordunun kuruluşunu hedef tutan, geniş mikyasta askerî ıslâhat plânları tasarladı. Fakat, Sultan Murad'ın genç yaşta ölmesiyle bütün bu ıslâhat hareketleri akim kaldı.

Sultan Murad'ın getirdiği yenilikler arasında sadece Osmanlı hükmeden sınıfının şahsî menfaatlerine uygun gelen Balkan çocuk haracının kaldırılmasını emreden kararnâmeye bir istisnâ olarak dokunulmadı. Bununla beraber, normal şartlar altında, merkezî otorite, sert ve enerjik bir Sultan veya Veziriâzam idaresinde olmadığı vakit, selâhiyet verilmiş menfaatler faaliyetlerine devam ediyorlardı. İmparatorluk sistemini müessir bir askerî harekete geçirmek için girişilen herhangi bir teşebbüs, gittikçe artan bir muhalefetle karşılaşıyor ve gün geçtikçe daha büyük bir idarî gayret sarfedilmesini gerektiriyordu.

Osmanlı hükümdarları gerçekten de gayet müşkül bir çıkmaza düşmüş durumdaydılar. Islâhat, yeniliğe delâlet etmekteydi. Fakat, selâhiyet verilmiş kimseler, çıkarlarını kaybetmekten korkarak, imparatorluğun büyüklüğünü koruyabilmek için lâzım olan her şeyin yenilik değil, fakat eski âdet ve an'ânelere sadakatle uymak olduğunda istisnâsız bir şekilde ısrar ediyorlardı. Onlara göre, Yeniçeri imtiyazlarına dokunulmamalı, Türk ordularının an'ânevî teknik ve teçhizâtı yenilenmeden, olduğu gibi kalmalıydı. Askerî teknoloji sahasında Avrupa'nın erişmiş olduğu tekâmülün tatbik edilmesi tamamiyle yersizdi.* 16. asırdaki büyük Osmanlı muvaffakiyetlerini bahşetmek suretiyle eski örf ve âdetleri tasvip ettiği aşikâr olan takdir-i ilâhî, hiç bir suretle değiştirilemezdi. Eğer bu zaferler bu kadar harikulâde olmasaydı ve mâzi, muvaffakiyetin bu kadar

(*) Teknik teçhizatın değiştirilmesine muhalefet edildiği görüşü ciddî bir iddia değildir. Avrupa'da kullanılan silâhlar, o zamanki Osmanlı ordusunda da vardı. Prof. Coles bu hususta gerçekten bazı vesikalara rastladıysa, - iddiasını dikkate alarak - bunları yazmalıydı.

iknâ edici bir numunesi halinde bulunmasaydı, bu mükemmel islâhat hareketleri de daha kolaylıkla tamamlanabilir ve Rusya'da Korkunç İvan ve daha sonra Deli Petro tarafından girişilen islâhat hareketleri gibi başarı ile neticelenebilirdi. Büyük bir İmparatorluk mâzisi olmayan Ruslar, yabancıları kendilerine örnek almaktan çekinmiyorlardı. Buna karşılık Türkler, kendilerini Osmanlı an'ânelerinden kurtarmağa muvaffak olamıyorlardı.

Bu son derece derin mutaassıp görüşün neticesi olarak, Osmanlı İmparatorluğunda müstebit kudretin sınırlandırılması hiç bir zaman Avrupa devletlerindeki kadar ileri götürülemedi. Türk cemiyetinde mutlakiyet vasıtaları daimâ gözden gizli kaldı. Bu hal, zayıf irâdeli veya çocuk hükümdarlar tahtta bulunduğu zaman bile, değişmeden devam ediyordu. Muktedir ve merhametsiz şahıslar, Osmanlı idaresinin yüksek memurlarını meydana getirmekten geri kalmıyorlardı. Bunlar, âmme hizmetiyle alâkalı hususlarla meşgul olacakları yerde, kendi pâyelerini yükseltmek, zengin olmak ve rakiplerine karşı kendilerini kuvvetli bulundurmayı başlıca işleri sayıyorlardı.

Bununla beraber, azimli ve zekî bir hükümdarın hiyerarşinin başına geçmesiyle, oldukça kısa sayılabilecek bir müddet içinde, tıpkı mıknatısın molekülleri kendine çekmesi gibi, bir tek şahâne emirle bürokrasi sınıfları itaatli vasıtalar haline geliyor ve istikamet buluyorlardı. Daha ileride de göreceğimiz gibi, Veziriâzam Köprülü Mehmed ve Ahmed Paşalar, bu hususta son derece muvaffak olmuşlardır. Fakat, Osmanlı cemiyetinin bu çeşit uyanışlara müsaade eden son derece kuvvetli an'ânecili-

ği, bir taraftan da yeniden tanzim olunan bürokratik âletin müessir bir şekilde çalışmasını, an'ânevî vasıtalar ve gayelerle sınırlandırmaktaydı.

Netice olarak, İstanbul'daki ayak takımı ihtilâllerinin ve rakip gizli partilerin faaliyet ve tesirleri ne kadar öldürücü görülürse görülsün, Osmanlıların «Zorluklar Devri» nisbeten sathi idi.

OSMANLILARIN YENİDEN İLERLEMELERİ: (1650 - 1683)

Osmanlıların 15. ve 16. asırlarda yer alan fütuhâtları, Doğu ve Pontus Avrupasında İmparatorluğun sınırlarının civarında bir teba' devletler şebekesinin meydana gelmesine yol açtı. Transilvanya, Eflâk, Boğdan, Karadeniz ve Azak Denizi çevresindeki Tatar Hanlıkları bunların başlıcalarıydı. Bunlar hiç bir zaman resmen fethedilip müstemleke haline getirilmedikleri halde, Osmanlı Devleti tarafından para vergisine tâbi tutulmuşlardı. 17. asrın ilk yarısı boyunca Osmanlı İmparatorluğunun geçirmiş bulunduğu zorlukların bir neticesi olarak, türedi bir mâceraperestler güruhu, bu bölgelerde zorba rejimleri kurmak üzere hamlelere giriştiler. Osmanlı idaresine karşı derhal istiklâllerini ilân ettiler ve toprağa aç Habsburgların yaltaklanmalarına kulak asmayarak mukavemete geçtiler.

Bu küçük prensiklerin, çabalama ve entrikaları sonunda elde etmeğe muvaffak oldukları nisbî kazançlar, asrın ortalarındaki yıllar içinde birden bire tersine döndü. 1640 yıllarında yer alan zaferler Kırım ve Azak Denizi'ndeki Hanlıklar üzerinde Osmanlı idaresinin yeniden kurulmasını sağlamış oldu. 1648

tarihinde imzalanan Vestfalya muahedesiyle Avrupa devletleri Transilvanya'nın istiklâlini tanıdılar. Bununla beraber muahedenin mürekkebi kurumadan, bir Türk ordusu Osmanlı hâkimiyetini yeniden kurmak üzere bu bölgeye geldi. Aynı devre içinde, bir taraftan Türk acentelerinin ve Osmanlı teba'sı Yunan sermayedarlarının faaliyetleri; diğer taraftan da İstanbul'daki merkez gıda pazarının fâsılasız taleplerinin Romanya ziraatçiliği üzerinde meydana getirdiği çekici kuvvet birleşerek, Eflâk ve Boğdan'ı Osmanlıların iş sahası haline döndürdü. Bu, muvakkaten de olsa, Osmanlı İmparatorluğunun dahilî müşküllerine galebe çalmağa ve imkânlarını yenilemeğe muktedir olduğunun açık bir işaretiydi.

Avrupalılara karşı yeni taarruzlara girişmek hususunda veniden iştiyak duyulmağa baslanmıştı. 1645 tarihinde Osmanlılar Girit'i işgal ettikleri zaman, bunun en erken belirtileri Akdeniz'de görüldü. Girit, Venedik Cumhuriyetinin büyük bir kıskançlıkla müdafaa ettiği arta kalmış en son sınır karakollarından biriydi. Türkler, Venediklileri sür'atle adadan temizlediler. Bununla beraber, Kandiye kalesini almak hususunda gösterdikleri basarısızlık sonunda, her iki taraf da son derece sıkıntılı bir muhasara harbine girişmek mecburiyetinde kaldı. Girit seferinin en erken safhasında, Osmanlı kuvvetlerinin tesirsiz gibi görünen askerî icraâtı, tarihçilerin dikkatini, bu büyük arızî gelişmeden başka taraflara çevirdi. Sefer esnasında sadece ana şehir tarafından desteklenen Venedik garnizonu bir

Yunan adalarında yaşayan halk, Roma Katolik İtalyanlarının ezici ve bunaltıcı idaresinden kurtul- mukavemet hareketi gösterebilirdi.

mak ümidiyle, başlangıçta Türkleri gayet iyi karşıladı. Müteakip yıllarda ise, adalı halk büyük kitleler halinde dinlerinden döndürülerek Islâmiyeti kabule zorlandı.

Böyle bir zorlama, 16. asır Osmanlı idaresinin din hususundaki müsamahâlı davranışının tam tersiydi ve ürkütücü bir dönüştü. Balkanlar'dan toplanarak İmparatorluk camiâsına alınan oğlanların cebren dinlerinden döndürülmeleri istisnâ edilecek olursa, Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatı devrinde ve onun hemen arkasından gelen halefleri zamanında, Türkler Doğu Avrupa'da fethettikleri yerlerin halklarına kendi dinlerini yaymak ve kabul ettirmek hususunda hemen hemen hiç bir gayret göstermemişlerdi.

Hükûmet tarafından benimsenmiş olan sert ve sıkı Sünnî mezhebi, hakiki imân sahipleri nezdinde Hıristiyanlığa da müsamâha ile bakmaktaydı ve bu suretle Müslüman inancı ile diğer dinler arasındaki ayrılığın, farklılığın ehemmiyetini de ortaya koymaktaydı. Bazı derviş tarikatlerinin yasak edilmesi neticesinde, biri daha ortadan kaldırılmış oldu. Halbuki, diğer itikatların taraftarları bu mutavassıt tarikatler yoluyla, zorlanmadan İslâmiyeti kabule iknâ edilmekteydi.

Bütün dinî sistemlerde, sofu ve sağlam doktrinlerle, dinî umdelere muhalif doktrinler, ritmik bir şekilde birbirlerinin yerlerini alırlar. Sultan Süleyman'ın kabul ettirmiş olduğu şiddetli ve son derece tahditli İslâm telâkkisinin doğurduğu kaçınılmaz aksülâmel, 17. asrın ilk yarısında yer alan seri halindeki İran harplerinin sonunda daha da sür'atlendi. Zira, resmî askerî çarpışmaların gidişâtına göre, bu harpler Osmanlı İmparatorluğunun Doğu sınırla-

rını açık bırakıyor ve dinî umdelere muhalif Şiî doktrini tesirlerinin sınırlardan içeriye akmasına sebep oluyordu. Yeniçeriler, Bektaşî dervişlerinin mezhebine her zaman yakınlık duymuşlar ve bunlarla yakın münasebetlerini devam ettirmişlerdi. Yeniçerilerin sık sık saray politikasına müdahale etmeğe başlamaları neticesinde, İmparatorluk idaresinin en yüksek çevrelerinde, büyük çapta muhtelif temâyüller görülmüş ve bu temâyüller gelişme yoluna girmekten de geri kalmamıştı. 17. asır boyunca Osmanlı İmparatorluğunda yer alan İslâm tatbikatı, doktrinin sertlik ve şiddetini kaybetmiş, buna karşılık, dine döndürmek mevzuunda çekici bir kuvvet ve kabiliyet kazanmıştı.

Girit'teki İslâmiyete döndürme hareketleri bir gerçeği ortaya koyuyordu: Uzak ve fakr-u zarûret içindeki bölgelerde yerleşmiş bulunan Hıristiyan toplulukları, değişmiş olan şartlar altında, ortaya çıkabilecek fırsatlardan faydalanarak, hükûmet hizmetinde belirli memuriyetlere tâyin edilebilmek ümidiyle Hıristiyanlıktan Müslümanlığa dönebilirlerdi. Asrın geri kalan kısmı boyunca, Arnavutlar, Karadağlılar ve Rodop Dağlarında yaşayan Bulgarlar arasında kitle halinde dinden dönme hareketleri başgösterince, bu imkân da iyice doğrulanmış oldu.

Osmanlı İmparatorluğunun yeniden dirilmesinde, Arnavut dönmelerinin nihâî rolü oynamaları mukadderdi. Köylü menşeli, mütevazi, güvenilir ve gayretli meslek sahipleri için, Osmanlı ordusunda da, idaresinde de hâlâ geniş ilerleme yolları vardı ve açıktı.

16. asır boyunca Bosna ve Sırbistan'dan toplanan esirlerin Osmanlı idaresinde görmüş oldukları işleri üzerlerine almak maksadiyle, Arnavutlar, 17. asrın ortasına rastlayan yıllarda kabarık grup-

lar halinde dağlardan inmeğe başladılar. Ordunun ve idarenin binlerce noktasına tâyin edildikleri vakit, sadece memleketlerinden beraberlerinde getirmiş oldukları askerî hüner ve âdetleri bile, Osmanlı politikasına yenilenmiş bir mütecaviz karakter katmağa kâfi geldi. Kabile örf ve âdetleri, Arnavutlara sadece kendilerini düşünmemelerini emretmekteydi. Bu sebeple, artık Osmanlı İmparatorluğunda çok nadir yetişmekte olan kendini devlete adamış hizmetkârlar haline geldiler. Arnavutluk dağlıları için en şerefli ve muteber yemin, «Besa», yâni dostluk yeminiydi. Aslında «Besa», Arnavut cemiyetini alt üst etmekte olan kan dâvâlarını uzlaştırmak için icâd edilmiş bir tertipten ibâretti. Sultanın hizmetine giren Arnavutlar için «Besa» yeni bir mânâ ve ehemmiyet kazandı. Sultanın mâiyetinde hizmet alırken yaptıkları anlaşmanın şartlarını, an'ânevî dostluk ve dayanışma andının muadili saydılar. Böylece, Osmanlı İmparatorluğunun muhtelif şehirlerine yerleşmeğe başlayan Arnavut muhacirler kendi memleketlerinde yeminli dostluklara ve silâh arkadaşlarına göstermiş oldukları şiddetli merbutiyet ve sadakati, buradaki efendilerine göstermeğe başladılar. Bunların, kendi menfaatleriyle efendilerinin menfaatleri arasında fark gözetmeyeceklerine ve Osmanlı İmparatorluğunda yerleşmiş bulunan her hangi başka bir ırkın dayanamayacağı baskılar altında bile, etmiş oldukları sadakat ve itaat yeminine her bakımdan bağlı kalacaklarına güvenilebilirdi.

Girit Muharebesi, sadece ileride olacak hâdiselerin gidişâtını önceden haber vermekle kalmadı, aynı zamanda, Osmanlı hâdisâtında, bir Veziriâzamlar saltanatının idareyi ele almasını da sağlamış oldu. Köprülü ailesi, İmparatorluğu yeni baştan fütu-

hat düzeni içine sokabilecek kabiliyette bir aileydi. 1648 tarihinde patlak veren bir Yeniçeri isyanı sonunda Sultan İbrahim tahttan indirilerek idam edilmişti. Bu isyan Girit Muharebesinin sevk ve idaresinin doğurduğu yaygın bir memnuniyetsizliğin ifâdesiydi. 1656 tarihinde Çanakkale Boğazı'nda Venediklilerin kazandığı bir deniz zaferinin peşinden, İstanbul'da daha başka halk rahatsızlıkları da yer aldı. Saray mutfaklarında küçük bir aşçı yamağı olarak işe başlamış ve yükselerek saygı değer bir mevkie erişmiş bulunan Köprülü Mehmed Paşa, ihtiyarlığı yüzünden dinlenmeğe çekildiği yerden çağrılarak, Veziriâzam makamına geçmeğe dâvet edildi. Köprülü Mehmed Paşa, kendisine mutlak ve kayıtsız, şartsız iktidar verilmek kaydiyle, Veziriâzamlık makamını ele aldı.

1661 tarihindeki ölümüne kadar işbaşında kaldığı beş yıl zarfında takip ettiği kuvvetli ve tesirli politika sâyesinde, İmparatorluğun durumu tamamiyle değişti. Stratejik ehemmiyeti olan Limni ve Bozcaada'yı Venediklilerden tamamiyle temizledi. 1658 tarihinde seri halinde seferlere girişti. Bu askerî seferler sonunda Transilvanya, Eflâk ve Boğdan tahtlarında itaatkâr kukla prenslikler tesis etti. Bir taraftan da memleket dahilinde şiddetli tedbirler alıyor, idarenin kalitesini yükseltmek, memleketteki muhtelif zümreler üzerinde disiplini kurabilmek için aralıksız çalışmalar yürütülüyordu.

Köprülü Mehmed Paşanın ölümünden sonra, oğlu Fazıl Ahmed Paşa Veziriâzam oldu ve 1676 tarihine kadar devleti idare etti. Babası tarafından 16. asırdaki seviyeye yakın bir seviyeye ulaştırılmış olan askerî bir düzeni devralmıştı. Buna güvenerek, Fazıl Ahmed Paşa Macaristan, Moravya ve Silezya

Habsburglarına karşı an'ânevî seferler tertip ederek Veziriâzamlığa getirilişini kutladı. 1663 tarihinde Osmanlılar 200 bin kişiyi aşkın bir orduyla muharebe sahasına çıktılar. Bununla beraber, bu taarruz, toprak fethetmek üzere hazırlanmış bir seferden ziyade, geniş ve muvaffak bir ganimet toplama faaliyetini andırmaktaydı. Müteakip yıl çatışmalar eski halini alınca, Osmanlılar iyi düzenlenmiş ve azimli bir mukavemetle karşılaştılar. Habsburgların kuvvetleri, askerî ve teknik sahasında devrin en ileri zümresini teşkil eden büyük bir Fransız birliğiyle takviyeyi sağlamış ve gayet zekî bir İtalyan generali olan Raimendo Montecuccoli'nin kumandası altına verilmişti. Saint Gotthard Muharebesinde Türkler ezici bir mağlûbiyete uğradılar.* Harp meydanında

---

(*) 1 Ağustos 1664 yılında, Sen Gotar'da Raab suyu çevresinde geçen bu muharebe, yazarın göstermek istediği gibi, büyük bir Hıristiyan zaferi değildir. Muharebe ana hatlarıyla şöyle olmuştur: Müttefik Hıristiyan ordusu Raab suyunun bir yanında, Küçük Alföld ovasında yer almıştı. Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu suyun diğer yakasında idi ve Yanık kalesinin düşürülmesi için taarruz kararı verilmişti. Bunun için Raab suyunun geçilmesi gerekiyordu. Uzun araştırmalardan sonra suyun münasip bir yerine dört atlının yan yana geçebileceği bir köprü kuruldu. Bosna Beylerbeyi İsmail Paşa kumandasında 5.000 Osmanlı askeri karşı sahile geçince köprü yıkıldı. Bunu gören düşman ordusu, kendi sahillerine geçmiş olan bu beşbin Osmanlı askerine karşı taarruza geçtiler. Sadrıâzam, yeni bir köprü daha kurdurarak 5.000 askeri daha karşıya geçirebildi. Yağmaya başlayan şiddetli yağmurlar ve düşman topçu ateşi karşısında yeni köprüler kurarak karşı sahile asker çıkartmak mümkün olamadı. Karşı sahildeki muharebe, İsmail Paşa kumandasındaki on bin Osmanlı askeri ile müttefik hıristiyan ordusu arasında cereyan ediyordu. Ve kuvvetler birbirine öylesine girmişlerdi ki, Sadrıâzam kendi askerlerine zarar vermemek için, topçu ateşiyle dahi karşı sahildekileri destekleyemiyordu. Osmanlı ordusu bu boğuşmayı karşı sahilden seyretmekle yetindi ve hiç bir yardım imkânı olamadı. İsmail Pasa komutasındaki Türkler, Hıristiyan ordusu başkumandanı Montecucolli'nin bulunduğu düşman orta kanadına girdiler. Burada üç piyade ve bir süvari alayından müte-

hayâl kırıklığına uğrayan Fazıl Ahmed Paşa, diplomasi hünerlerine başvurdu. 1664 tarihinde Vasvar Muahedesinin şartları, Osmanlıları her ne kadar idareleri altında bulunan Macaristan'ın bazı kısımlarını Habsburglara bırakmaya mecbur ettiyse de, Türkler bunun karşılığında muayyen sınır kalelerini teslim almak imtiyazına sahip çıkabildiler. Bu kaleler, 1663 tarihinde yapılan sefer sırasında Avusturyalılardan alınmıştı.

şekkil bir Alman tümenini tamamen imhâ ettiler. Mukkestorf köyünu zaptederek, bu köyü tahkim ve buraya sığınmaya çalıştılar. Bu köy üzerine yürüyen yeni bir düşman tümeni ağır zâyiat vererek geri çekilmek zorunda kaldı ve başlarındaki general esir edildi. Türkler düşman başkumandanının karargâhına gittikçe yaklaşmaya başladılar; yağumurun dinmesi halinde Osmanlı ordusunun yetişeceğinden endişe eden bir kısım komutanlar, başkumandanlarına ricat edilmesi tavsiyesinde bulundular. Ancak Başkumandan bu fikri kabul etmedi. Esasen, düşman ordusunun içerilerine dalan ve gittikçe birbirinden uzaklaşan Türk kuvvetlerine kumanda etmek de artık mümkün olmuyordu. Yedi saat süren bu kanlı çarpışmada, vezir İsmail Paşa dahil olmak üzere on bin Türk askeri şehit oldu. Düşman ordusunda da, aralarında 60 hıristiyan general ve asilzadesinin bulunduğu on bin kadar ölü vardı.

Bu savaşı hıristiyan tarihçileri büyük bir zafer olarak yazarlar. Bu savaştan hemen sonra Serdâr-ı Ekrem 80 kilometre güneybatıdaki Istolni Belgrad'a gelerek ordugâh kurdu, sonra Estergon'dan Tuna'yı geçerek hızla Çekoslovakya topraklarına girdi ve Uyvar'a yaklaşmaya başladı. Bu sırada yapılan anlaşma, zaferin hangi tarafta sayılması gerektiğini açıkca göstermektedir. Prof. Coles'ün söylediği gibi, savaşı kaybeden bir kumandan sırf siyasetle bu neticeyi elde edemez. Vasvar Muahedesinin ana hatları şöyledir: «İmparator Türklerin bu son seferde yapmış oldukları fetihleri (Uyvar, Novigrad, Yenikale ve ikinci derecede pek çok kale) tanıyordu. Erdel'e hiç bir surette müdahale etmemeye söz veriyor ve bu ülkenin Türk İmparatorluğunun bir parçası olduğunu kabul ediyordu. Türkiye'ye 200.000 filorin (60 milyon TL.) savaş tazminatı verecekti. Sitvatorok muahedesinin bu muahede ile değiştirilmeyen bütün hükümleri yürürlükte kalacaktı.» Bu muharebe, Almanya ile Türkiye arasında 1 yıl 3 ay 28 gün süren savaşın bir safhasından ibaretti. «Bu suretle, Almanya İmparatorluğu ve müttefikleri, gene Türkiye'ye yenilmişti.» (Yılmaz Öztuna, a.g.e. sh. 184).

Her şeye rağmen, şimdi iyi tâlim görmüş, ehliyetle idare edilen piyade ve topçu elemanlarından kurulu bir muharebe kuvveti olarak düzenlenmiş bulunan Habsburg kuvvetlerinin, ilerlemekte olan Osmanlı ordularında dayanılması imkânsız zayiâta sebebiyet verdiği artık aşikârdı.

Bu mühim noktayı gözönünde tutan Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, Avrupa müdafaa sisteminin en zayıf noktalarını araştırmaya karar verdi. Girit Muharebesini kazanmak hususunda öyle bir kuvvet ve gayret gösterdi ki, Kandiye kalesi teslim oldu ve 1669'da Venedikliler adayı tamamiyle terkettiler. Bu muvaffakiyet, Türk kuvvetlerine Kuzey'de yeni taarruzlara girişmek cesaretini verdi. Ukrayna bu hususta büyük imkânlar vaad etmekteydi. Bölge, Rusya ile Lehistan arasında bir çekişme konusuydu. Aynı zamanda buraya yerleşmiş bulunan mahallî Kazak toplulukları da her iki devlete karşı istiklâllerini elde etmeğe çalışıyorlardı. 1670 tarihlerinde Osmanlılar, Polonya Ukraynasına karşı seri halinde ve fevkalâde yıkıcı seferlere giriştiler. Bu seferler sonunda 1676 tarihinde Lehistan kralı Jean Sobievsk'ye imzalattırılan Zorovna Muahedesi, Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın şöhretini büsbütün arttırdı. Lehistanlılar bölgedeki bütün toprak iddialarından vazgeçtiler. Geniş bir Ukrayna eyâleti olan Podolya, doğrudan doğruya Osmanlı idaresi altına alındı. Dinyeper'in Batı kıyısında yerleşmiş bulunan Zaporoy kazaklarının anayurdu bulunan diğer bir bölge de Türk hükümdarlığına bağlı hâle getirildi.

Köprülü ailesi Arnavut menşeliydi. 17. asrın ikinci yarısı boyunca Osmanlı hükûmetiyle Arnavutluğun dağlı kavimleri arasında, kitle halinde İs-

lâmiyeti kabul hareketleri sayesinde birtakım bağlar kurulmuş ve bu bağlar ağır ağır ve devamlı surette gelişmişti. Osmanlı İmparatorlugunda en yüksek vazifelerin başına getirilen ilk iki Köprülü Veziriâzam'ın büyük muvaffakiyetleri muhtemelen bu bağlarla alâkalıydı. Köprülülerin tamamladığı canlanma hareketi, hem orduya yeni bir gayret ve şevk ilhametmiş oldu, hem aşağı seviyeden işe başlayıp, hükmeden tabakaya yükselme an'âneşi, kısmen, fakat tesirli bir şekilde hükmünü yürütmeğe devam etti ve yeniden canlandı. Bu suretle, bir zamanlar o kadar harikulâde olan Osmanlı enerjisinin bir kısmı, 17. asır boyunca şehirli ve mülk sahibi gruplarının gittikçe artan kuvveti sayesinde, İmparatorluğun içine sızan menfaat meselelerini yenerek çöküntüyü atlatmayı başardı. Yine de Köprülü ailesinin sağlamış olduğu dirilme hareketi, harikulâde olmaktan ziyade, cesimdi, denebilir. Arnavutluk, Girit ve Güney Bulgaristan'ın kıraç dağlık bölgelerinde İslâmiyeti kabul ettirme faaliyetleri ancak tahditli bir şekilde devam ettiriliyordu. Balkanların kalabalık ahâlisi, bilhassa yaylalarda yaşayanlar ve çiftçilikle uğraşan köylüler, 17. asırda da, tıpkı 16 asırda olduğu gibi, uzak mesafede bulunduklarından, İslâmiyeti kabul ettirme hareketleriyle karşılaşmıyorlardı.

Dağlardan İmparatorluğun merkezine doğru akan muhaceret seli, İmparatorluğun idareci sınıfını yeniden kuvvetlendirmişti. Bununla beraber Osmanlıların geçirmekte oldukları «Zorluklar Devri»nin altındaki çok derin ve tâkat kesici sosyal buhranın şartlarını veya neticesini değiştirmeğe yetmemekteydi.

1670'lerde Köprülü Fazıl Ahmed Paşa tarafın-

dan Ukrayna'da kazanılan göz kamaştırıcı muvaffakiyetler bile, 16. asır Türklerinin Balkan fütuhâtındaki istikrar ve devamlılığına sahip olmaktan uzaktı. Rusların baskısı neticesi olarak Osmanlılar, 1681 tarihinde, kazandıklarının bir kısmını geri vermek zorunda kaldılar.* Bununla beraber, ganimet peşinde koşan Osmanlı orduları bölgeyi öylesine kuvvetten düşürmüşlerdi ki, insan gücü, vergi ve gıda deposu olarak bölgenin bütün imkânları tamamen kuruyup mahvolmuş ve nesiller boyunca işe yaramaz bir hale gelmişti.

Köprülü Fazıl Ahmed Paşadan sonra, kayınbiraderi Kara Mustafa Paşa Veziriâzam oldu. Paşa, sadece kendi nefsine saygı duyan, hayalperest bir mizaca sahipti. Gelir kaynaklarına şiddetle sarılmanın lüzumu hakkında Köprülüler gibi anlayışlı ve uyanık davranamadı. 1660 yıllarının başlangıcında Avusturyalıların idaresi altındaki Avrupa ordularının askerî teknik ve taktik sahasında verdiği ağır derslerin farkına varan Kara Mustafa Paşa, Ukrayna'ya doğru genişleme politikasını tamamen terketti ve Habsburglara karşı Orta Avrupa'daki çarpışmaları yeniden başlattı. Devri, Kara Mustafa Paşayı haklı çıkarmağa elverişli gibi görünüyordu. 1648 tarihinden itibaren, Macaristan'ın şamatacı asilzadelerini Viyana'dan daha tesirli bir kontrole tâbi tutmak; bütün Habsburg müstemlekelerinde bir mukabil-islâhat hareketinin yayılmasını geliştirmek ve Macaristan'da Türklere karşı kuvvetli bir garnizon tohumlarını atmak hususunda Avusturya Habsburgla-

(*) Yazar, Osmanlıların, Rusların zoru ile kazandıklarının bir kısmını geri verdiğini söylemekle, Rusları Osmanlılar karşısında ciddî bir kuvvet gibi göstermektedir ki, bu doğru değildir. 1670'lerde geniş arazisi içinde Rusya henüz o güce ulaşabilmiş değildi.

rının gösterdikleri ısrarlı gayretler, mahallî beylerin çoğunda gittikçe artan huzursuzlukların doğmasına yol açtı. Macaristan'daki muhalif zümre, mahallî ihtiyaçları karşılamak ve diplomatik bir destek elde etmek ümidiyle önce Fransa'ya başvurdu. Fakat, 1678 tarihinde Fransa ile Avusturya arasında Nimwergen Barış Muahedesi aktedilince, Fransız yardımı da kesildi. Bunun üzerine Tökölli İmre derhal İstanbul'dan gelerek, Habsburgların merkezleştirme hareketine karşı, Fransa Kralı XIV. Luis'nin yerine kendisinin, Macar mukavemet hareketinin başına geçirilmesi teklifinde bulundu. Kara Mustafa Paşa kendisine gönüllü bir işbirliği arkadaşı da buldu. Macar beyleri de entellektüel bakımdan sınırlı olmakla beraber, hareketli bir lidere kavuşmuş oldular.

Kara Mustafa Paşa'nın gönüllü işbirliği arkadaşı, İmre Tökölli, genç bir asilzadeydi. Büyük babası, Habsburglara karşı bir isyan hareketi hazırlamak suçundan 1671 tarihinde idam edilmişti. Avusturya merkezleştirme hareketinin gelişmesini durdurmak için Osmanlı İmparatorluğu ile müttefik olan Macaristan Beyliklerinin vatanseverliğini temsil eden Tökölli'nin mevkii, birçok bakımlardan 16. asırda yaşamış bulunan Jean Zapolya'nın durumunu andırmaktaydı.

Habsburglara karşı büyük bir zafer kazanmayı âdeta hayatının mânası haline getiren Kara Mustafa Paşa'nın hayâlini gerçekleştirebilmek fırsatını elde edebilmesi için, Veziriâzamlığa getirilmesinden itibâren birçok yıl geçmesi icabetti. Fakat, bu yıllar içinde boş durulmadı. Teşebbüsün başarı kazanmasını sağlayacak muazzam bir Osmanlı ordusu yetiştirildi. Bu arada, Habsburglar rahat bir nefes almak imkânını buldular ve bu rahatlıktan dikkate değer bir

şekilde ve zekîce faydalanarak ısrarcı Macaristan politikalarını değiştirmeğe çalıştılar. 1681 tarihinde İmparator I. Leopold, Macar Krallığının eski nizâmını yeniden kurmayı başardı. Böylece, İmre Tökölli'yi, İstanbul'daki Sultanın pençesine düşmektense, imparatorun emirlerine itaat etmeyi uygun bulan Macar asilzadelerinin desteğinden mahrum bırakmış oldu.

1683 yılının ilkbaharında Kara Mustafa Paşa, Osmanlı İmparatorluğunun Tuna boylarındaki teba' devletlerinden topladığı çeşitli milletlere mensup kuvvetleri de kendi kuvvetlerine katarak meydana getirdiği dev cüsseli orduyu harekete geçirdi. Macaristan'daki Habsburg kuvvetleri, bu ordunun sayıca üstünlüğü karşısında mukavemet edemeyerek Tetronel'de yenildi ve Viyana'ya çekildi. Türkler, şehrin ikinci tarihî muhasarasını tamamlamak üzere Temmuzda Viyana önlerine geldiler. Viyana düştüğü takdirde neticenin ne kadar dehşet verici olabileceği hakkındaki tahminler, Avrupa'da büyük akisler uvandırdı. Hattâ, son derece huysuz ve «hikmet-i hükûmet» taraftarı olan XIV. Luis bile, ehemmiyetli diplomatik tâvizler karşılığında, buhran sona erinceye kadar Mukaddes Roma İmparatorluğunun Batı'daki sınırlarına saldırmaktan vazgeçti.

Altı günlük bir muhasaradan sonra, Lehistan Kralı Jean Sobievski'nin kumandası altındaki İmparatorluk ordusu ve Polonya kuvvetleri, Viyana'yı Türklerin tehdidinden kurtardılar. Osmanlı ordusu dışarıya doğru çekilerek gerilemeğe mecbur edildi. Avrupalı hasımları arasında başgösteren ihtilâflar sayesinde imhâ edilmekten kurtuldu. Böylece, muharebenin cereyanı da istikamet değiştirmiş ol-

du.* Lehistan Kralı Jean Sobievski'nin şu sözleri dikkate değer: «İşte burada, Tuna boylarındayız. Tıpkı Fırat Irmağındaki Museviler gibi, atlarımızın telef olmasının matemini tutuyor ve kurtarmış olduklarımızın nankörlüğüne ağlıyoruz.»

Kara Mustafa Paşa ise kendisini büyük tehlikelere atmayı göze almıştı. Muvaffakiyetsizliği başını vermek suretiyle ödedi ve Sultanın emriyle idam edildi. Kara Mustafa Paşa'nın Viyana önünde gerilemesi, Doğu Avrupa'nın askerî ve politik insiyatifinin devamlı olarak Türklerin elinde bulunduğu devrenin sonunu işaret etmektedir.

(*) Bilindiği gibi, Viyana önündeki bozgun, Kırım Hanı Murat Giray'ın ihâneti yüzünden olmuştur. Sobievsky'nin kumandasındaki 135.000 kişilik birleşik kuvvetlerin Tuna boyuna geldiğini Serdâr-ı Ekrem bilmekte ve bu ordunun hareketini takip etmekteydi. Kırım Hanı Murat Giray'ın ordusu Tuna kıyılarında ve bu orduyu karşı sahile geçirtmemekle görevliydi. Ve sadece Tuna üzerindeki köprüleri atması bile Orduyu Hümâyuna en az birkaç gün kazandırırdı. Halbuki Viyana'nın düşmesi gerçekten de en fazla bir günlük işti. Kırım atlılarının Sobievsky kuvvetlerine karşı savaşması halinde ise düşman birliklerinin karşı sahile geçebilmeleri mümkün değildi. Ancak, Murat Giray açıkca ihanet etti ve Hıristiyan ordusunun Tuna'yı geçmesine seyirci kaldı. Bu ihanet tarihimizin dönüm noktalarından biri oldu. Gerçekten de, Viyana'nın düşmesi, tarihin seyrini tamamen değiştirebilecek çapta büyük bir hâdise olacaktı. Çünkü bu, Avrupa için İstanbul'un fethinden çok daha müthiş bir şeydi. O devreler Avrupa'da, Türk gibi kuvvetli sözünün dillerde dolaştığı ve Osmanlı korkusunun en kesif olduğu zamanlardı. Ve Osmanlı devleti de Köprülüler idaresi sayesinde yeniden eski gücünü bulmaya ve bünyevî rahatsızlıklarını gidermeye başlamıştı. Viyana'nın düşmesi ile Avrupa manevî mukavemet gücünü tamamen kaybedecek, ayrıca en büyük müstahkem mevkiini elden çıkarmış olacaktı.

Türklüğün ayrılmaz bir parçası olan ve asırlarca Osmanlı İmparatorluğu içinde hizmet etmiş olan Kırım Hanları içinden bir Murat Giray'ın çıkmış olması tarihimiz için de düşündürücü ve hazin bir hâdisedir.

OSMANLILARIN GERİLEMESİ ve AVUSTURYA'NIN YÜKSELİŞİ: (1683 - 1699)

Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatı devrinde tamamen Türklerin lehinde olan ve 1570 tarihinden başlayarak 17. asrın sonlarına kadar Osmanlıları da, Avrupalıları da stratejik bir ölü noktada bırakmış olan askerî kuvvet dengesi, şimdi artık kat'î surette Avusturyalıların ve müttefiklerinin lehine dönmüş bulunuyordu. Osmanlıların askerî ve idarî sistemi hâlâ kudretli ve gayretli bir Veziriâzamın teşebbüsleriyle dirilebilecek bir vaziyetteydi. Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu Fazıl Mustafa Paşa'nın (1689 - 91) iş başına geldiği kısa vazife müddeti içindeki faaliyetler de bunun ortaya koymaktadır. Bununla beraber, seri halindeki uzun askerî mağlûbiyetler ve toprak kayıpları, eski taarruzcu ve itici kuvvetin artık tükenmiş olduğunu gösteriyordu. 17. asrın geri kalan yılları boyunca Türkler Avrupa'daki İmparatorluklarının sadece sınır dışında kalan eyâletlerinden vazgeçtiler. Bu gerçek, Avrupa kuvvetleri arasında başgösteren çekişme ve kavgalardan ziyade Türklerin devamlı mukavemet hususundaki kabiliyetlerine bağlanabilir.

1683 tarihinde Viyana önlerinde parçalanmış

olan ordunun yerini doldurabilecek bir kuvvetin hazırlanması, Osmanlı hükûmetini yıllarca uğraştırdı. Habsburg kumandanları bu vaziyetten faydalanmayı ihmal etmediler. 1684 tarihinde İmre Tökölli ve taraftarlarını Türk idaresi altındaki Macaristan'ın kale şehirlerinden attılar. 1686 tarihinde ise, eyâletin merkezi ve stratejik bir şehir olan Budapeşte'ye hücum ettiler.

Türklerin Macaristan'da ağır bir baskı altında bulunduğu bu devrede, Venedikliler de Güney-Doğu Avrupa'da hücuma geçerek Mora'yı istilâ ettiler. Atina ve Korent'i ele geçirdiler. 1686 ile 1688 yılları arasında, Osmanlılar Dalmaçya'nın büyük bir kısmından çıkarıldılar. 1688 tarihinde Habsburglar, Mohaç'ta kazanmış oldukları zaferi insafsızca kendi lehlerine kullanarak Orta Tuna'nın kilit noktası olan Belgrad kalesini ve şehrini zaptettiler. Habsburgların keşif kolları, Bulgaristan'da Vidin'e ve Güney Sırbistan'daki Niş'e kadar ilerledi.

1688 tarihinde Palatinlik'te Fransa Kralı XIV. Luis'nin giriştiği tecavüzlere karşı koymak zorunda kalan Avusturya orduları, Tuna boylarındaki sahneden çekilmek zorunda kaldılar. Böylece, Türkler nefes alabilmek için zaman kazandılar. Kazanılan bu zaman, Veziriâzam Fazıl Mustafa Paşa tarafından çok mükemmel bir şekilde kullanıldı. Paşa, 1690 tarihinde Niş'i ve Belgrad'ı yeniden zaptetti. Transilvanya'da Osmanlı nüfuzunu yeniden kurarak İmre Tökölli'yi prensliğin başına geçirdi. Fakat, bütün bu faaliyetler, hâdiseleri ancak biraz geciktirmeğe yaradı. 1697 tarihinde Avusturya hükûmeti daha faal hizmetlere sürmek üzere İtalya'dan ordularını çekti. Aynı yıl içinde işbaşına gelen ve zekî bir Habsburg kumandanı olan Savoy prensi Öjen, hareket

kabiliyetine sahip, tecrübeli ve iyi teçhizatlanmış bir Avusturya kuvveti topladı. Bu ordu, Transilvanya'da Theis Irmağı üzerindeki Zento bölgesinde Osmanlı ordusunu büyük bir bozguna uğrattı.

Arabistan ve Mezopotamya'da baş gösteren ayaklanmalar; yıllardır büyük bir harp kuvvetini muhafaza edebilmek için katlanılan meşakkatler; Felemenk ve İngiltere elçilerinin verdikleri bilgiler ve tavsiyeler Osmanlı hükûmetinin barış müzakerelerine başlamak için elini çabuk tutması gerektiği gerçeğini ortaya koyuyordu. Toprak kayıpları ve Hıristiyanların önünde ağır bir bozguna uğramak ihtimâlinin aşikâr bir hale gelmesi yüzünden Türklerin gururu incinmişti. Yine de aynı gurur yüzünden, yegâne makûl hal çâresi reddediliyordu. Türk hükûmeti, ancak, Türk ordularının an'ânelerini terketmeye razı olduğu ve Avrupa'nın askerî tekniklerini sistematik bir şekilde taklide karar verdiği takdirde zafer kazanmayı umabilirdi. Fakat bu, Türk izzeti nefsini çok ağır bir barış muahedesinin imzalanmasından bile daha çok rencide edebilirdi. Dört ordularını birbiri ardından muharebe meydanlarında kaybetmiş olan Osmanlılar, an'ânevî teşkilât ve kültür bağımsızlıklarından vazgeçmektense, topraklarını kaybetmeğe razıydılar.

Türkler, 1699 yılının ocak ayında imzalanan Karlofça Muahedesiyle, Transilvanya da dahil olmak üzere Macaristan'ın büyük bir kısmını Avusturya'ya bırakmak zorunda kaldılar. Podolya'yı Lehistan'a iâde ettiler. Azak'da Ruslara serbestlik hakkı tanıdılar. Dalmaçya, Mora ve Ege'deki adaların büyük bir kısmını Venedik'e devrettiler.

ASKERÎ ve EKONOMİK PROBLEMLER

16. asırda yaşamış olan Avrupalı müşâhitler, Osmanlı askerî teşkilâtını övmek hususunda âdeta söz birliği etmişlerdi. Yukarıda kısaca anlatılan 17. asrın sonlarında yer alan muharebeler ise, askerî sistemin modası geçmiş, kifâyetsiz bir hale gelmiş olduğunu göstermektedir. Türkler, zamana ayak uydurmağa muvaffak olamamışlardı.* Osmanlı İmparatorluğunun hükmeden sınıfı, an'ânevî askerî teknik ve tecrübeye müdahalede bulunacak herhangi bir değişikliğe kat'iyen rağbet etmiyordu. «Zorluklar Devri»nde geçirilen tecrübeyi mâkul görerek, halk ayaklanmalarının ve hükûmet darbelerinin böyle bir politikanın kaçınılmaz bir neticesi olduğunu ileri sürüyorlardı. Aynı zamanda, Osmanlı tahtına, mevkiinin müstebit kudretlerini kullanabilmek için bütün bu tehlikelere göğüs germeğe hazır bir Deli Petro da hiç bir zaman gelmemişti. Hiç bir Veziriâzamın böyle esaslı bir islâhat hareketini gerçekleştirmesi imkân sınırları dahilinde değildi. Zira, her an saray entrikalarına kurban gidebilirdi. Aslından uzaklaştırılan Müslüman tâlim ve terbiyesinin telkin ettiği sert ve şiddetli taassuba göre, harpte olsun, sulhta olsun, muvaffakiyet de, muvaffakiyetsizlik de, insan oğlunun akıl erdiremeyeceği bir şekilde yüce Allah'ın takdirine bağlıydı: İnsan eliyle şekil veril-

(*) Yazar buradaki hükmünde, zaman itibariyle biraz acele etmiştir. Askeri sistemin kifâyetsizliği ve modası geçmişliği hükmünü verebilmek için hiç değilse 18. asrı yarılamak gerekir.

miş âletlere bağlı olamazdı. Bu telkinler bütün kökten değişiklik hareketlerini baltalıyor, bu hareketlerin yersiz ve Allah'a karşı saygısızlık sayılmasına yol açıyordu.*

Otuz Sene Harpleri'nin uzun ve çetin tecrübeleri, Almanya ve Orta Avrupa'ya ilk olarak Fransa ve İtalya'da gelişmeye başlamış olan çok bilgi isteyen askerî teknikleri tanıtmaya yaradı. Askerî teşkilâtların kazanmış oldukları bu defa çok derin mâhiyetteki değişiklikler bürokrasileşmiş orduları zaferle mükâfatlandırırken, buna ayak uydurarnayan askerî gayretleri de mağlûbiyetle neticelendirmeğe başlamıştı. İyi tâlim ve terbiye görmüş ücretli piyade kuvvetlerinin en dehşet salıcı süvari hücumlarına bile dayanabileceği görülüyordu. Hele topçu kuvvetleri tarafından desteklenince, karşılarına çıkan her kuvveti tesirsiz hâle getiriyorlardı. Hamle ne kadar şiddetli olursa, vaktiyle Doğu Avrupa'nın bütün muharebe meydanlarına hükmetmiş, eski model süvari orduları için netice de o nisbette felâketli oluyordu.

Osmanlılar, topçuluğun ehemmiyetini en erken anlayan milletlerin başında geliyorlardı. Büyük bir ihtimâlle topu ilk olarak 1389 tarihinde, Birinci Kosova Meydan Muharebesi'nde kullanmışlardı. Bununla beraber, diğer sahalarda olduğu gibi, topçuluk sahasında da menşe'lerinin esiri kalmaktan kurtulamadılar. Bir süvâri aşîreti olarak faaliyet gösterdikleri devrelerde, Türkler, açık arazide karşı durul-

(*) Yazarın, İslâm itikat ve imânını anlamakta güçlük çekmesi ve yanlış tefsirlere girmesi anlaşılabilir bir keyfiyettir. Ancak, böylesine kolay verilmiş, sathî ve yanlış hükümleri, mevzuun ciddiyetiyle bağdaştırmak, gene de güç olmaktadır. Ne var ki, bir çok Türk aydınının hâlen dahi, benzeri kaba taslak hükümlere sahib olmakta devam ettiğini de hatırlamak gerekir.

ması imkânsız bir kuvvettiler. Bununla beraber, tahkim edilmiş şehirlerin fethi sırasında gayet ciddî zorluklarla karşılaştılar. İşte bu sebepten, bir muhasara silâhı olarak topu daha başlangıçta benimsediler ve tekâmül ettirdiler. Fevkalâde ağır ve geniş çaplı topların imâlâtı işinde ihtisas sahibi oldular. Ağırlığı yüzünden hareketli muharebelerde kullanılması mümkün olmayan muhasara silâhlarının imâlatına son derece ehemmiyet vererek 17. asır boyunca bu gayreti ısrarla sürdürdüler. Türkler atış silâhlarını da pirinçden yapıyor ve bundan bir türlü vazgeçmiyorlardı. Bunun sebebi, muhtemelen Osmanlı İmparatorluğunun gayet zayıf demir mâdeni yataklarına sahip olmasıydı. Buna karşılık, Anadolu'da zengin bakır yatakları vardı. Aynı devre zarfında, son derece hareketli sahra toplarının imâlatı hususunda İsveçlilerin ön ayak olmasiyle Avrupalılar sür'atle büyük terâkkiler kaydetmeğe başladılar. Böylece, top teknolojisinde Türklerle Avrupalılar arasında büyük bir uçurum açılmış oldu. Saint Gothard'ta Osmanlılara karşı büyük bir zafer kazanmış olan Avusturya orduları kumandanı İtalyan Raimondo Montecuccoli, bunun ehemmiyetini şu sözlerle ortaya koyarak iki tarafın toplarının kıyaslamasını da yapmaktadır:

«Gerçi, bu muazzam toplar isabet ettikleri yerde büyük zarar ve ziyana sebep olmaktadır. Fakat, hareket ettirilmeleri gayet zordur. Yeniden doldurulmaları ve mevzilendirilmeleri, çok fazla zamana ihtiyaç göstermektedir. Ayrıca, son derece fazla barut sarfetmektedirler. Ağırlıkları yüzünden arabayı, tekerlekleri, hattâ üzerine yerleştirilmiş oldukları rampayı bile ezip kırmaktadırlar. Bizim toplarımız, hareket kabiliyeti bakımından daha elverişli, daha

kifâyetlidir. İşte Türk toplarına üstünlüğümüz bunlardan ileri gelmektedir.»

Ehliyetli topçu kuvvetleri, muhakkak ki paha biçilmez bir değerdi. Bununla beraber, 17. asrın sonlarında muharebe meydanlarında kat'i rolü oynayan faktör, tam mânasiyle tâlimli ve iyi teçhizatlandırılmış piyade alaylarından meydana gelmiş bir orduydu. Böyle bir kuvvetin hazırlanması için büyük masrafların göze alınması gerekiyordu.

Büyük masrafların göze alınması gerektiği hususu, neden bu teşebbüsün sadece Doğu Avrupa'daki büyük bürokratik imparatorluklar tarafından gerçekleştirilebilmiş olduğunu izah etmektedir. Zira, ancak bunlar, 17. asrın ilk yarısında bütün büyük kuvvetler şiddetli dahilî müşküllerle karşı karşıya bulundukları sırada fırsattan istifade kuvvetlenerek, bir dereceye kadar muhtariyet ve istiklâllerini elde etmiş olan ara yerdeki prenslikleri kendi idareleri altına sokmak için bu büyük masrafları göze alabilirlerdi. Büyük kuvvet statüsü iddiasındaki bütün Doğu Avrupa hükûmetlerinin karşılaştığı asıl mesele, müsait sosyal ve ekonomik kaynaklardan faydalanarak, yeni modele uygun bir harp makinesi meydana getirebilmekti. Mahallî dinî hususiyetlerin, kültürün veya sosyal bünyenin, benimsenmiş vasıtalara ve elde edilecek muvaffakiyet derecesine tesir etmeleri ihtimâl dahilindeydi. Bununla beraber, esas gaye, Rusya'daki Yunan Ortodoks Romanoflar ve Avusturya'daki Katolik Habsburglar için olduğu kadar, Müslüman Türkiye'deki Osmanlı Sultanları için de değişmeden aynen kaldı.

15. ve 16. asırlarda askerî teşkilâtlarının ekonomik ve malî bünyesinin ihtiyaçlarını karşılamak hususunda Osmanlıların güvendiği iki çâre vardı. Bunlar tımar sistemleri ve ganimet kazanmaktı. Satılık

menfaatlerin doğurduğu ısrarlı ve devamlı baskı, verâset prensibinin lehine çalışıyordu. Buna rağmen, yaşadığı müddetçe veya fiilî hizmet devresi boyunca Müslüman süvarisine tahsis edilen ve tevârüs hakkı bulunmayan tımar sistemi, Osmanlı İmparatorluğunun arka plânda kalan bazı bölgelerinde yaşamaya devam etti. Zira, bu bölgelerde, ziraî geçim kaynakları hâlâ savaşçıları desteklemeye devam ediyor, kışın topraklarına geri dönerek dinlenmelerini ve yeni baştan savaşa hazırlanmalarına imkân veriyordu. Köprülüler devrinde büyük miktarda arazi, süvari alayları mensuplarının elinde bulunuyordu. Bunlar, cedlerinin Kanunî Sultan Süleyman devrinde yapmış oldukları gibi, kışlarını eyâlet şehirlerinde geçiriyor, sahip bulundukları arazinin gelirleriyle mâişetlerini temin ediyorlardı. Fakat, zamanla bu süvari alayları, askerî teşkilât ve teknoloji sahasındaki yeni ilerlemeler karşısında modası geçmiş bir hale geldiler. Hattâ ıslâhat taraftarı Köprülüler bile, Osmanlı mülkiyet sisteminde zamanla meydana gelmiş olan sayısız düzensizlikleri ortadan kaldırarak, feodal süvari kuvvetlerini yeniden tanzim etmek hususunda ciddi bir gayret göstermeğe muvaffak olamadılar.

Daha önce de görmüş olduğumuz gibi, ganimet geliri, artık, ücretli piyadeden meydana gelen bir ordunun toplanması, tâlim ve terbiyesi, ücretlerinin ödenmesi, beslenmesi ve teçhizâtlandırılmasını temin edebilmek için gerekli teşebbüsü karşılamağa kâfi gelmiyordu.

Ganimet toplamak için yapılan akınlar, bu teşebbüsü gerçekleştirmek hususunda lüzumlu olan büyük miktarları karşılamaktan çok uzak olduğu gibi, devamlı ve muntazam bir kaynak da sağlamıyordu. Böylece, 17. asırda yaşamış Osmanlı hüküm-

darları, aynı devirde Moskova ve Viyana'da yaşayan diğer hükümdarların başvurmuş oldukları çâreye müracaat ettiler ve ana gelir kaynağı olarak, ganimet geliri yerine nizâmî vergileri koydular. Vergiler, ancak silâhlı kuvvetler tarafından desteklenen bürokratik faaliyetlerle elde edilebiliyordu. Şehirli halkın, köylünün ve nadiren de toprak sahibi aristokratların aleyhineydi. Bu arada, bürokratları desteklemek için lüzumlu olan silâhlı kuvvetler de, bürokratların tahsil etmiş oldukları vergiler sayesinde el altında tutulabiliyordu. Bu fâsit daire, ancak idareci sınıf, vergi olarak toplanacak paranın ve ordu için satın alınması gereken malların mevcudiyetine ve elverişliliğine güvenilebildiği vakit müessir bir şekilde faaliyetine devam edebiliyordu. Ordu için gerekli bu mallar, gıda, silâh, barut, üniforma ve asker çantasından tutun, meydan muharebesi mareşalinin asâsına varıncaya kadar, sayısız çeşitli maddelerdi.

Bu iki lüzumlu şartın birincisi, yâni para tedâriki, Osmanlı sömürgeleri de dahil olmak üzere, Doğu Avrupa'da yerine getirilebildi. Para ekonomisinin gittikçe yayılması ve ticarî ziraatin gün geçtikçe daha büyük bir rol oynamaya başlaması sonunda, fazla tedbirli bir resmî faaliyete de ihtiyaç duyulmadı. Böyle bir ihtiyacın duyulmaması, tüccarlar, müteşebbis mülk sahipleri ve mahallî resmî memurlar arasında bir işbirliğinin meydana gelmiş olmasındandı. Coğrafî bakımdan şanslı ve ulaştırma imkânları elverişli bölgelerde, bu işbirliğinin başlangıç tarihi Ortaçağa kadar iniyordu. Avrupa'nın Türk idaresi altındaki kısmında umumiyetle Museviler, Ermeniler, Sırplar ve bilhassa 17. asırda Yunanlılar, ticareti ellerinde tutmaktaydılar.

Ziraî mahsullerden hububât ve et fazlalıkları,

oldukça uzak mesafedeki şehir pazarlarına ve bilhassa Osmanlı İmparatorluğunun askerî teşkilâtını beslemek üzere İstanbul'a naklediliyordu. Transilvanya ve Macaristan gibi karalarla kuşatılmış bölgeler, mahsullerini pazara getirmek hususundaki ulaştırma güçlükleri yüzünden diğerlerinden geri kalıyorlardı. Bununla beraber, Doğu Avrupa'nın ovalık ve nehirlerle kuşatılmış bölgelerinin bir çoğunda, ticarî ziraat 17. asır boyunca sür'atli ve devamlı bir şekilde yayıldı. Ticarî gelişme faaliyetlerinin sonunda, daha kesif ve elverişli bir kuvvet meydana geldi.

Osmanlılar, ticaret ve ulaştırmada, ana vatan mahsullerinin para ekonomisine göre değerlendirilmesi hususunda diğer milletlerden hiç de geri değillerdi. Hattâ, denilebilir ki, mübadele hacmi bakımından Osmanlılar, en azından bütün Avrupa memleketlerinin yarısınınkini aşan bir değeri ellerinde bulunduruyorlardı.

Zaten, 17. ve 18. asırlar sırasında, büyük kayıplara uğradıkları zamanlarda bile ortaya ehemmiyetli kuvvetler çıkarabilmeleri, bu hususu ortaya koymaktadır. Öte yandan ganimet geliri de büsbütün değerini kaybetmiş olmaktan uzaktı. Bilhassa Avrupa topraklarında vazife gören Osmanlı Beylerbeyleri - ki bunlar bazı büyük eyâletlerde bulunuyorlardı - ganimet gelirini arttırmaktan yana gayret göstermekten geri kalmıyorlardı. Ayrıca, devletin ihtiyacını hisseden bu Beylerbeyleri, ganimetin zerresinin kaybolmaması hususunda gerekli dikkat ve ihtimâmı da gösteriyorlardı. Meselâ, Fâtih Sultan Mehmed Hân'ın oğlu İkinci Bayezid devrindeki bir akın bu dikkatin ve bir Beylerbeyinin feragatini göstermek bakımından büyük ölçüde dikkate değer. Zira, çözülme ve çökme devirlerinde de bu dikkat ve itinâ,

dinlerine ve Sultana bağlı Beylerbeyleri tarafından bir an'âne halinde devam ettirilmiştir.

Örnek olarak göstermek istediğimiz Beylerbeyi, Bosna Beylerbeyi Derviş Yakub Paşa'dır. Söylendiğine göre, Yakub Paşa Arnavut aslındandır. Fakat, bunun, bu ırk ayrılığının Osmanlı devletinde büyük bir ehemmiyeti yoktur. Çünkü, devleti saran ruh birliği, Hıristiyan çocukları üzerinde bile tesirini gösteriyor, onların şahsiyetlerine kendi damgasını vurmaktan geri kalmıyordu. Bütün diğer ırktan olanlarda görüldüğü gibi, Bosna Beylerbeyi Yakub Paşa için de mühim olan şey, Halifesine ve Sultanına hizmet etmekti. Böylece, bir taraftan devlete faydalı olurlarken, bir yandan da Allah'a ibâdet derecesinde hizmet etmiş oluyorlardı.

Derviş Yakub Paşa devletin ganimet gelirine ihtiyacı olduğunu bildiğinden diğer Beylerbeyleri ve Paşalarla istişare ettikten sonra, büyük bir akın plânı hazırlamıştı. Bu akınların yalnız gelir bakımından faydalı olduklarını söylemek, bazı müelliflerin kinle hareket etmelerinden ileri gelmektedir. Aslında akın, yalnız yapıldığı sırada elde edilen ganimetle değerlendirilemez. Akın, bir yandan düşmanı vurmak, beklenmedik bir anda darbe indirmek bakımından karşı tarafın askerî hazırlıklarını bozmaktır. Akın sırasında, ganimet, para, değerli eşya, ne bulunursa alınması, bunlara göz dikildiği için değildir. Ganimetler alınmak suretiyle karşı tarafın hazırlanma kaynakları, yaşayış tarzı temelinden sarsılmış olur. Akınların ve ganimetin asıl bu bakımdan değerlendirilmesi gerekir. Bununla beraber, kıymetli malların ve eşyanın her zaman ana vatana getirilmediği de görülür. Eğer akın esnasında başka çarpışmalar olması ihtimali de düşünülmüşse, elde edilen ve büyük bir değeri olan ganimet yakılıp yok edilir.

Eğer maksat yalnız ganimet olsaydı, akıncılar onu elde ettikten sonra, sür'atlerine dayanarak, her türlü engelden kurtulup hareket üslerine dönebilirlerdi. Bazen ganimeti imhâ etmeleri, asıl hedef ve gayenin askerî olduğunu ortaya koymaktadır.*

Nitekim, Derviş Yakub Paşa'nın giriştiği akın hareketinde, ganimet bir yere bırakıldıktan sonra düşmanla çarpışmaktan kaçınılmamıştır. Dediğimiz gibi, Yakub Paşa, akını geniş ölçüde plânlamıştı Bu akınla devrin durgun geçen askerî hareketlerine bir canlılık kazandırmak için 20 bin kadar hafif süvari hazırladı. Yakub Paşa'nın birliğinde bulunan süvariler, oldukça büyük sınır karakolları olan palangalarda yetişmiş, savaş görmüş askerlerdi. Zaten akınlarda bu tecrübeli askerlere ihtiyaç vardı. Böylece, çarpma gücü fazla, aynı zamanda vurulmayacak kadar çevik bir kuvvet meydana getirilmiş oluyordu.

Bosna Beylerbeyi Yakub Paşa, akın için gerekli izni, hiç şüphesiz Sultan'dan almış bulunuyordu. Paşa, izni aldıktan sonra hazırlıklarını hızlandırdı, akına hazır bir vaziyete geldi. Akının an'anevî stratejisine göre hareket edileceğinden şüphe yoktu. Bu stratejinin birinci şartı, vurulacak yeri âni olarak vurmaktı. Bu suretle, haberi diğer merkezlere ulaştıracak, ulaştırabilecek olan ilk merkez susturulmuş oluyordu. Bundan sonrası için de, yine aynı taktik devam ettirilecekti.

Yakub Paşa bu an'âneye uygun bir şekilde tâ Avusturya içlerine kadar sokulacak, oradan da, ken-

(*) Akıncılığın gerçek mahiyetine nüfuzunu bu satırlariyle anlamış olduğumuz Prof. Coles'ün bu sayfalara kadar, akıncılığı sırf bir yağma ve talan olarak göstermesini ve bunu imparatorluk ekonomisinin temel unsurlarından olarak değerlendirmesini izah etmek galiba mümkün olmayacaktır.

disi düşmanı iyice vurduğu halde, hiç vurulmadan geri dönmeğe çalışacaktı.

Plânın birinci kısmı, yâni hedefe kadar varış muvaffakiyetle yürütüldü. Karşı tarafın bütün hazırlıkları paramparça edildi. Ayrıca büyük bir ganimet de ele geçirildi. Denilebilir ki, 20 bin kişilik birliğin bütün süvarileri, eşyadan atları üzerinde âdeta görünmez hâle gelmişlerdi. Bu vaziyette plânın ikinci kısmının tatbiki oldukça güçtü. Bu ikinci kısım, birliğin zarara uğramadan hareket üssüne yahut ana üssüne dönmesinden ibâretti. Tatbikatın güçlüğü, hayvanların biniciden ayrı olarak yüklenen eşya yüzünden, süratini kaybetmesinden ileri geliyordu. Üstelik atlar da yük hayvanı değil, son derece sür'atli akıncı atlarıydı.

Bir başka mahzur da, Avusturya içlerine kadar yapılan akının uzun sürmüş olmasından geliyordu. Zira, Osmanlı akıncı birliğinin ilerilere doğru gittiği haber alınmış ve derhal kuvvetler toplanmıştı.

Bu kuvvetleri toplayan Eflâk Voyvodası idi. Voyvoda, en azından Osmanlı Birliğinin üç misli olan bir kuvvetin başına geçmişti. Muvaffak olduğu takdirde, büyük bir iş başarmış olacağı muhakkaktı. Zira, başlarında Beylerbeyi ve daha başka Paşalar bulunan bir Osmanlı kuvveti ya imhâ edilecek veya esir alınacaktı. Ayrıca, bunların almış olduğu ganimetler de tuzağı kurmuş olanların ellerine geçecekti.

Tuzakçıların plânı Osmanlı devleti için gerçekten büyük bir tehlike taşıyordu. Bununla beraber, Osmanlı Beylerbeyi ihtimalleri hesaba katmayacak kadar mağrur ve bilgisiz değildi. Ganimetle dönen bir askerî birliğin düşman için paha biçilmez bir av teşkil edeceğini bildiğinden, atları üzerinde ganimet bulunmayan öncü müfrezeleri ileri sürmüştü.

Bu öncüler, rüzgârdan nem kapan tecrübeli akıncılardı. Zaten asıl işleri de her türlü vasıtaya baş vurarak istihbarat yapmaktı. Bu öncüler, beraberlerinde bulunan ulaklarla ilk haberlerini gönderdiler. Haber çok kötüydü ve telâş uyandırmaması imkânsızdı. Çünkü, aralarında çeşitli milliyetten askerlerin bulunduğu hayli kalabalık bir ordu, Osmanlıların «Kırbova» dedikleri bir mevkide bütün geçitleri tutmuştu. Tecrübeli Beylerbeyi Yakub Paşa itidâlini hiç kaybetmedi. Hemen tedbir düşündü. Bir tek çaresi vardı: Geçide arkadan çıkabilecek yolu elde etmek için koca bir ormanı yakmak.

Beylerbeyi Yakub Paşa bu çâreye baş vurdu. Bir müddet sonra koca orman alevler içinde yanıyordu. Bununla beraber, bütün ormanın yanmasını önleyecek tedbiri de almaktan geri kalmadı. Ancak geçecek kadar bir yol açılacak, ormanın geri kalan tarafı yanmaktan kurtulacaktı. Vakit kaybını önlemek için son derece sür'atle hareket ediyorlardı.

Böylece, geçiş yolu elde edilmiş oldu ve akıncı ordusu bu yoldan ganimetleriyle geçti.

Şimdi, Osmanlı akıncılar birliğinin üç misli olan Voyvodanın ordusu için tehlike başlamış demekti.

Çünkü, ormanı aşan Türkler, bu ordunun arkasına düşeceklerdi. Türkler ormandan çıkınca emniyetli bir yer bulup bütün ağırlıklarını ve ganimetleri oraya yığdılar. Artık savaşa hazır bir vaziyete gelmişlerdi. Düşman bir şeyden şüphelenmemişti ve pusu kurmuş olduğu geçitte, üzerine atılmak üzere son derece kıymetli avını bekliyordu. Türkler son derece temkinli davranarak, arkadan düşmana yaklaştılar ve düşmanı yarım çember içine alacak şekilde savaş nizâmına girdiler.

Borazanların acı acı ötüşleri sırasında, Osman-

lı akıncıları o müthiş vurucu güçleriyle taarruza geçtiler. Düşman neye uğradığını şaşırmıştı. Toplarını aksi istikamete mevzilendirdiği için bunlardan faydalanmasına imkân yoktu. Derlenip toparlanarak savaşmak zorunda kalan karma ordu, kısa bir zaman içinde, tertipli, birlikleri birbirlerine iyice kaynaşmış akıncılar tarafından mağlûp edildi. Muharebe meydanında pek çok ölü bıraktığı gibi, pek çok da esir verdi.

Savaştan galip çıkan Osmanlılar ganimetlerini muhafaza ettikten başka, düşmandan aldıklarını da bunlara eklemişlerdi. Artık rahatça yollarına devam edebilirlerdi. Derviş Yakub Paşa bir zafernâme kaleme aldı. Böyle galibiyetlerden sonra manzum bir zafernâme kaleme almak işi Osmanlılarda bir an'âne halindeydi. Zafer kazanan Sultanlar, yazdıkları zafernâmeleri diğer devletlerin başında bulunanlara, krallara gönderirlerdi. Zafer kazanan kumandanlar ise, kaleme aldıkları zafernâmeleri Sultan'a takdim ederlerdi. Beylerbeyi Yakub Paşa, manzum olarak yazdığı zafernâmeyi atlı bir ulak vasıtasiyle, Osmanlı tahtında bulunan Fâtih Sultan Mehmed Hân'ın oğlu İkinci Bayezid'e gönderdi. Zafernâme, Osmanlıların inançlarını ve Sultana bağlılıklarını ortaya koyması bakımından dikkate değerdi. Şu mısralarla başlıyordu:

Buluşduk düşmanâ çün «Kırbovâ»da
Nidâ irişdi kim «kır bû ovâdâ!»
Hakkın emriyle ittüm bir gazâ kim
Murad Hân itti ancak «Kosovâ»da
Ururduk kâfirin boynuna şemşir
Melekler bağlayup saflar hâvâda
Aceb mi bu zafer, çün gayb erenler
Muâvindür bize arz-ü-semâdâ

«Derencil-Ban» kral beylerbeyisi
Bile çok ban tutuldû ol arâdâ
Şehenşeh-i devletinde ol melâin
Yatur mahbûs olup bend-i belâdâ
Ko çeksün mihnet-ü-renc-ü-belâyı
Yarâşur câhilün cânî cezâda
Fenâyâ vireyüm iklim-i küfrû
Mukîm oldukça bû dâr-î fenâdâ
Kılâm ednâ kulûmû Voyvodâ ben
Hudâ fırsat virürse «Belgrâd»â*

Bosna Beylerbeyi, bu zaferin mükâfatlandırılması hususunda Sultanından maddî bir şey istemiyor, sadece «Bana bir yer ayır cennet-i âlâda» diyordu.

Osmanlı devletinin sağlam ve titiz bir bütçeden mahrum bulunduğu yolundaki iddialar şüphesiz ki bir gerçeğe dayanmıyordu. Fakat, zaman zaman başgösteren iç isyanlar ve dışarıda haraca bağlı ülkelerdeki baş kaldırma hareketleri, gelirin hazine tarafından tamamiyle idrâk edilmesine mâni oluyordu. Ayrıca, bu gibi haller, Osmanlı sarayını Yahudi sarraflardan yüksek fâizle para tedârikine mecbur bıraktığı gibi, Anadolu'dan merkeze nakleden feodalite (derebeyleri) artıkları, bilhassa vergi mevzuunda esaslı islâhat yapılmasını, yine saray vasıtasiyle önlüyorlardı.

İşte bütün bu hususlar, Osmanlı devletinde düzenli bir bütçe anlayışının mevcut bulunmadığını ileri sürenleri boş yere haklı gibi gösteriyordu. Halbuki, Osmanlı devletinin en azından 17. asrın ortalarına kadar Avrupa devletlerinin örnek sayabilecekleri bir bütçe anlayışı vardı. Sağlam bütçe defterleri tutuluyor, gelir ve giderin denk olmasına bil-

(*) Yazar, zafernâmenin birkaç mısrâını almıştı. Biz aslının daha büyük bir kısmını vermeyi doğru bulduk. Ç. N.

hassa dikkat gösteriliyordu. Fakat, işaret ettiğimiz arızî şartlar, ister istemez gelir aleyhine bir vaziyetin ortaya çıkmasına yol açmıştı.

Osmanlılar, bilhassa idareciler, vaziyetin vehâmetini müdrik bulunuyorlardı. Nitekim Sultan İbrahim tahttan indirilerek küçük bir çocuk olan Dördüncü Mehmed'in tahta çıkarılmasından sonra, bu meseleye bir hal çâresi bulabilmesi için Tarhuncu Ahmed Paşa Veziriâzamlık makamına getirildi. Tarhuncu Ahmed Paşa, geniş selâhiyetlerle islâhat yapmak şartını koşarak bu makama oturmuştu. Evvelâ gelir ve gider arasındaki büyük farkı ortaya çıkaran Paşa, saraya masraflarında kısıntıya gitmesi teklifinde bulundu. Böylece Osmanlılar, ilk bütçelerini değilse bile, ilk ciddi bütçelerini yapıyorlar, hattâ kemer sıkmayı bile göze alıyor denilebilirdi.

Şüphesiz ki, saray bu çeşit tedbirlere alışmış değildi. Bu yüzden, ilk memnuniyetsizlik orada görülecek, ilk sızıltılar orada çıkmağa başlayacak, bilhassa nüfuzlu saray kadınları takımı, Veziriâzamın kendilerini gördüklerinden yâdettirme gayretlerine seyirci kalmayacaklardı. Bunlar, bir müddet sonra kendilerine yardımcılar da bulabileceklerdi.

Tarhuncu Ahmed Paşa, gelir kaynakları bulmak için değirmenlere ve diğer gayrımenkullere vergi zamları da getirmişti. İşte bu sonuncu tedbirler, bilhassa Anadolu'dan gelip merkezde mal ve mülk sahibi olmuş eski derebeyi artıklarını iyice tedirgin etmişti. Bunlara, gayrimenkul üzerinde ticaret yapan Yeniçeri ileri gelenleri de katıldılar. Böylece Tarhuncu Paşa aleyhindeki hareket gitgide genişledi. Paşayı istemeyenler, daha doğrusu onun icrâatiyle menfaatleri sarsılanlar «Bu adam durdukça bu devlet elden gider» sözünü her tarafa yayıyorlardı. Devletin elden gideceği korkusu, icraâtın de-

ğerini takdirden âciz memurları, yâni orta sınıf denebilecek topluluğu da sarsmıştı.

Nihayet Yeniçeri ocağının ayaklanma tehditleri de memnuniyetsizliğe eklenince, icraât ve islâhat azimlisi Tarhuncu Ahmed Paşa, önce makamından, sonra da canında oldu. Artık malî bakımdan tam bir keşmekeş sürüp gidecek, bunun da tesiri, koca İmparatorluğun bütün faaliyet sahalarında kendini gösterecekti.

Para geliri devletin gittikçe artan ihtiyaçlarını hiç bir zaman karşılayamıyor, vergi taleplerinin, rüşvet fiyatlarının ve millî müdafaa masraflarının devamlı enflâsyonu yüzünden, açık durmadan genişliyordu. Bu sebeple de gelirler bir o yana, bir bu yana çevriliyor, bazan bir cami inşaatı, bazan daimî bir ordunun teçhizatlandırılması için kullanılıyordu.

Yeni üslûpta bir askerî sistemin kurulması hususunda Osmanlı hükûmetinin durumu, Doğu Avrupalı rakiplerinden en az iki misli müsaitti. Köprülü Fazıl Ahmed ve Kara Mustafa Paşa'nın Macaristan içlerine sevketmiş oldukları muazzam kuvvetler, çağdaş Avrupa ordularında hizmet gören bölüklerine nisbetle çok daha geniş mikyasta hafif süvari bölüklerini ihtivâ etmekteydiler. Bununla beraber, bu orduların ana unsuru, Mısır, Yunanistan ve Balkanlar'ın şehirli ahâlisiyle Anadolu'nun kıraç bölgelerinden toplanmış ücretli piyade askeriydi.

Türk icraâtının eksik tarafı bu askerî sistemi muhafaza ve devam ettiren ticaretten, muntazam bankacılık faaliyetlerinden mahrum bulunuşuydu. Türk cemiyetinde hükûmet ilmi ve bunun mensuplariyle ticaret sınıfı arasında derin bir uçurum açılmıştı. Türkler,. İmparatorlukların kapitalist ve ticarî faaliyetlerini Türk teba'sı olan, hakir görülen dinlere mensup halklara bırakmışlardı. Bunlar, Osman-

lıların hükmeden tabakası tarafından tatbike konulan şiddet hareketlerinden şuurlu bir şekilde uzak duruyorlar ve bu hareketlere karşı koyuyorlardı.

Bununla beraber, Osmanlı savaşçılarının ve idarecilerinin etrafında, Yahudi, Yunan ve Ermeni sermayedarlar tarafından örülmekte olan malî ağ, hafifliğine rağmen gittikçe daralmaktaydı. İstanbul, ancak girift bir malî çalışmaya dayanılarak doyurulabilirdi. Türk orduları da ancak muntazam bir malî faaliyetle teçhizatlandırılabilirdi. Fakat, gerçek şuydu ki, hükmeden zümre, sistemin nasıl işlemekte olduğunu anlamaktan uzaktı ve biraz şiddet tatbikatının veya tehdidin, lüzumlu parayı sağlamak hususunda her zaman güvenilebilecek bir çâre olduğuna inanmak temâyülündeydi. Bu yüzden, İmparatorluğun malî bünyesi zaman zaman son derece zararlı buhranlara mâruz kalıyor ve bu buhranlar gün geçtikçe sıklaşıyordu.

17. asır Osmanlı cemiyetinin temel zaafı, şu iki sınıf arasında hiç bir zaman karşılıklı anlaşmaya varılmamış olmasından ileri geliyordu: Bir tarafta hükmeden sınıf, diğer tarafta ise ticarî ve malî menfaatleri temsil eden sınıf vardı. Bu anlaşmazlık, bilhassa Batı Avrupa cemiyetleriyle bir kıyaslama yapıldığı vakit daha da bâriz bir hal alıyordu. Zira, bu cemiyetler, paylaşılmış kıymetler ve hedefler üzerine kurulmuşlardı ve bunlarda hükûmet ve sermaye, kudret ve para çok daha düzgün bir âhenk içinde bulunmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu ise bu hususiyetlerden hemen tamamiyle mahrumdu.

Ordu levazımının, yâni tedâriklerinin yeterli bir şekilde düzenlenmesi meselesi, 17. asır sonlarında askerî muvaffakiyete ulaşmak için gerekli ikinci şart da, Osmanlılar tarafından umumiyetle iyi bir şekilde yerine getirilemiyordu. Bu, bir bakıma, Os-

manlılar tarafından daha erken ve daha az muğlak devirlerde muvaffakiyet kazanmış olan tatbikatları bırakmayı inatla reddetmelerinin bir neticesiydi. Sınır bölgelerinden sistematik bir şekilde ganimet toplanması 16. asır Osmanlı kuvvetlerinin mâişetlerini temin etmelerine kâfi geliyor ve bunların toprak işlerinden uzak yaşamalarına imkân veriyordu. Fakat, 17. asır Osmanlı orduları için ganimet, geçim kaynağı olabilecek bir gelir olmaktan çıkmıştı. Bu ordular, umumiyetle, 16. asır ordularının üç, dört misli büyüklüğündeydi ve Polonya Ukraynasının tenhalaşmış kasabalarında veya Macaristan'ın virân olmuş sahipsiz arazilerinde faaliyet göstermekteydiler. Buna rağmen, Osmanlı hükûmeti levâzımı geliştirmek ve çağa uygun bir hâle getirmek hususunda hiç bir ciddî faaliyete geçmedi. Silâhların yapımı için madenci veya askerî mühendis gibi gruplar için gerekli olan âlet edevâtın düzenli bir şekilde el altında bulunduruiması tamamen ihmâl edilmiş durumdaydı. Halbuki, Almanya, İtalya ve Bohemya'nın teknik ve sanat kaynakları Habsburgların emrine amâdeydi. Tesirli bir savaş için gerekli olan itinâlı ve daima değişen teçhizâtı tedârik etmek hususunda Habsburglar geniş imkânlara sahip bulunuyorlardı. İstanbul'un sanatkâr kuvveti, hem sayıca çok, hem de son derece hüner sahibiydi. Fakat, yenilik hususunda şüpheci ve gayet dar fikirliydi. Türk cemiyetinde müfrit ve kudretli bir lonca sistemi mevcuttu. Bu sistem yeni teşebbüsleri ve orijinal icâtları baltalamak temâyülündeydi. Birçok loncalar Yeniçeri topluluklarını içlerine kabul etmişlerdi. Bu Yeniçeriler, an'ânevî askerî tekniklerini muhafaza etmek hususunda kıskanç bir sahtekârlık gösteriyorlar ve askerî teknoloji sahasında inkişâf etmek için

gerekli olan ve sanatkârlar tarafından ileri sürülen bütün yenilik tekliflerini reddediyorlardı.

İşte bu sebeplerden ötürü, 17. asır Osmanlı orduları, ikinci sınıf ve standart hâle getirilmemiş rastgele malzemeyi kullanmağa mahkûmdular. 1664 tarihinde yer alan St. Gothard Muharebesi, iyi tâlim ve terbiye görmüş Habsburg ordularının, Türk ordularına üstünlüğünü isbat etmiştir. Türkler, Habsburglara nisbetle eskimiş ve rastgele tedârik sistemleri yüzünden, harp meydanına kifâyetli bir ordu sürememişlerdi. Bu üstünlüğün muntazam ve devamlı zaferlerle neticelenmeye başlamasından önce geçen takriben yirmi yıllık devre, büyük bir ihtimâlle Habsburg yüksek kumandanlıklarında görülen noksanlıklardan ileri gelmiştir. Zira, Habsburg yüksek kumandanlarının faaliyetleri, birbirine zıd, ağır ve yıkıcı otoriteler yüzünden aksamaktaydı. 1683 tarihindeki Türklerin Viyana muhasarası sırasında bunun bir çâresi bulundu. Avusturya'nın müttefikleri, Viyana'dan çekilmekte olan ordudan süratle, birbirleri ardından ayrılmışlardı. Böylece, Habsburglar, büyük bir harbin içinde sadece kendi birlikleriyle yapayalnız kaldılar. Bu harbi kazanıp kazanmamak artık sadece kendilerine kalan bir şeydi. Bunun üzerine yüksek kumandanlığı ıslâh ettiler, daha birleşmiş ve mütecânis bir hâle geldiler.

Osmanlı akın ve işgalleri Doğu Avrupa cemiyetleri üzerinde derin ve devamlı izler bırakmıştır. Geri çekilirken bile Türkler, geçtikleri yerlerde bir baskı kurmaya ve arızî karşı taarruzları başlatmaya muktedirdiler. Bu karşı hücumlar, artık doğrudan doğruya Osmanlı idaresi altında bulunmayan Avrupa topraklarının tarihi üzerinde şekil verici bir tesir icrâ etti. 1690 tarihinde Macaristan'da yer alan gelişmeler de bunu göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu 17. asır ortalarında yeniden canlanma belirtileri göstermeğe başladığı zaman, Habsburglar buna karşı Macaristan'ın Avusturya'ya ait kısmında münakaşa mevzuu olan Güney sınırları boyunca hususî bir askerî idare kurmak suretiyle önceden tedbir aldılar. Mahallî teşkilât, Hırvatistan'ın çok daha eski olan «askerî düzen» teşkilâtı örnek alınarak tertibe konuldu. Fakat, idârî hâkimiyet artık Viyana'daydı ve Hırvatistan meselesinde olduğu gibi, yarı müstakil eyâlet meclislerinin elinde olmaktan çıkmıştı. Sırp ve Hırvat askerleri bu arazilere yerleştirildi, alaylar halinde tanzim edildi. Bunlar vergilerden de muaf sayıldı. Bu teşkilâta kabul edilen ve Habsburglara derin bir sadakatle bağlı bulunan Sırp toplulukları, Güney Macaristan'da tam bir şekil buldular ve Sırp patriklerinin veya Ortodoks piskoposlarının idaresi altında, hususî bir muhtariyete kavuştular. 1680'lerde Osmanlılara karşı girişilen Avusturya seferleri esnasında, bu sınır müstemlekelerinin Güney ve Doğu cephesi, çarpışmaların ön safını teşkil etti

Bununla beraber, 1690 - 91 tarihlerinde, Batı'daki Fransız tecavüzlerine karşı koymak üzere Avusturya birliklerini Doğu Avrupa'dan çekmeye mecbur kaldığı zaman, Türkler şiddetli bir karşı hücuma geçtiler. Muharebenin tersine dönen gidişâtı, harp teşekküllerinin darmadağın bir hale gelmesine sebep oldu. Kalabalık mülteci keşmekeşine Sırp patriği riyâset etmekteydi. Sırp patriği, beraberinde Pec'ten Karlofça'ya kadar uzanan selâhiyet sahası içinde yaşamakta olan 100.000 kişiyi aşkın kadın, erkek ve çocuk olduğu halde, Kuzeye doğru hareket etmeğe başladı. Başlangıçta bu göç muvakkat zannedildi ve Avusturyalıların mukabil hamlesi bek-

lendi. Fakat, yıllardır Batı Avrupa'da süregelen karışıklıklar Avusturyanın mukabil hücumunu geciktirdi. Bunun üzerine Sırplar, imtiyazlı bir durumda ve yarı muhtariyetle idare edilen bir sistem altında, Tuna'nın Kuzeyine yerleştiler. Macaristan toprakları üzerinde bu hususî rejimlerin ortaya çıkması, bilhassa Macar asilzadeleri için gayet tatsızdı. Zira, silâhlanmış serbest köylülerin meydana getirdikleri topluluklar, krallıktaki beyliklerin, askerî üstünlüğüne bir mukabil ağırlık teşil ediyorlardı. Aynı zamanda toprak esirlerine, serflere de tehlikeli bir misâl oluyorlardı. Oysa, beylerin bütün gelirleri toprak esirlerinin çalışmalarına dayanmaktaydı.

Seferler esnasında çok sayıda akıncı kuvvetler salınıyordu. Bu akıncı kuvvetlerin büyük bir kısmını ücretsiz Tatar hafif süvarileri teşkil ediyordu Bunlar, ücret yerine esir ve ganimet almak suretiyle mükâfatlandırılıyorlardı. Akıncı veya keşif kolu olarak hizmet görüyorlar ve ordunun hareket hattı etrafındaki tahrip edilecek bölgeyi kilometrelerce genişletiyorlardı. Meselâ, 1683 tarihinde Kara Mustafa Paşanın ileri karakolları, Veziriâzamın ana kuvvetlerle gelmesinden tam bir hafta önce Viyana kapılarına varmış bulunuyorlardı. Bozgunların ve geri çekilmelerin kazandırdığı acı tecrübeler, Osmanlı ordularının geçtikleri köyleri harâbeye çevirmelerine engel olmuyordu. Kanunî Sultan Süleyman'ın yapmış olduğu seferlerin sebep olduğu haraplık ve nüfus azalmasının tesirinden hâlâ kurtulamamış olan Güney Macaristan, 1680'lerde ve 1690'larda yer alan seferler esnasında, yeniden feci bir şekilde harâbedildi. İşte, Karlofça Muahedesi ile Habsburglara geçen topraklar, bu hiç bir şey vaadetmeyen bataklıklardan, kum tepecikle-

ri ve seyrek bir şekilde insan barındıran kırlardan ibâretti. Bu şartlar altında derin ve köklü bir ekonomik gerileme kaçınılmaz bir alın yazısıydı. 18. asrın ortalarına kadar, ticaret maksadiyle beslenen çiftlik hayvanları, bilhassa yaz kış açık havada yaşayabilen küçükbaş hayvanlar, Macaristan ovalarının tek mühim ihracâtını teşkil ediyorlardı. Macaristan'ın büyük bir kısmında ziraatçilik hâlâ bir geçim kaynağı olmakta devam ediyordu. Fakirlikten perişan bir hale gelmiş olan serfler, mahallî olarak yetiştirilmeyen mahsullerin ancak çok cüz'î bir miktarını tüketiyorlardı. Osmanlı zaferlerinin ve gerilemesinin dehşete düşürücü mirası olan bu bölge, daha aşağı tabakaya mensup Macar asilzadelerinin gözleri önüne, sonu gelmeyecek gibi görünen bir manzara sermekteydi. Büyük prensler Viyana'nın kabul ve balo salonlarına göç ederek, örf ve âdet ve kültür bakımından tam mânasiyle birer Viyanalı haline geldiler. Daha aşağı tabakadan asillerin böyle bir kaçış yolu yoktu. Böylece, bu zümre, çekingen ve gevşek köy cemiyetini tam mânasiyle aksettiren ve bunu değiştirmeye gücü yetmeyen, kaba, hoyrat ve an'ânevî bir toprağa bağlılıkla kendi içine çekildi. Bunların dünyası, Habsburgların Viyana'da kurmuş oldukları Roma Katolik dindarlığı ile Batı dünyaperestliğini bir araya getirmiş olan zarif ve sun'i kütlelerinkinden son derece farklıydı.

Türk fatihlerinin fırtınası Tuna'nın Güneyinden nihayet çekilmişti. Bunun üzerine Macaristan'ın asilzadeler zümresinin kuvvetli bir koruyucu, fakat son derece sıkıcı olan Avusturya'yı benimsemesi için zorlayıcı hiç bir dış tehlike kalmamıştı. Bu her şeyden feragat etmiş, buna rağmen mahallî bakımdan, her bakımdan kudretli olan grubu, merkezleşmiş Avusturya'nın sosyal ve politik bünyesiyle bir ara-

ya getirmek büyük bir meseleydi. Bütün 18. asır boyunca ve 19. asrın büyük bir kısmında, Habsburg hükümdarları ve bürokratları dikkat ve gayretlerini bu mesele üzerinde toplamak zorunda kaldılar. 1520 tarihlerindeki Osmanlı zaferleri, Habsburgların karşısına yola gelmez bir Macaristan meselesinin çıkmasına sebep olmuştu. 1683 ile 1699 arasındaki Türklerin gerileme ve bozgun devrine rastlayan seferler ise, aynı bölgede sosyal bozukluklar ve ekonomik gerilemeler doğurdu; meselenin çapını daha da genişleterek yakın bir tarihte halledilme ihtimâlini tamamen ortadan kaldırdı.

Karlofça Muahedesi, Avrupa ile İslâm dünyası arasında askerî bakımdan kesin ve nihâî bir dönüm noktası teşkil etti. Bu muahedenin imzalanmasından on altı yıl önce bile, Osmanlılar hâlâ Batı'ya şiddetle meydan okuyabilecek güçte olduklarını göstermişlerdi. Karlofça Muahedesinden sonra ise, Osmanlı İmparatorluğu devamlı bir müdafaa vaziyetine geçmek zorunda kaldı. Nadiren de herhangi bir Avrupa silâhlı kuvvetine eşit bir kuvvet çıkarmağa muvaffak oldu. İmparatorluğun Avrupa müstemlekelerinde çıkan ciddî dahili düzensizlikler, ikinci derecedeki eyâlet hükûmetlerinde mahallî otoritelerin tahta geçmek için sık sık giriştikleri teşebbüsler, daha sonraları milliyetçi mukavemet hareketlerine karışan eşkiyalığın sür'atle yayılmaya başlaması, bu askerî zayıflığı büsbütün arttırdı. Aynı devre içinde iki büyük Müslüman İmparatorluğu tamamen kuvvetten düşerek kısmen parçalandı. Bunlar Hindistan'daki Moğol ve İran'daki Safevî devletleriydi.

Merkezî Müslüman topluluklarında meydana çıkan siyasî düzensizlikler, ekonomik refâh ve zenginliği tamamen durdurdu. Değişmekte olan ticaret

usûlleri, bilhassa Avrupa tekstil maddeleri ve diğer fabrika mamûlâtı mallar için gittikçe artan talepler. Müslüman şehirlerinin an'âneye bağlı el işi endüstrilerini iyice sarstı. Bütün 18. asır boyunca Müslüman ekonomisi her yerde Avrupa'nın baskısı altında kaldı ve gittikçe zayıfladı.

Geçmişteki hâdiseler Müslüman dünyasını böyle felâketlere hazırlamamıştı. İslâm Dünyası ile Hıristiyan âlemi arasındaki mücadelelerin neticesi, 17. asrın sonuna kadar umumiyetle Müslümanların lehinde olmak temâyülündeydi. Türkler, Hz. Muhammed'in kâfirlere karşı galip gelineceğine dair sözlerini yüce Allah'ın kendilerine daima teveccüh göstereceği mânasına almışlar ve bunu ilâhî teveccühün açık bir delili ve teminâtı saymışlardı. Tarihin gidişâtının anîden tersine dönmesiyle Müslümanlar vahim ve halledilmesi mümkün olmayan bir meseleyle karşı karşıya geldiler. Yüce Allah onları terk mi etmişti? Eğer böyleyse neden terketmişti? Ne kadar kusurlu ve ihmalkâr olurlarsa olsunlar, nasıl olur da Allah Müslümanlardan yüz çevirerek Hıristiyanlara teveccüh gösterebilirdi?

Osmanlı tarihinde 1699 tarihinden önce de siyâsî felâketlerle karşılaşılmıştı. Fakat bunlar daima geçici olmaktan öteye geçememişlerdi. 17. asrın sonlarında felâketlere galip gelmeğe başlayan bazı aksülâmeller, fırtınaların kendiliğinden dinmesini sabırla beklemek mecburiyetindeydi. Bu arada, şartların müsaade ettiği nisbette geçmişe bağlı kalmağa çalışılıyordu.

Fakat, fırtına dinmediği gibi, hâdiselerin gidişâtı da Türklerin lehine dönmedi. Bunun üzerine Avrupa'nın muvaffakiyet kazanmasında başrolü oynadığı görülen Avrupa medeniyetine ayak uydurmak

için ürkek ve becerikli sayılamayacak hamleler yapıldı. Bu hamleler bilhassa askerî teknoloji sahasında görüldü. Osmanlı devlet adamları, 1716 tarihinden beri, Avrupa modelleri üzerine kurulmuş bir Türk ordusu meydana getirebilmek için zaman zaman gayret sarfetmişlerdi. Fakat, Yeniçerilerin ve ulemânın sert ve inatçı taassubu, bir asırdan fazla bir devreden beri bütün bu çeşit teşebbüsleri boşa çıkarmaktaydı. İslâhat taraftarı bir Pâdişah veya bir Veziriâzam tarafından başlatılan yenilikler, her defasında halk isyanları veya Yeniçerilerin kazan kaldırmasiyle karşılaştı ve hiç bir neticeye varamadan mahvedildi. Avrupa kuvvetlerine karşı girişilen muharebelerin devamlı surette felâketle neticelenmesi ve memlekette üst üste çıkan isyanlar, askerî teşkilâtı kuvvetlendirmek için gerekli olan gayretin başka taraflara sarfına yol açtılar. Bu arada, Osmanlı tahtına mükemmel bir islâhat hareketine girişebilecek ve bunu sonuna kadar götürebilecek kabiliyette, kudretli ve tesirli bir hükümdar da geçmedi. Bu sebeple, girişilen bütün islâhat hareketleri ölü doğmuş bir çocuktan farksızdı. Müslümanların büyük bir çoğunluğu âdeta felç olmuş durumdaydı. Avrupanın askerî ve kültür üstünlüğünün meydana getirmiş olduğu şartlarla entellektüel bakımdan da, tatbikat bakımından da başa çıkabilmekten çok uzaktılar. Yok olmaya başlayan sosyal bir düzenin parçalanmakta bulunan sınır taşlarına kör bir taassup sımsıkı sarılmıştı ve 19. asrın ortalarından sonra bile Osmanlı dünyasına hükmetmekteydi.

SON

Osmanlı fütuhatının Avrupa'nın gelişmesinde ve bugünkü yapısına kavuşmasındaki tesirleri, Türkçe neşriyatta çok az işlenmiş bir konudur. Bu kitapta, sözügeçen tesirler incelenirken, bir yabancı tarihçinin kaleminden Osmanlı İmparatorluğunun ihtişamını okuyacak, büyüklüğüne bir kere daha hayran kalacaksınız. Tamamen objektif tarihçilik usûlüne bağlı kalınarak yapılan açıklamalar, aynı zamanda size tarihimiz konusunda yeni açılar kazandıracaktır.

Avrupalı tarihçi Geoffrey Barra, Prof Coles'ün bu eseri için şunları yazmıştır: «Hemen hemen üçyüz sene, takriben 1453'den itibaren Güney-Doğu Avrupa'nın büyük bir kısmı Türk hâkimiyeti altındaydı. Bu devrenin zirveye ulaştığı Kanûnî Sultan Süleyman devrinde, bu muazzam İslâm İmparatorluğu Viyana kapılarına kadar dayanmış ve bütün Hıristiyan Avrupa'yı tehdit etmiştir. Bradford Üniversitesi içtimâî ilimler profesörü olan Paul Coles, değişik kültürlerin çatışmaları üzerine derin bir tetkik eseri meydana getirmiştir. Prof. Coles'ün de izah ettiği gibi, Türk kudret ve hakimiyeti hesaba katılmadan Avrupa'nın gelişmesi anlaşılamaz.»

dağıtım: ANDA